

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GİRİT'TE VALİDE SULTAN VAKIFLARI

Sibel ALAEDDİNOĞLU

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE

İZMİR-2020

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Girit'te Valide Sultan Vakıfları" adlı çalışmam, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2020

Sibel ALAEDDİNOĞLU

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Girit'te Valide Sultan Vakıfları

Sibel ALAEDDİNOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Vakıf tarih boyunca insanları birbirine bağlayan, insanları aynı ortak paydada buluşturan bir kurum olmuştur. İslam medeniyetinden Osmanlı Devleti'ne kadar kök salmış olan bu müessese maddi açıdan güçsüz insanlara sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan birçok hizmet sağlamıştır. Valide Sultanlar da Osmanlı Devleti'nde halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak için birçok hayri ve dini eserler kuran vakıf hamileriydi. Hatice Turhan Sultan da merhametli ve yardımsever kişiliğiyle birçok hayır işlerine imza atmış, çeşitli Osmanlı şehirlerinden başlayarak Girit'e kadar uzanan vakıf binaları Osmanlı vakıf medeniyetinin gelişmesinde ön ayak olmuştur. Hatice Turhan Sultan'ın Girit'te kurduğu vakıflar hem Osmanlı halkının hem de gayrimüslim halkın sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyacını karşılamış, devletin eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Valide Sultan'ın Girit'te kurmuş olduğu vakıfları o dönem içinde sosyal ve ekonomik açıdan değerlendirerek elde ettiğimiz bilgiler araştırmacıların istifadesine sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Valide Sultan, Hatice Turhan Sultan, Girit.

ABSTRACT

Master Thesis

Valide Sultan Waqfs in Crete

Sibel ALAEDDİNOĞLU

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

Waqf throughout history, it has been an institution that connects people and brings them together in the same common denominator. Rooted in Islamic civilization to the Ottoman Empire, this institution provided many social, economic, and cultural services to financially weak people. The Valide Sultan's was also the protectress of the foundation, establishing many hayri and religious works to meet the basic needs of the people in the Ottoman Empire. Hatice Turhan Sultan, with his compassionate and benevolent personality, has done many charitable works, and the foundation buildings, starting from various Ottoman cities to Crete, have been a front for the development of the Ottoman Foundation civilization. The waqfs established by Hatice Turhan Sultan in Crete met the social, economic, and cultural needs of both the Ottoman people and the non-Muslim people. In this study, the information obtained from the social and economic evaluation of the foundations established by Valide Sultan in Crete tried to be presented to the researchers.

Keyword: Waqf, Valide Sultan, Hatice Turhan Sultan, Crete.

GİRİT'TE VALİDE SULTAN VAKIFLARI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ	xi
EKLER	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
VAKIF KURUMU	
1.1.VAKFIN TANIMI VE TARİHÇESİ	6
1.2.VAKFIN TARİHÇESİ	8
1.3.İSLAM HUKUKUNDA VAKIF	9
1.4.OSMANLI DÖNEMİ'NDE VAKIF	11
1.4.1.Osmanlı Vakıflarının İdari Yapısı	14
1.4.1.1. Vakfın Kuruluşu	14
1.4.1.2.Vakıfların Denetimi	15
1.4.1.3.Vakıfların Gördüğü Hizmetler	16
1.4.1.4.Vakıf Görevlileri	17
1.5.VALİDE SULTAN VAKIFLARI	19
1.5.1.Valide Sultanların Yaşam Alanı Olarak Harem	19
1.5.2.Valide Sultanların Haremdeki Konumu	23
1.5.3.Valide Sultanların Kurdukları Vakıf ve Hayır İşleri	25
1.6.BİR HAYIRSEVER VALİDE SULTAN: HATİCE TURHAN SULTAN	28

1.6.1.Hatice Turhan Sultan’ın Hayatı	28
1.6.2.Hatice Turhan Sultan’ın İstanbul’da İmar Faaliyetleri	29
1.6.3.Hatice Turhan Sultan’ın Taşrada İmar Faaliyetleri/Vakıfları	30
1.7.GİRİT’İN OSMANLI TOPRAKLARINA KATILMASI	31
1.7.1.Girit’te Osmanlı Yönetiminin Kurulması	35
1.7.2. Girit’te Toprak Düzeni	37

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİT’TE VALİDE SULTAN VAKIFLARININ SOSYAL VE İDARİ ŞEKİLLENMESİ

2.1.VALİDE HATİCE TURHAN SULTAN’IN GİRİT’LE İLİŞKİSİ	40
2.1.1.Valide Hatice Turhan Sultan’ın Resmo ve Kandiye’deki Vakıf Binaları	41
2.1.2.Girit’te Valide Hatice Turhan Sultan’ın Vakıflarının Yönetimi	44
2.1.3.Valide Hatice Turhan Sultan Vakıflarındaki Görevliler	46
2.1.4.Girit’te Valide Sultan Vakıflarının Gelirleri	49
2.1.4.1.Tarım Dışı Vakıf Gelirleri	50
2.1.4.2.Girit’te Valide Sultan Vakıfları Tarımsal Gelirleri: Vakıf Köyleri	51
2.1.4.2.1.1670 Tahririnde Valide Hatice Turhan Sultan’ın Vakıf Köyleri	52
2.1.4.2.1.1.Karye-i Pigi	52
2.1.4.2.1.2.Metoh-u Asiye	53
2.1.4.2.1.3.Karye-i Apasolori	54
2.1.4.2.1.4.Kenurya	54
2.1.4.2.2.1705 Tahririnde Valide Hatice Turhan Sultan’ın Vakıf Köyleri	55
2.1.4.2.2.1.Estiye	55
2.1.4.2.2.2.Espiye Çiftliği	55
2.1.4.2.2.3.Karye-i Ayo Yani	55
2.1.4.2.2.4.Karye-i Anuya	56
2.1.4.3.1670 ve 1705 Tahrirlerinde Valide Hatice Turhan Sultan’ın Vakıf Köylerinin Karşılaştırılması	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT'TE VALİDE SULTAN VAKIF KÖYLERİ

3.1.Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Yapısı	57
3.2. Venedik Ve Osmanlı Döneminde Adadaki Ziraat Sahaları	58
3.3.Osmanlı Döneminde Adadaki Ziraat Sahaları	60
3.4.Girit'teki Valide Hatice Turhan Sultan'ın Vakıf Köylerinin Ekonomik Durumları	62
3.4.1.1670 Tahririnde Valide Hatice Turhan Sultan Vakıf Köylerinin Ekonomik Durumu	63
3.4.1.2.Pigi Köyü	63
3.4.1.3.Pigi Karyesi-İspita Çiftliği	66
3.4.1.4.Apasolori Karyesi	68
3.4.1.5.Kenurya	70
3.4.2.1705 Tahririnde Valide Hatice Turhan Sultan Vakıf Köylerinin Ekonomik Durumu	71
3.4.2.1.Estiye Karyesi	71
3.4.2.2.Pigi Köyü-Espiye Çiftliği	73
3.4.2.3.Ayo Yani Köyü	75
3.4.2.4.Anuya Köyü	76
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	82
EKLER	

KISALTMALAR

Bkz. Bakınız

BOA. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

çev. Çeviri

ed. Editör

vr. Varak

s. Sayfa

ss. Sayfadan Sayfaya

nr. Numara

TTK. Türk Tarih Kurumu

TDV. Türk Diyanet Vakfı

VGM. Vakıflar Genel Müdürlüğü

K.Ş.S. Kandiye Şer'iyye Sicilleri

TABLÖLAR LİSTESİ:

Tablo 1: Vakıf Köylerinin Yönetim Şeması	s.45
Tablo 2: 1670 Yılında Valide Camisi Görevlileri	s.47
Tablo 3: Resmo Valide Cami Görevli Sayıları ve Maaşları	s.48
Tablo 4: 1670 Tahririne Göre Pigi Köyü Mülkiyet Bilgileri	s.65
Tablo 5: 1670 Tahririne Göre İspita Çiftliğinin Mülkiyet Bilgileri	s.67
Tablo 6: 1670 Tahririne Göre Apasolori Köyü Mülkiyet Bilgileri	s.69
Tablo 7: 1670 Tahririne Göre Kenurya Mülkiyet Bilgileri	s.71
Tablo 8: 1705 Tahririne Göre Estiye Köyü Mülkiyet Bilgileri	s.72
Tablo 9: 1705 Tahririne Göre Espiye Köyü Mülkiyet Bilgileri	s.74
Tablo 10: 1705 Tahririne Göre Ayo Yani Köyü Mülkiyet Bilgileri	s.75
Tablo 11: 1705 Tahririne Göre Anuya Köyü Mülkiyet Bilgileri	s.77

GRAFİKLER LİSTESİ:

Grafik 1: 1670 Tahririne göre Pigi Köyü Tarım Oranları	64
Grafik 2: 1670 Tahririne Göre Asiye Çiftliğinin Tarım Oranları	67
Grafik 3: 1670 Tahririne Göre Apasolori Köyü Tarım Oranları	68
Grafik 4: 1670 Tahririne Göre Kenurya Tarım Oranları	70
Grafik 5: 1705 Tahririne Göre Estiye Köyü Tarım Oranları	72
Grafik 6: 1705 Tahririne Göre Espiye Çiftliği Tarım Oranları	73
Grafik 7: 1705 Tahririne Göre Ayo Yani Köyü Tarım Oranları	75
Grafik 8: 1705 Tahririne Göre Anuya Köyü Tarım Oranları	76

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Girit Fatihî IV. Mehmet	ek s.1
EK 2: Valide Hatice Turhan Sultan	ek s. 2
Ek 3: Girit Adası	ek s.3
Ek 4: Venediklilere Ait bir Girit Haritası	ek s.4
Ek 5: 1670 Tarihli Kandiye-Sitia Mufassal Tapu Tahrir Defteri	ek s.5
Ek 6: 1705 Tarihli Kandiye Mufassal Tapu Tahrir Defteri	ek s.6

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar arasında her zaman bir yardımlaşma söz konusuydu. Özellikle bu yardımlaşma İslam toplumlarında vakıflar kanalıyla gerçekleşmekteydi. İslam Devletlerinde başlayan vakıf müessesesi zamanla Osmanlı Devletinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, devletin dolduramadığı ekonomik ve sosyal boşluklar vakıflar sayesinde tamamlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde vakıfların gelişiminde etkili olan ve bu müessesenin gelişmesinde belirleyici bir rol üstlenenler padişahlar, sultanlar ve valide sultanlar olmuştur. Özellikle de vakıf müessesesinin Osmanlı Devleti'nde bu denli gelişmesinde valide sultanlar etkileyici rol üstlenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde birçok valide sultan hayır işlerine imza atmışlardır. Padişahlar tarafından kendilerine verilen mülkleri hayır amaçlı kullanmayı tercih eden valide sultanlar sadece Osmanlı şehirlerinde değil başka ülkelerde de çok sayıda hayır işlerine imza atmışlardır. Özellikle Girit gibi neredeyse tamamı gayrimüslimlerden oluşan bir ada ülkesinde bile Hatice Turhan Sultan başta cami olmak üzere birçok hayri ve dini vakıf eserler vücuda getirmiştir. Valide Sultan fakir fukaranın sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyacını karşılamak için yaptırdığı hayır işlerinin arkasında İslam dinin emir ve buyrukları yerine getirmek vardı. Valide Sultanın çok sayıda vakıf binası inşa etmesinde bu sebep etkili olmuştur.

Böylece Hatice Turhan Sultan yaptırdığı faaliyetlerle Girit'i Osmanlı şehirlerinden biri haline getirme konusunda oldukça başarılı olmuş ve kendinden sonraki nesle örnek teşkil etmiştir.

Tezimizin temel amacı Girit'teki vakıf müessesesinin nasıl işlediğini anlamaya çalışmak ve Valide Turhan Sultan'ın kurmuş olduğu bu vakıfların Girit'te yeri ve önemini elde ettiğimiz bilgiler ışığında aydınlatmaya çalışmaktır.

Tezimizin temel literatürde nasıl bir yer işgal ettiğini şu şekilde açıklayabiliriz: Vakıf konusu araştırmacılar tarafından her daim ilgi çeken bir konu olmuştur. Girit veya Girit'teki vakıflarla alakalı iki kaynak kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Elif Bayraktar'ın "The Implementation Of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith As Actors In The Kadı Court"¹ adlı

---

¹Elif Bayraktar, **The Implementation Of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith As Actors In The Kadı Court**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bölümler Fakültesi, Ankara, 2005.

Yüksek Lisans Tezi ve Yusuf Sağır'ın "Gazi Hüseyin Paşa'nın Girit'teki Vakıf Eserleri"² adlı makalesi bu alanda yapılmış nadir çalışmalardandır. Konuyla ilişkili bir başka çalışma da Nuri Adıyeke'nin Osmanlı Girit'indeki vakıf köylerini konu alan makalesidir.³ Bu çalışmalar dışında Girit vakıfları hakkında yazılmış başka bir çalışma yoktur.

Özellikle bu tezi ele almamızın amacı bu alandaki literatür boşluğunu doldurmaktır. Daha önce valide sultan vakıfları hakkında birtakım tezler yazılmış olsa da Girit'teki Valide Sultan vakıfları ile ilgili bir çalışma yapılmamış olması bizi bu konuda çalışmaya sevk etti.

Konumuz itibarıyla vakıf kurumunu irdeledikten sonra Osmanlı'da Valide Sultanların kurmuş olduğu vakıflardan yola çıkarak Girit'te Hatice Turhan Sultan'ın kurmuş olduğu vakıfların ne amaca hizmet ettiğini, vakıf kurmadaki temel maksadını anlamaya çalıştık. Tezimizde Vakıf, Valide Sultan ve Girit gibi üç konuyu tek çatı altında toplayarak araştırmacıların bilgisine sunmak istedik.

Tezimizde Valide Sultan Vakıflarının kuruluşunu, sosyal ve ekonomik hayatını ve bünyesinde barındırdığı idari personellerini de anlatmaya çalıştık. Vakıfların işleyişi, mali gücü ve üstlendikleri sosyal hizmet misyonları özellikle Valide Sultan vakfı çerçevesinde açıklanmıştır.

Tezimizde tarihsel yöntem ve örnekleme yöntemini kullandık. İslam Döneminden başlayarak Osmanlı dönemindeki vakıfların işleyişine vakıfların hukukuna, düzenine, yöntemine, idari, sosyal ve ekonomik hayatına değindik. Özellikle döneminin hukuksal ve ekonomik organizasyonu çerçevesinde olayların ve olguların incelenmesi bir tarihsel yöntem uygulaması oldu. Örnekleme yöntemi olarak da; Valide Hatice Turhan Sultan'ın İstanbul Eminönü'ndeki Yeni Valide Camisinde, İstanbul'daki Mısır Çarşısında, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, Tarhala kazasına bağlı Soma kazasında, Bergama'da, İzdin şehrinde, Alasonya'da, Velesin ve Yenişehir'de, Tırhala'da, Mekke ve Medine'de ve Hicaz'da çok sayıda vakıf kurmuştu. Biz bu vakıflardan örneklem olarak Girit'teki Valide Turhan Sultan vakıflarını inceledik. Bir başka örneklem ise adanın kendi içinde

---

²Yusuf Sağır, "Gazi Hüseyin Paşa'nın Girit'teki Vakıf Eserleri", **Journal of Turkish Studies**, Volume 8/2, Ankara, 2013.

³ Nuri Adıyeke, "Osmanlı Girit'inde Vakıf Köyler", **Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri**, c. I, (Edit: Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli), İzmir, 2019, ss. 343-363.

bulunmaktadır. Girit Eyaleti'ndeki çok sayıda vakıflardan Valide Sultan vakıfları bizim için bir örneklem oluşturdu.

Temel tezimiz, Osmanlı Devleti bir tarım imparatorluğuydu. Bu yüzden vakıfların gelirleri genel olarak toprağa dayalı gelirlerdi. Bu çerçevede vakıfların en önemli servetleri, toprak ve köyler olmuştur. Böylece vakıf gelirlerinin toprağa dayalı olması vakıf ile toprak arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Tezimizde birinci derecede önemli olan kaynakların başında Tapu Tahrir Defterleri gelmektedir. Tahrir defterlerinden bahsetmeden önce tahririn ne olduğundan bahsetmek gerekir. Tahrir, *“kaydetme, yazma ve deftere geçirme”* manasına gelmektedir. *“Osmanlı maliye teşkilatında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defter”* olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde tahrir tımar sistemiyle ilişkilendirilerek Osmanlı'nın idari mekanizması olan eyalet ve sancaklarda uygulanmıştır. *“Tahrir defterleri Osmanlı Devleti'nin klasik dönem denilen 15. ve 16. yüzyıllarda tımar sistemini uyguladıkları bölgelerde vergi mükelleflerine ait çeşitli bilgileri, bunların yaşadıkları yerlerden toplanması beklenen vergileri, bu vergilerin hangi kişi ve kurumların tasarrufunda bulunduğunu tespit eden ve genellikle sancak esasına göre düzenlenen resmi belgelerdir.”*⁴

Yukarıda da bahsedildiği gibi bir şehrin fethedilmesinin akabinde hemen o bölgenin tahriri yapılır ve bunlar tahrir defterlerine kaydedilirdi. Girit'te Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra adanın genel bir durumunu kayıt altına almak amacıyla adada üç kez tahrir yapılmıştır. Bunlar sırasıyla 1650, 1670 ve 1705 tahrirleridir.

Girit'te Hanya ve Resmo şehirlerinin alınmasından sonra 1650 yılında ilk tahrir yapılmış ve adada klasik Osmanlı toprak sistemi uygulanmaya çalışılmıştır. 1669 sonbaharında Kandiye şehri de fethedilince ada tamamen bir Osmanlı toprağı olmuş ve adada tekrar genel bir sayım yapılmıştır. Kandiye'nin fethedilmesinden sonra 1670'de Mehmet Efendi tahrir emini olarak görevlendirilmiştir. Fazıl Ahmet

---

⁴ Mehmet Öz, "Tahrir" maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 39, İstanbul, 2010, ss. 425-429.

Paşa Mehmet Efendi'den adanın kapsamlı bir sayım yapılmasını istemiştir.⁵ 1670 yılında yapılan bu sayımlar ve düzenlemeler ile adada farklı bir toprak sistemi oluşturulmuştur.⁶

Valide Sultan Vakıflarının verilerini bulmak için bizim kaynak olarak yararlandığımız tahrirler 1670 ve 1705 tahrir defterleridir. 1670 tahrirleri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA.) bulunmakta ve 822 ve 825 numara ile kayıtlıdır. 1705 tahrirleri ise Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmakta; 1 ve 4 numaralı defterdir. Valide Turhan Sultan'ın vakıfları bu iki tahrir içerisinde yer alırken 1650 tahririni incelediğimizde Valide Sultan'la ilgili herhangi bir kayda rastlamadık.

Yararlandığımız bir diğer arşiv de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'dir. (VGMA.) Bu arşivdeki, VGM Defter no. 02743/00004, VGM Defter no: 01210-00008, VGM Defter no:00491/00004 numaralı defterlerden yararlandık.

Üçüncü kaynağımız ise Kandiye Şer'iyye Sicilleridir. Şer'iyye sicili, kadılar ya da naibleri tarafından kaydedilmekte olan ve bünyesinde çok çeşitli belgeleri içermesi açısından son derece önemli bir kaynaktır. Bu kaynaklar Osmanlı Devletinde yer alan ister merkez ister taşra olsun tüm Osmanlı halkı arasında var olan hukuki bağların kaydedildiği bu defter aslında Osmanlı Devletinin sosyo-ekonomik ve hukuki hayatına da ışık saçmaktadır. Bu kaynaklar hem sosyal hem de yerel tarih alanında önemli bilgiler vermesi sebebiyle ana kaynak niteliğindedir.⁷ Resmo Şer'iyye sicillerinde bir veri çıkmamasına rağmen Valide Sultan cami ve şadırvanının Kandiye'de olmasından dolayı Kandiye Şer'iyye Sicillerinde doyurucu bilgilere ulaşılmıştır. 2, 3, 4, ve 5 numaralı Kandiye sicilleri Yunancaya çevrilmiş ve kitap olarak yayınlanmıştır. Tezimizde bu kaynaklar da kullanılmıştır.⁸

Tezimizin Birinci bölümünde ilk olarak vakfın tanımı ve tarihçesi hakkında bilgi verdik. Arkasından Harem ile Valide sultan arasındaki ilişkiden bahsettikten

---

⁵ Ersin Gülsoy, "Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaleti'nin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları", **Pax Ottomana: Studies In Memoriam, Prof. Dr. Nejat Göyünç**, (Ed.Kemal Çiçek),Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, ss.185-186.

⁶ Nuri Adıyeke-Ayşe Nükhet Adıyeke, "Girit'in Hakk ve Adl ile Cediden Tahriri 1705 yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler", **Belleten**, Cilt: 84, Sayı: 299, (Nisan 2020), ss. 206-207.

⁷Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 39, İstanbul, 2010, ss.8-11.

⁸ Bu sicilleri Türkçeye çevirip kullanmamı sağlayan Prof. Dr. Ayşe Nükhet Adıyeke'ye teşekkür ederim.

sonra Valide Sultanların yaptıkları hayır işlerine ve tezimizin de konusu olan Hatice Turhan Sultan'ın Osmanlı şehirlerinde yapmış olduğu imar faaliyetlerine değindik. Son olarak da Girit'in Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra adada yaşanan sosyo-ekonomik değişimleri açıklamaya çalıştık.

İkinci bölümde ana kaynaklarımız olan tapu tahrir defterleri ışığında Valide Sultan Vakıflarının sosyal ve idari hayatı hakkında birtakım değerlendirmeler yaptık. Vakıfların denetiminden yönetimine, idari personelden vakıf gelirlerine kadar olan bilgileri ele almaya çalıştık. Tezimizde ana kaynakların başında Tahrir defterleri, Kandiye Şer'iyye Sicilleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki belgeler aracılığıyla Valide Turhan Sultan'ın mülkiyet bilgilerini yorumlamaya çalıştık. Turhan Sultan'ın vakıf köyleri hakkında bilgi verirken aslında amacımız Girit'in sosyal ve ekonomik yapısına da ayna tutmaya çalışmaktır.

Üçüncü bölümde ise adadaki ziraat sahalarını hem Venedik hem de Osmanlı döneminde karşılaştırarak anlatmaya çalıştık. Özellikle de valide sultanın vakıf köylerinin ekonomik durumunu tahrir defterleri ekseninde değerlendirmeye tabii tuttuk. Köylerdeki bilhassa tarla oranlarını genel olarak ele alırken adadaki Müslüman ve Hristiyan nüfusun elindeki tarla oranlarını da tablolar halinde göstermeye çalıştık. 1670 ve 1705 tahrirlerinde köylerdeki mülkiyet bilgilerini ele alırken temelde yaptığımız 17. yüzyıl Girit'inin de genel bir ekonomik tablosunu da göstermeye çalışmaktı.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUMU

1.1.Vakfın Tanımı ve Tarihçesi

Tarihi dönemlerden beri insanlar arasında karşılıklı yardımlaşma, güçlünün güçsüze el uzatmasına tanıklık edilir. Tarih boyunca çeşitli inanç sistemleri alma-verme kavramını farklı şekillerde adlandırmışlar ve tebaasını dinsel bağlamda vermeye mecbur etmiştir. Bu yüzden yardıma muhtaç kimseye el uzatmak, sadaka vermek dünyadaki tüm dinlerde yeri olduğundan evrensel bir özellik taşımaktadır.⁹ Bu tür yardımlaşma informel bir biçemdir. Yardımlaşmanın formel bir biçimi olarak da çok eski dönemlerden beri vakıflar ortaya çıkmıştır.

Yardımlaşmanın hukuksal ve kurumsal bir şekilde şekillenmesi, tüm insanların yararlanması için çeşitli alanlarda vakıflar kurulmuş, hayırseverler toplumun bekası için bu vakıflara mülklerini vakfetmişlerdir. Sözlükte kelime anlamıyla “durmak, durdurmak, alıkoymak”¹⁰ anlamına gelen vakıf kelimesi, karşılıklı yardımlaşmayı temel alan dini ve hukuki bir müessesedir. Vakıf tanımı hakkında birbirinden farklı görüşler karşımıza çıkmaktadır. Vakıfları daha iyi anlatabilmek adına vakıf hakkında farklı görüşlere yer vermek kanaatindeyiz.

*“Acımasız hayat çarkı içinde, çeşitli sıkıntılarla karşılaşan güçsüz ve yardıma muhtaç insanlara yardım etmek, onların elinden tutup kaldırmak, dini ve ahlaki bir görev olarak telakki edilmiştir. Bu sebeple dini inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu müesseseler olarak vakıflar; ‘Sadaka-i Cariye’ denilen ahlaki ve dini yönü ağır basan müesseseler olarak ortaya çıkmıştır.”*¹¹ Vakıf genel bir tabirle, maddi durumu iyi olan kimselerin, yardıma muhtaç insanlara el uzatarak onları dini, sosyal, kültürel ve iktisadi anlamda sosyal bir varlık olarak toplumda var olmalarını kolaylaştırmayı sağlamaktadır.

“Vakıf, bütün insanlığın mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür. Vakıf yapan kişi feragatin ve başkalarına yardımcı olmanın mutluluğunu; vakıftan

⁹Amy Singer, **İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik**, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 24.

¹⁰ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf” maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 42, İstanbul, 2012, ss.475-479.

¹¹ Ziya Kazıcı, **Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2019, s. 110.

yararlanan kişi ise bir ihtiyacını karşılamış olmanın hazzını duymaktadır.”¹²Bu ifadeye göre, vakıf sadece bir tebaaya mahsus bir müessese olmayıp hem insanları toplum içinde beraber yaşamalarını kolaylaştıran bir aracı hem de farklı statülerde olan insanların karşılıklı etkileşimlerinden doğan sosyal devlet anlayışını pekiştirici bir güç olmuştur.

Bir diğer yaklaşıma göre ise, “vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir okulda hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü.”¹³ Bu ifadeden yola çıkarak insanların doğumdan ölümüne kadar olan bütün süreç boyunca vakfın ne kadar önemli bir kurum olduğu anlaşılmaktadır.

“Vakfi ben ve ötekiler arasındaki etkileşim ve dayanışma ruhunu somutlaştıran bir müessese olarak değerlendirmek mümkündür.”¹⁴Öztürk bu ifadeyle vakfın tanımını, statü olarak biz ve öteki dediğimiz iki grubun arasında karşılık beklemeden yapılan hayır işlerinin sadece düşünce olarak yani soyut olarak kalmaktansa var olan düşüncelerin vakıflar sayesinde hayata geçirilerek somutlaştırılmasından söz etmiştir.

İnalcık’ın vakıf müessesine yaklaşımına bakacak olursak, “toplumun bekası ve refahı için en emin bir sosyal örgüt görevini üstlenmiştir.”¹⁵ Böylelikle o, vakfın maiyetini topluma indirgemeye çalışarak sosyal-devlet anlayışına parmak basmaktadır. Bu noktadan hareketle; “sosyal devlet olgusunun henüz olmadığı dönemlerde günümüzün sosyal hizmet sunumları bağımsız bir kurum olan vakıflar eliyle yapılmaktaydı.”¹⁶

Vakıf kurumunu oluşturan en önemli ayaklardan biri vakıf kurucusudur. Vakfi kuran kişinin buluş çağına erişmiş, reşit, erişkin ve hür olması; yani ehliyet-i kâmil, hukuksal açıdan ehliyet sahibi olması gerekmektedir. Çocuğun, akıl

¹² Hayriye Işık, “Bir Kamu Hizmeti Birimi olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, **Akademik Barış Dergisi**, Sayı:16, (Nisan 2009), s.2.

¹³ Esat, Arsebük, **Medeni Hukuk**, c.I, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Ankara, 1938, s.279. Aktaran: Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Hukuku**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 2.

¹⁴ Nazif Öztürk, “İslam ve Türk Kültüründe Vakıf”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:29,(2005),s.9.

¹⁵ Birsan Çınar, **Halil İnalcık Söyleşiler ve Konuşmalar**, Profil Yayınları, İstanbul,2013,s. 177.

Aktaran: Yılmaz Kurt, “Tarihçilerin Kutbu Halil İnalcık’ın Gözüyle Vakıf Kurumu”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 46, (Aralık) 2016 s.190.

¹⁶ Adıyeke, **Osmanlı Girit’inde Vakıf Köyler**, s.345.

hastasının, keyif verici madde kullanan insanların veya bunamış olan insanların kurduğu vakıflar geçerli sayılmazdı.¹⁷ Vakıf kuran kişi bunun ilelebet bir kurum olduğunu dolayısıyla bir dönemlik ya da senelik değil, bir ebedilik bir istikrar temeline dayandırmalıydı. Bundan dolayı vakıf kurucuları kurdukları vakfın geri dönüşü olmadığını bilmeliydi.¹⁸ Süreklilik arz eden şey zaten toplum içinde mutlaka kendine bir yer bulurdu. Önemli olan bunu devam ettirme becerisiydi.

Kuşkusuz vakıf müessesinin toplum hayatında oldukça önemli bir yeri vardır. Gelir düzeyi yüksek olan kişilerin serveti kendi mülkiyetlerinden çıkarak muhtaç sahibi insanlara tahsis edilmesi ve elde edilen gelirlerle insanların toplumda sosyalleşmesi vakıflar aracılığıyla gerçekleşmektedir.¹⁹ Bununla beraber vakıflar çok sayıda kişiye iş imkânı sağlayarak onların toplumda bağımsız bir şekilde var olmasında etkili olmuştur. Vakıflar insan ayrımı yapmaksızın dil, din, ırk ve mezhep gözetmeksizin, her toplumdan insana hizmet ederek sosyal ilişkilerde de yapıcı bir rol üstlenmiştir. Böylece vakıflar sayesinde insanlar kendilerini kimsesiz hissetmemiş; yer aldıkları toplumun parçası olarak hayatlarını idame ettirmişlerdir. Vakıflar aracılığıyla yaptırılan dini ve sosyal olan medrese, cami, tekke, hastane gibi topluma faydalı kurumlar insanlardan hayır duası alma ve hayır sahibinin ismini ilelebet yaşatma fırsatı toplumda vakıf kurmayı daha da cazibeli hale getirmiştir.

1.2. Vakfın Tarihçesi

Vakfın kökeni hakkında farklı görüşlerin varlığından söz etmek yerinde olacaktır. M.Belin, M. De Nauphal, Mercier gibi yazarlar, vakfı, İslami bir müessese olarak kabul etmektedir. Onlar, vakfın tamamen İslami öğelerle kurulduğunu tarihsel olarak hiçbir millettten örnek alınmadığını ya da taklit edilmeye çalışılmadığını, bilakis vakfın özgün bir kurum olduğunu savunmuşlardır.²⁰

İtalyan hukukçu Gatteschi ise Müslümanların vakıf kurumunu Roma'dan taklit ederek oluşturduğunu ileri sürer. Fakat Roma hukukundaki vakıf Türk-İslam devletlerindeki gibi gelişme gösterememiş belli bir olgunluğa erişememiştir.²¹ Bütün

---

¹⁷ Kazıcı, s.42.

¹⁸ Singer, s.134. Bu konuda İmam Yusuf mirasçının vakfı bozabileceğini söylese de Osmanlı uygulamasında vakıf, Hanefi mezhebine göre kurulur ve asla bozulamazdı.

¹⁹ Adnan Ertem, "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", **Vakıflar Dergisi**, Sayı:36, (Aralık 2011), s.26.

²⁰ Kazıcı, s. 62.

²¹ Nazif Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, ss.33-34.

bu görüşlere rağmen İslam dünyasında vakıflar, İslami bir kurum olarak varlığını sürdürmekte ve hayır işleme konusunda insanlara örnek teşkil etmektedir. İslam toplumunun geliştirdiği tarihe ve toplumlara hediye ettiği vakıf müessesesini Osmanlılar sahiplenmiş ve sosyal ve iktisadi açıdan yaşamın her alanında vakıf kurumunu geliştirmeye gayret etmişlerdir.²²

Fuad Köprülü; vakfın sadece İslamiyet'e özgü bir kurum olmadığını, bu müessesenin sırf Müslümanlara has olmadığını, Mısır hukukundan, Sasani hukukundan, Bizans hukukundan vs. gibi çeşitli müesseselerden etkilendiğini ve bunlardan kendine bir şeyler katarak dini ve hukuki bir müessese kurduğunu ifade etmektedir.²³

1.3.İslam Hukukunda Vakıf

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, İslam hukukunda tüzel kişilik olarak tanınan tek kurum vakıftır. Vakıf, karşılıklı yardımlaşmayı temel alan dini bir müessese olduğu için Allah ve Peygamberin öğütleri ve emirleri doğrultusunda meyvelerini veren bu karşılıklı yardımlaşma güdüsü yıllar boyunca devam etmiş bir dini ve hukuki müessesedir.²⁴

Başlangıçta İslamiyet'le birlikte ortaya çıkan vakıf, esas olarak Allah ve insan sevgisini kazanmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak gelişen diğer toplumlarda zamanla yaygınlık kazanan vakıflar hayır amaçlı kurulsalar da bir süre sonra; vakıf sahiplerinin çocuklarına bir gelir kaynağı bırakmak, prestijlerini arttırmak gibi şahsi menfaatlere esir düşmüş ve giderek amacından uzaklaşmıştır.²⁵ Anlaşıyor ki vakıf, zamanın şartlarına bağlı olarak değişim yaşasa da amacı toplumsal fayda sağlamak, geride bırakılan çocuklar için gelir teşkil ederek ailevi görevlerini yerine getirmek, kamu hizmetinde bulunmak ve sevap kazanmak gibi işlevlere sahip toplumu bütünleştiren bir kurum olmuştur.

İslam topraklarında vakıf hakkında birbirinden farklı birçok görüş ortaya atılmıştır. Bunlar İslam devletinde yer alan çeşitli mezheplerin bakış açılarıyla doğru

²² Mehmet Genç, "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemler ve Vakıflar", **Vakıflar Dergisi**. Sayı: 42, (Aralık 2014),s.10.

²³Fuad Köprülü, **Vakıfların Hukuki Mahiyeti**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara,2013, s.202.

²⁴ Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 2.

²⁵ Akgündüz, s.24.

orantılıdır. İslam medeniyetlerinde Şii ve Sünni grupların kendi içlerinde mezhepleşmesi ve farklılaşmış olmalarıyla birlikte bunlara bağlı dini gücü elinde bulunduran İslami kesim hayır işlerinin inkişafını etkilemiştir.²⁶Kökeni ne olursa olsun, bünyesinde yabancı ögeler olsa dahi vakıflar, İslam medeniyetinde doğduğundan beri geçirdiği sosyal, iktisadi ve kültürel değişimler sırasında olumlu ya da olumsuz açıdan toplumlarda büyük etkiler uyandıracak bir müessese olmuştur.²⁷ Sonuç olarak vakıf hakkındaki bütün düşünceler ve yaklaşımlar hep aynı amaç olan iyilik yapma ve yardımlaşma isteğinde birleşmektedir. Vakıf kurmanın amaçlarından biri de insanların zamanında işledikleri günahlardan ötürü cehenneme gitme korkusu ve insanların bu korkudan arınma isteğidir. Bu sayede dini bir amaç için Müslümanlar bütün İslam coğrafyasında çok sayıda vakıf inşa ettirerek bu müessesenin gelişmesinde etkili olmuşlardır.²⁸

İslam dini güçsüzlere, yaşlılara ve ihtiyacı olanlara el uzatmayı önemli bir ilke kabul etmiştir. Sadaka da bu yardımların günlük hayatta vazgeçilmez bir parçasıydı. Sadaka veren insan hem bu dünyada hem de öteki dünyada kendini Allah'a yakın hissetmekte, ruhen bir ferahlık yaşamaktadır. Vakıf kavramı, İslam dininin bu denli önem verdiği karşılıklı yardımlaşmayı merkezine alarak insanların bu amaca yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunması için yol gösterici olmuştur. Her ne kadar vakıf kurmanın görünürdeki sebebi Allah'a yakın hissetmek olsa da birçok insan amacından şaşarak statü kazanma, takdir toplama, rekabet etme gibi kişisel sebeplerle de çeşitli hayır işlerine el atmıştır.

İslam fütuhatının hızlıca yayılması sonucu İslam toplumu büyük bir zenginliğe kavuşmuş, toplumun refah seviyesi artmıştır. İslam toplumlarının belli bir zenginliğe kavuşmasından sonra vakıf müessesesinin inkişafı için doğacak iktisadi ve sosyal şartlar peydah olmaya başlamıştır.²⁹

İslam hukuku çerçevesinde Elmalılı Hamdi Yazır'ın görüşüne de yer vermek gerekmektedir. Vakıf, toplumları uygarlık seviyesine çıkararak İslam dininin başkalarına hayırlı işler yapmak ve yardımda bulunmak konusunda kabul ettiği bir yol olarak görülmektedir. Vakıf kuranlar bugün ve gelecekte kurdukları bu vakıfların

---

²⁶Singer, s. 36.

²⁷ Bahaeddin Yediyıldız, **18. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.30.

²⁸ Murat Çizakça, “İktisat Tarihi Açısından Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:80, Ankara, 2019, s. 74.

²⁹Yediyıldız, s. 51.

sosyal, iktisadi, kültürel hayatına ne çeşit yön vereceğini önceden hesap etmelidir. “Bu konular göz ardı edildiği zaman İslam topraklarında gerekli gereksiz çok sayıda vakıflar kurulmuştur. Bu gelişmelerin altında yatan en önemli sebep ise aslında “İmam Azamın tescil hakkındaki görüşüne değer verilmemesidir.”³⁰

Vakfın hukuki ve dini görüşleri için birçok mezhep kendi görüşünü ifade etmiştir. Kimi vakıf kurmayı caiz kılarken kimi de tam tersini savunmuştur. Ancak o dönemde Ebu Yusuf, vakıf görüşlerinden ötürü İmam Azam ve dönemin diğer imamlarıyla karşıt fikirlerde olmuştur.³¹ O döneme bakıldığında İslam ve Osmanlı hukukunda, daha çok Hanefi mezhebine göre eserler kaleme alındığı görülmektedir.³² Hanefi mezhebinden söz açılmışken İmam-ı Azamın vakıf hakkındaki görüşlerini Akgündüz şu ifadelerle söz etmiştir: “*Vakıf, mülk olan bir aynı vakfedenin mülkünde hapsedmek ve menfaatlerini fakirlere veya diğer hayır yollarına tasadduk etmekten ibarettir.*”³³ Akgündüz’ün İmam-ı Azamın vakıf tanımını kitabında bu şekilde ifade etmesi bizlere bu konuda tek bir görüşün var olmadığını ve vakfa tek bir göz ile bakılmadığını göstermekle birlikte İslam toplumlarının büyük bir kısmının İmam-ı Azamın bakış açısına daha yakın olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır.

1.4.Osmanlı Dönemi’nde Vakıf

Vakıf kurumunun İslam topraklarında nasıl kök saldığından bahsettikten sonra Osmanlı toplumunda vakıf kurumunun nasıl filizlendiğini ve bu alanda nasıl çığır açıcı bir güç olduğundan bahsetmemiz gerekmektedir. İslamiyet’in Türk topraklarına hızlıca yayılmasıyla Türk İslam toplumlarında Allah katında hayır yaparak Allah’ın sevgisini kazanmak maksadıyla çeşitli vakıflar kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nde vakıf kurmanın salt bir camiaya ya da bir gruba bağlı olma zorunluluğu yoktu. Maddi açıdan kendini yeterli gören herkes vakıf kurabilirdi. Buradaki kıstas, vâkıfın (vakıf kurucusu) habs ettiği malın kendi mülkü olmasıydı. Vakıf kurmak için gerekli zemin hazırlandıktan sonra başta İstanbul olmak üzere

³⁰ Nazif Öztürk, “M. Hamdi Yazır’ın Vakıfçılık Anlayışı”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt:5, Sayı: 3, (Temmuz 1991), ss. 209-210.

³¹ Köprülü, s.220.

³² Akgündüz, s. 4.

³³ Akgündüz, s. 41.

devletin her yerinde küçük veya büyük sayısız vakıf kurulmuştur.³⁴ Kurulan bu vakıflar sayesinde toplumun birçok ihtiyacı karşılanmış, sosyal anlamda herkesin eşit şartlar altında hayatını idame ettirme imkânı da sağlanmıştır.

İslam döneminde de Osmanlı toplumunda da maddi açıdan kendini yeterli görenler dışında evinde tek bir odasını bile insanların kalması için bağışlayan kişilerin olması bunca vakfın kurulmasının arkasındaki sebepleri sorguluyordu. ‘Bunca insan neden bu kadar vakıf kurmuştur?’ Bu sorunun en geçerli cevabı, insanların öteki dünyada cennete girme isteği olsa da, aynı zamanda elindeki mirasın bölünmesinden kaçınma, servetinin devamlılığını sağlama, şahsi arzular, cemaat ve küçük topluluklarını koruma isteği de vakıf kurmanın en temel sebepleri arasında yer almıştır. Halk arasında gelir getirsin diye tarlalarını, bağlarını, arazilerini, iş hanlarını hatta evinin tek bir odasını bile şahsi menfaatlerini koruma amaçlı vakfedenler bile vardı.³⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nda vakıf müessesesinin kuruluşuna öncü olan Orhan Gazi’nin 1324 tarihinde azadlı kölesi olan Şerafettin’e Mekece’de vakfettiği ‘hankah’ın görevini verdiğine dair vakfiye ile vakfın koşullarını belirten Farsça yazılmış belge ile karşılaşılmıştır.³⁶ Devlet, camiler, türbeler, mescidler, ribatlar, su yolları, hanlar, çarşılar, kütüphaneler, hamamlar, kervansaraylar, tekkeler, sulama kanalları, hastaneler gibi çok sayıda hayri, dini ve sosyal tesisler yaparak vakıfları toplumsal hayata kazandırmıştır. Vakıfların toplumsal hayata kattıkları bununla da sınırlı değildi. Vakıflar, iş imkânı sağlamaya yönelik çalışmaları bünyesinde barındırarak Osmanlı toplumunda istihdam seferliğini de başlatmıştır.

Vakıfların Osmanlı açısından önemini belirttikten sonra vakıfların arkasında yer alan güç mekanizmasından söz etmemiz gerekmektedir. Osmanlı Devleti’nde toplumun refahı için başta padişahlar, sultanlar, valide sultanlar ve devlet görevlilerinin hem kendi prestijleri için hem de muhtaç sahibi tebaasına hizmet sağlamak için çok sayıda vakıf kurmuşlardır. Başta başkent İstanbul olmak üzere çeşitli Osmanlı şehirlerine vakıflar kurarak imparatorluğu adeta bir vakıf diyarı haline getirmişlerdir. Bunu yaparken sadece Osmanlı topraklarına değil, Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlere de çeşitli vakıf binaları yaptırmışlardır.

³⁴ Kenan Yıldız, “Osmanlı’da Vakıf Teftişleri ve Vakıf İdaresinin Merkezileşmesi”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 42, İstanbul, 2019, s. 35.

³⁵ Singer, ss. 136,139,143.

³⁶ Kazıcı, s. 75.

Türk-İslam devletlerinde erkekler gibi kadınlarda hayır amaçlı vakıflar inşa ettirmişlerdir. Ancak kadınlar bunu yaparken salt iyilik için değil başka sebeplerden ötürü de vakıflar kurmuşlardır. Kadınların bu vakıfları kurmasının sebebi, mal varlıklarını ya da ellerindeki gelirleri kocaları, vasileri ya da yakın akrabalarıyla paylaşmamak için vakıflar kurarak geleceklerini güvence altına alma isteği, yani vakıfları bir sigorta olarak kullanmalarıydı.³⁷ Kadınların vakıf kurması sadece İslam topraklarına özgü bir davranış değildi. Osmanlı saraylarında valide sultanlar ve hanım sultanlar da padişahlara nazaran daha fazla vakıf inşa ettirmişlerdir. Nurbanu Sultan, Hürrem Sultan, Bezm-i Alem Valide Sultan, Kösem Sultan, Hatice Turhan Sultan gibi isimlerini sayabileceğimiz birçok valide sultan ilk akla gelenlerdir. Valide sultanlar, kendilerine biçilmiş olan anne ve eş kimliğinden sıyrılarak iktisadi ve sosyal anlamda bağımsız bir şekilde çeşitli vakıflar kurmuş ve yaptırdıkları hayır işleriyle kendilerinden sonraki validelere örnek olmuşlardır.

Osmanlı döneminde vakıf olarak inşa edilen yapılardan biri külliyelerdir. Külliyeler her ne kadar ibadet alanı ya da yoksullara kol kanat geren bir yer olarak düşünülse de bunun yanı sıra insanların toplumla iç içe olmasında ve sosyalleşmesinde fayda sağlayan bir köprü görevi de görmüştür. Yapılan hayırlar sayesinde yoksulundan zenginine, imamından diğer vakıf görevlilerine, şehre yeni gelmiş yolcuya kadar hepsi bu kurumlarda yemek saatinde bir araya gelerek karşılıklı bilgi alışverişinde bulunuyorlardı. Böylece halk ortak bir kimliğe kavuşmuş ve sosyalleşerek toplumla bütünleşiyordu.³⁸ İşte tüm bunlar vakıf kurumunun sadece bir zümreye hitap etmediğini, toplumsal tabakada yer alan bütün insanları kucakladığını göstermektedir. Sonuç olarak İslam topraklarında gördüğümüz vakıf kurumu Osmanlı Devleti'nde sistematik bir görünüm kazanarak devletin önde gelenleri tarafından insan odaklı bir hizmet anlayışına sahip olmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde kurulan vakıflar sosyal ve kültürel hizmetleri en muntazam bir düzeye çıkarmış, imparatorluğun yaşadığı değişim ve gelişmelere ayak uydurmaya çalışmıştır.³⁹ Fakat değişimler her zaman olumlu yönde olmamış, vakıflar kurulduğu zamanki gibi kalmamış, yöneticiler kendi keyfi davranışlarıyla bu kurumun inkişafını engellemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde vakıfların en büyük

---

³⁷Singer, s. 180.

³⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf" maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt:42, 2012, İstanbul, ss.479-486.

³⁹ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, s.2.

sorunu, vakıfların yönetiminde adem-i merkeziyetçi yapısıdır.⁴⁰ Zengin kesimin elinde olan vakıf yönetimleri adil bir şekilde idare edilememiş, şahsi bir menfaate dönüşmüştür. Sonuç olarak İslam toplumunda farz-ı kifaye olarak kurulan vakıflar, başta hukuki bir form kazansa da zamanla amacından uzaklaşarak yozlaşmış, kişisel menfaatlerin esiri olmuş ve en nihayetinde de çürümeye yüz tutmuş bir kurum olarak hatırlarda kalmıştır.

Vakıflarla ilgili 1588 yılında küçük çaplı merkezi bir düzenleme yapılmış ve bütün Osmanlı memleketlerindeki Haremeyn vakıfları, Darüssaade ağasına bağlanmıştır. İkinci olarak da Osmanlı modernleşmesi çerçevesinde 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurularak bütün vakıflar tek bir idari merkez etrafında toplanmıştır.⁴¹

1.4.1. Osmanlı Vakıflarının İdari Yapısı

1.4.1.1. Vakfın Kuruluşu

Osmanlı döneminde vakıfların kurulması Hanefi mezhebine göre yapılıyordu. Vakıf kurulduğu zaman hiçbir kimse artık vakfi bozamazdı. Vakıf kuran kişi (vâkıf) vakfi kurduğunu belli etmek için, “*malımı vakfettim*”, “*malımı habs ettim*”, “*sadaka-i müebbete ile sadaka ettim*” gibi sözlerle vakfi kuruyordu.⁴² Kişinin kendi mülkünü vakfetmesi söz konusu idi. Ne var ki sultan, valide sultan ve vezirler devlete ait miri servetleri de vakfedebiliyorlardı.

Kurulan vakfın bir vakıfnamesi düzenleniyor ve bu vakıfname mahkeme tarafından onanıyor ve kadı siciline işleniyordu. Vakıfnamede, vakfedilen servet tanımlanarak vakıf gelirin nasıl kullanılacağı ve diğer şartlar açıkça kaydediliyor ve şahitlerin huzurunda işlem tamamlanmış oluyordu.

---

⁴⁰Singer, ss. 252-253.

⁴¹Mustafa Güler, “Osmanlı Devleti’nde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi”, (Ed. Tufan Gündüz), **Osmanlı Devleti Teşkilatı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014, s.327.

⁴² Kazıcı, s. 41.

1.4.1.2. Vakıfların Denetimi

Osmanlı döneminde Evkaf-ı Hümayun Nezareti kuruluncaya kadar vakıfların denetimi merkezi bir idareden yoksundu. Özel hukuka bağlı olmasına rağmen bu müessese için çeşitli birimler oluşturulmuştu. Bu birimlerin en başta geleni kadı mahkemeleriydi. Kadılar periyodik olarak vakıfları denetliyordu. Kadı efendinin yanı sıra bazı meslek gruplarından kişilerde vakfın denetlenmesinde görev almışlardır.⁴³Fakat vakıfların denetiminde esas kilit kişi vakıf kurucuları olmuştur. Vakıf kuran kişi kurduğu vakfın yönetmeliğini, ne amaçla kurulduğunu, görevlilerini kısacası müessesenin bütün yapısını vakfiye ışığında düzenlemektedir. Böylelikle kurduğu vakfın her şeyinden sorumlu olabilmekteydi.⁴⁴

Vakıf kurumunun temel amacı olan iyilik yapma duygusunun ötesinde vakıf kurucularının kişisel menfaatlerinin ön planda olduğunu, vakıf kurucularının bu müesseseyi kurmak maksadı aile fertlerinin ve akrabalarının çıkarınaydı.⁴⁵ Bu gibi kişiler az bir mal vakfeder, görevlileri de kendi akrabalarından seçerlerdi. Bir kısmı da gayrimenkullerinin devlete aktarılmaması için mallarını vakfetmişti. Böylelikle toplumsallık arz eden vakıf kurumu amacından çıkarak şahsi bir boyuta dönüşüyordu. Buna ilaveten vakıfların usulsüz bir şekilde elden çıkması vakıf kurumunun çökmesine ve yozlaşmasına sebep olmuştur. Osmanlı döneminde amaçlı amaçsız birçok vakfın kurulması ve bunların idari anlamda yönetilmesinde de krizler yaşanmıştır. Vakıfların şehirlerde çoğalması, görevliler tarafından denetlenmesini oldukça zorlaştırmıştır. Vakıfların başına getirilen kişilerin çeşitli usulsüzlükler yapması, vakıf gelirlerinin giderek kişisel hazine olarak kullanılması ve göreve getirilen kişilerin görevle alakasız olması gibi sebepler vakfın önemini yitirmesine sebep olmuştur. Saydığımız birkaç sebep vakıf müessesesini bulunduğu yerden çok aşağılara taşımış ve en sonunda da yok olmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁶1826’da kurulan “Evkaf-ı Hümayun Nezareti” vakıfların yönetim ve denetiminde yeni bir dönemi başlatmıştır.

⁴³ Elif Genca, “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 2014, Cilt: 22, Sayı: 1,s.531.

⁴⁴ Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma(1585-1683)**, Dilek Matbaası, 1998, s.74.

⁴⁵Genca, s.540.

⁴⁶Genca, s.552.

1.4.1.3. Vakıfların Gördüğü Hizmetler

Vakıflar dini, eğitim, sağlık, şehircilik, bayındırlık ve askeri olmak üzere birçok alanda hizmet sağlamış ve günümüzde de sağlamaktadır. Vakıflar bu kadar fazla alanda hizmet görürken bünyesinde çok sayıda çalışana istihdam sağlaması bakımından önemlidir.

Dini hizmetler: Vakıflar hukuki, sosyal, dini ve içtimai alanda çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bunların içinde vakfın en çok dini sorumlulukları vardır. İslam dininin gerektirdiği sosyal devlet anlayışı çerçevesinde toplumun dini hizmetlerini karşılamak adına kurulan cami, türbe, namazgah ve mescit gibi binaların inşasıyla halkın ihtiyaçları karşılanmıştır. Ramazan günleri olmak üzere özel dini günlerde Kur'an-ı Kerim hatmedilmesi mevlit okutulması, caminin mum ve kandil ihtiyacının karşılanması ve camilerde vaaz verme gibi görevler vakıflar sayesinde yerine getirilmektedir. İmam, müezzin ve hatip gibi dini görevliler de camiye atanarak istihdam ihtiyacı karşılanmıştır. Bunların yanı sıra döneminin önemli dinsel kurumları olan tekke ve zaviyeler de vakıflar kanalıyla hayat bulmuşlardır. Saydığımız bütün görevlilerin maaşları vakıflar tarafından karşılanmaktaydı.⁴⁷

Eğitim hizmetleri: Mektep ve medrese gibi çeşitli eğitim kurumları vakıflar bünyesinde topluma kazandırılmıştır. Vakıflar sayesinde toplumun refah seviyesi arttırılmak istenmiş ve şehrin merkezlerinde çeşitli medrese ve mektepler inşa ettirilmiştir. Vakıfların yaptırdığı medreselerde ders veren hocaların ücretlerini ödemekle beraber mektebin herhangi bir ihtiyacı eksiz olarak vakıf tarafından karşılanmaktadır. Anlaşıyor ki devlet birçok eğitim kurumu inşa ettirerek eğitim ve öğretim hizmetlerini vakıflar bünyesinde toplamıştır. Ayrıca ilave etmemiz gereken bir konu da valide sultanların tebaaları için birçok kütüphane yaptırmış olmalarıdır. Bu vakıfların öncüleri olan valide sultanların başında Nurbanu Sultan ve Hatice Turhan Sultan gibi valide sultanları gelmektedir.⁴⁸

Sağlık hizmetleri: Osmanlı devletinde hastaneler vakıflar bünyesinde önem kazanmıştır. Genellikle külliye içinde yer alan hastaneler topluma yarar sağlamak için maddi açıdan güçsüz halka bir karşılık beklemeden ücretsiz hizmet etmektedir. Darüşşifa, tımarhane ve tabhane olarak isimlendirilen çeşitli sağlık hizmetleri sosyal hayata yön vermiştir. Saydığımız sağlık kurumlarında çalışan görevlilerin maaşları

---

⁴⁷Ertem, s.35.

⁴⁸ Ertem, s. 35.

başta olmak üzere hastanelerde ihtiyaç olan alet edavat vb. hepsi vakıf tarafından karşılanmaktadır.

Şehircilik hizmetleri: Şehirdeki yapılan bütün işlerin hepsi vakıflar tarafından gerçekleştirilmektedir. Vakıflar şehri yaşanır bir hale getirmiş, şehrin yeşillenmesi için çok sayıda ağaç dikilmiş, şehrin doğal güzelliklerini geliştirmiş ve halkın rahatça park ve bahçelerde gezinmesi için buraların temizliğine dikkat etmiştir.⁴⁹Bu kamu hizmetleri devlet kendi bünyesinde herhangi bir mali katkıda bulunmamakla beraber Garp devletlerinde şehircilik görevlerini vakıflardan ziyade devlet kendi hizmetleri bünyesinde yerine getirmekteydi.⁵⁰

Bayındırlık hizmetleri: Ülkeyi kalkındırmak için yol, köprü, çeşme kanal, kervansaray, kemer gibi birçok örnek göstereceğimiz imar faaliyetleri vakıf bünyesinde hayata geçirilmektedir. Bunu yaparken şehircilik hizmetlerinde devlet herhangi bir mali katkıda bulunmamaktadır. Ayrıca şehirde savaş esnasında yıkılan köprü, kervansaray ya da bozulan yolları tamir etmek için çalışmalar yapılmış ve halkın hizmetine sunulmuştur.

Askeri hizmetleri: Vakıflar harp dönemlerinde kale yapımına, top yapımına, dökümhane ve lengerhane yapımı konusunda adımlar atmıştır. Askerin eğitimi için birçok faaliyet oluşturmakla beraber askerlerin ikamet edebilmesi için tesisler yapması bu konuya önem verdiğini göstermektedir. Devletin iç ve dış güvenliğini sağlamada devlete nazaran vakıflar daha çok katkıda bulunmuşlardır.⁵¹

Son olarak gündelik hayatın küçük ayrıntıları ile ilgilenen marjinal konularda çalışan vakıflar da Osmanlı döneminde kurulmuş ve yaşamışlardır.

1.4.1.4. Vakıf Görevlileri

Vakıflar, bünyesinde binlerce kişi istihdam etmektedir. Ancak vakıf görevlilerinin hepsini izah etmemize lüzum yoktur. Sadece belli başlı görevlileri saymakla yetineceğiz.

Abkeş: Vakfin su ihtiyacını karşılamak üzere kuyudan su çeken hizmetli.⁵²

---

⁴⁹ Öztürk, **Menşei ve Tarihi gelişimi açısından Vakıflar**, s.22.

⁵⁰Ertem, s. 36.

⁵¹ Ertem, s. 36.

⁵²Yediyıldız, s. 56.

Anbari: İmaretlerde yiyecek ve içecek gibi gıdaları kilerde muhafaza etmekle görevli kimse.⁵³

Buhurcu: Vakıf binalarının bazılarında buhur yakmakla görevli kişidir.⁵⁴

Cabi-i Vakf: Vakfedilen gayr-i menkullerin gelirlerini toplamakla görevli olan tahsildardır. Vakıfların Osmanlı Devleti'nde giderek çoğalmasıyla birçok vakfın tahsildarlığını yapmakla mükellef olan cabilerin tayini vakıfların artmasıyla paraleldir.⁵⁵

Carüb-keş: Osmanlı Devleti'nde sokakların temizliğine önem verilirdi. Özellikle vakıf kurucuları vakıf binalarının temizliğine, şehrin intizamına dikkat etmişlerdi. Bu dönemde vakıfların etrafını temizleyen görevliye “carüb-keş” denilirdi.⁵⁶

Dersiam: Cami, medrese gibi dini yerler başta olmak üzere farklı yerlerde ders veren hocadır.⁵⁷

Duagu: Vakıf kurucularının çeşitli isteklerinin gerçekleşmesi amacıyla Allah'a dua eden kişidir.⁵⁸

Ferraş: Cami, medrese gibi vakıf binalarının halılarını sermek, katlamak ve genel olarak binaların temizliğiyle görevli kimsedir.⁵⁹

İmam: Vakıf camiinde namaz kıldırان görevlidir. Büyük camilerde birden fazla imam istihdam edildiği de görülmektedir.

Kandilci: Vakıf binaların aydınlatılması veya söndürülmesinde ve özellikle Ramazan aylarında kandil yakmakla görevli kimsedir.⁶⁰

Katib: Vakfınyazı işlerinden sorumlu olan görevlidir.⁶¹

Kayyım: Kayyım vakıf binalarının aydınlatılmasında, temizliğinde kısacası genel olarak diğer işleri de bir arada yürüten görevlidir.⁶²

Meremmetçi: Vakıf binaların onarım ve yenilenmesiyle meşgul olan kimsedir.⁶³

---

⁵³Yediyıldız, s. 56.

⁵⁴Yediyıldız, s. 56.

⁵⁵Kazıcı, s.39.

⁵⁶Yediyıldız, s.56.

⁵⁷Yediyıldız, s.56.

⁵⁸Yediyıldız, s. 57.

⁵⁹Yediyıldız, s. 57.

⁶⁰Yediyıldız, s.57.

⁶¹Yediyıldız, s. 57.

⁶²Yediyıldız, s.57.

Muallim:Sıbyan mekteplerinde ve medreselerde öğrencilere ders veren onların eğitimiyle ilgilenen görevlidir.⁶⁴

Müderris:Medresenin en salahiyyetli öğretim görevlisidir.⁶⁵

Müezzin:Vakıf olarak inşa edilmiş camilerde ezanı okuyan görevli kimse.⁶⁶

Mütevellî:Vakfın şartlarına uygun olarak şer-i hükümler gereğince vakıf işlerini yapmak ve vakfın kurallarına uygun olarak işletilmesinde görevli olan kimsedir. Belli bir hukuki açıdan şartları yerine getiren herkes mütevellî olarak görev yapabilir. Mütevellî vakfın asayişinden sorumlu olmakla beraber, vergi toplamak, ehemmiyetindeki görevlilerle ilgilenmek, eldeki vakıfların güvenliğini sağlamak ve mümkün olduğunca vakıflardan kar elde etmek temel görevleri arasındadır. Mütevellînin bazı konularda görevini yerine getirmek için hakim konumunda yer alan kadı tarafından kısa süreli de olsa tayin edilen kimselere “kaim-i makam-ı mütevellî” diyebiliriz.⁶⁷

Nazır-ı Vakf: Mütevellînin vakfın kullanımında yaptığı tasarrufları denetleyen ve mütevellînin yaptığı tüm işleri kontrol etmekle yükümlü görevlidir.⁶⁸

Saka:Vakıf binalarına sebil ve çeşmeden su taşımakla görevli kişidir.⁶⁹

Bunların dışında tıbbi personel olarak cerrah, hekim ve eczacı; mutfak ve yiyecek içeceklerle ilgilenen personel çok farklı iş kollarında görev yapan sayacağımız birçok görevli vakıflarda görev almaktadır.

1.5. VALİDE SULTAN VAKIFLARI

1.5.1.Valide Sultanların Yaşam Alanı Olarak Harem

Harem Arapçada kelime anlamıyla “korunan, mukaddes, saygıdeğer” anlamlarına gelen kutsallık atfedilerek ve dokunulmaz bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰”*Umumi girişlerin yasak olduğu, içerisinde muayyen kişilerin veya*

---

⁶³Yediyıldız, s. 58.

⁶⁴Yediyıldız, s. 58.

⁶⁵Yediyıldız, s.58.

⁶⁶Yediyıldız, s.58

⁶⁷ Kazıcı, s. 38.

⁶⁸ Kazıcı, s. 40.

⁶⁹ Bahaeddin Yediyıldız,“Vakıf İstılahları Lügatçası”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 1, Ankara 1983, s. 59.

⁷⁰ Abdülkerim Özaydın, Nebi Bozkurt, “Harem” maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt:16, İstanbul,1997, ss. 132-135.

muayyen davranışların memnuiyet olduğu bir mekândır."⁷¹Sarayın yalnızca erkeklerin dâhil olduğu iç bölümde padişahın yaşadığı kısım Harem-i Hümayun olarak tanımlanırken, 16.yüzyıl sonunda padişahın ailesi de saraya yerleştiği ve kadınlarında bu kurumda var olduğu bilinmektedir. Ancak harem de kadınların mevcudiyeti değil, padişahın varlığı söz konusu olduğu için bu yeni alana Harem-i Hümayun denilmiştir.⁷²Bu kurum planladığında genel anlamda saray, ev ve konaklarda iç avluya bakacak biçimde planlandığı, kadınların erkeklerle olan münasebetini perdeleyen, kadınların günlük yaşamlarını rahat bir şekilde idame ettirdikleri bölüm olarak adlandırılır.⁷³ Haremin bu işleyişi Osmanlı evlerine de sirayet etmiş olacak ki, bir Osmanlı toplumunun evinde kadın ve erkeklerin giriş ve çıkışları farklı iki kapı olarak tasarlanmıştır. Bahsedilen durum şu şekildedir: Ev sahibesine gelen misafirin çaldığı kapı tokmağı gelen misafirin kadın olduğunu, erkek ev sahibine gelen misafirin de çaldığı kapı tokmağı gelen misafirin erkek olduğunu göstermektedir.⁷⁴ Görülen o ki hem saray da hem de Osmanlı evlerinde mahremiyet ilkesi benimsenmiştir.

Harem kuralları olan bir kurumdur. Bu kuralların bazıları padişahlar tarafından bile bozulamayacak kadar katı kurallardı. Bundan ötürü "*İnalcık, haremi daha çok kadınlar manastırına benzetmektedir.*"⁷⁵

Harem, Osmanlı döneminde yalnız sultan ve ailesinin özel hayatını tanımlamak amacı dışında tüm Osmanlı sarayı için kullanılması, sarayın kutsal bir kurum olmaya başladığını göstermektedir.⁷⁶Osmanlı sarayında kurulduğundan itibaren harem kurumu var olmakla birlikte düzenli bir teşkilat haline gelmesi Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuş ve bu teşkilat devlet yapısına göre kul sistemiyle organize olmuştur.⁷⁷

---

⁷¹Leslie P. Pierce, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik Ve Kadınlar**, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 2.

⁷² Pierce, s.3.

⁷³ Abdülkerim Özyayın, Nebi Bozkurt, "Harem" maddesi, **TDV.İslam Ansiklopedisi**, Cilt:16, İstanbul,1997, ss. 132-135.

⁷⁴ Emine Banu Burkut, **Osmanlı Türk Evi Mekan Kurgusunu Modern Konut Mimarisinde Okumak**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 50.

⁷⁵ Çağatay Uluçay, **Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları**, Halil İnalcık, **Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil Bir Okuldur**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s.8.

⁷⁶ Deniz Esemeli, "Harem" maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt:16, İstanbul, 1997,ss.138-152.

⁷⁷ Mehmet İpşirli, "Harem" maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul, 1997,ss. 135-138.

Haremin genel işleyişine bakıldığı zaman bir hiyerarşinin hâkim olduğu söylenebilir. Bu hiyerarşinin en tepesinde faziletli ve nüfuzlu kişi olan padişahın annesi Valide Sultan yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu otuz altı padişaha tanıklık etmiş ve bu padişahların sadece yirmi üçünün annesi valide sultanlık makamına erişmiş, diğer valide sultanların ise oğulları devlet tahtına oturmadan vefat ettikleri için bu soylu makama erişememişlerdir.⁷⁸ Sarayın hiyerarşisinde valide sultandan sonra padişah kızları, hasekiler, ikballer, harem ağaları ve cariyeler vardır. En yüce makamda olan Valide Sultan Darüssade Ağası ve Kahya Kadın aracılığıyla haremi idare ederken böylelikle her şeyden de haberi oluyordu.⁷⁹

Valide sultanın sarayda ve haremde pek çok görevi vardı. Valide sultanın görevlerinden biri de padişaha sunulan cariye kızları arasından padişaha en uygun olanı seçerek padişaha göndermektir. Padişah bundan sonra başka cariyelerle ilgilenmez; onları ne görür ne de tanır.⁸⁰ Valide Sultan'ın saraydaki nüfuzundan ötürü salt sarayın idari işleriyle ilgilenmekle kalmamış aile üyeleri arasında özellikle birden fazla erkek oğlu varsa onlar arasında bir denge kurarak yönetimde en üst yetkiyi sağlamakla mükelleftir.⁸¹ Ancak bunu yaparken validelerin saltanat hırsı oğulları için bir tehlike arz ediyordu. Valide sultanların bu hırsı ya oğullarının tahttan indirilmesine ya da oğullarını öldürtmelerine sebep olmaktaydı. Özellikle Kösem Sultan oğlu İbrahim'in tahttan indirilmesinde ve hemen arkasından İbrahim'in öldürülmesinde Kösem'in parmağı olduğu düşünülmüş hatta ona "Katil Anne" diye lakap bile takılmıştır.⁸² Valide sultanların amacı oğlunu gelecekteki iktidar koltuğuna hazırlayarak bir bakıma kendi otoritesini de sağlamlaştırmaktır. Bilindiği üzere Osmanlı Döneminde kafes usulüyle tahta çıkacak olan padişahların bu konuda hem yaşları itibarıyla toy olmaları ve hem de herhangi bir saltanat tecrübeleri olmadığı sebebiyle bilinçsiz şekilde yönetimde adı geçse de asıl saltanatın arka planında anneleri valide sultanlar ve haremin başında olan harem ağaları yer almaktadır.

Osmanlı sarayına bakıldığı zaman "Harem-i Hümayun" ifadesi hem haremi hem de Enderun'u da kapsamaktadır. Enderun, sarayda yer alan padişah ve diğer erkek hizmetlilerin; harem ise kul kökenli cariyelerin yetiştirilmesi için bir eğitim

⁷⁸ Mehmet İpşirli, "Harem" maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul, 1997, ss. 135-138.

⁷⁹ Uluçay, İncelik, 2001, s.8.

⁸⁰ Deniz Esemeli, "Harem" maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt:16, İstanbul, 1997, ss.138-152.

⁸¹ Pierce, s.21.

⁸² Yıldırım, Kara, **Osmanlı'da Kadın Saltanatı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 383-384.

kurumu hatta okul demek yanlış olmaz.⁸³Bunlar kul sistemiyle yetişen yani devşirme usulüyle saraya alınan kişilerdi. Bu gayrimüslim kadınlar devşirilerek sarayda onlara yer açılması Topkapı Sarayı Harem dairesinin geliştiğini göstermektedir. Bundan sonra padişahın buyruğunda başta harem ağaları, darüssade ağaları, cariyeler, kalfalar, valide sultanlar, hizmetliler, şehzadeler ve hanım sultanlardan oluşan geniş bir yelpazeye sahip harem halkı kendi kimliklerini oluşturmaktadır.⁸⁴

Kul kökenli olan bu cariyelere sarayda adab-ı muaşeret öğretilir, eğitilmiş olmaları için onlara okuma-yazma dersleri verilir, çeşitli yetenekler kazanmaları için dikiş nakış, musiki ve bîçki dersleri verilir, ayrıca sofra adabı öğretilir ve acemilik dönemleri bittikten sonra bu cariyeler arasında zeki ve yetenekli olanlar ayrılarak sarayın maiyetinde kalfa ve usta seviyelerine yükselirlerdi.⁸⁵ Valide sultanda güzel ve yetenekli olanları padişahın huzuruna çıkartırdı. Bu kızlar yeteneklerine göre ayırırdı. Cariyelerden kimi erkek evlat doğurursa padişahın sarayında kendine bir yer bulurdu, kimi de saray içinde görevli olarak hizmette bulunurdu.

Haremde birçok farklı fonksiyonlara sahip görevliler vardı. Bunların arasında en salahiyyetli olan görevli harem ağalarıdır. Sarayda birçok iş onlarla yürütülür ve sarayın nizamı onlardan sorulurdu.

Harem sadece günlük yaşantıdan ibaret değildi, bazen de güzel olaylara tanık olmaktaydı. Saray da padişahların tahta çıkışına, sünnet düğünlerine, hanım sultanların baş göz edilmesine, çeşitli eğlencelerin tertiplenerek padişah ve halkın bir araya gelmesine sahne olmuştur. Özellikle de valide sultanların tahta çıkmasıyla “*Valide Alayı*” denilen bir törenle valide sultanların Topkapı Sarayı’na nakli padişah haremının de hukuken resmileştiğinin göstergesidir.⁸⁶

Harem kurumu her zaman böyle güzel şeylere sahne olmamıştır. Osmanlı siyasi ve idari tarihinde yaşanan bozulma ve yozlaşma tabii olarak haremde de kendini göstermiştir. Bu durum çocuk yaşta tahta çıkan padişahların bir türlü idari anlamda yönetime hâkim olmamasına bağlanabilirdi.⁸⁷ Bu durumu kendilerince fırsat çeviren valide sultanlar ve ocak ağaları saraydaki nüfuzlarını artırmaya başlamışlardır. Valide Sultanlar dönemi denilen 1566’dan 1656’ya kadar olan bu

⁸³ Mehmet İpşirli, “Harem” maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul, 1997, ss. 135-138.

⁸⁴ Deniz Eşemenli, “Harem” maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul, 1997, ss. 138-152.

⁸⁵ Mehmet İpşirli, “Harem” maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul, 1997, ss. 135-138.

⁸⁶ Deniz Eşemenli, “Harem” maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul, 1997, ss. 138-152.

⁸⁷ Mehmet İpşirli, “Harem” maddesi”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul, 1997, ss. 135-138.

dönem valide sultanların yönetimde söz sahibi oldukları dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁸

Sonuç olarak Harem, çeşitli entrikalara sahne olsa da tarih boyunca her imparatorlukta varlığını devam ettiren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurum Batılıların her zaman ilgisini çekmiş ve hakkında çeşitli fanteziler kurulmuştur. Özellikle Valide Sultanlar hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmış olsa da Valide Sultanlar Osmanlı sarayında yönetim mekanizmasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

1.5.2. Valide Sultanların Haremdeki Konumu

Tarih boyunca Osmanlı Devleti'nde kadın figürüne baktığımızda, kadınların anne ve eş statülerinin yanında devlet içinde padişahın annesi yani *valide sultan* kimliğini de taşıdığını görmekteyiz. Tarih öncesi dönemlerden sanayi toplumuna doğru geçildiğinde kadınların anne ve eş kimliğinin yanında artık çalışan, üreten bağımsız kadınlar olduğuna şahit olmaktadır. Valide Sultanlar da padişahlar tarafından kendilerine verilen toprakları değerlendirerek çeşitli şehirlerde birçok vakıf kurmuşlardır. Aslında yaptıkları bu hayır işleriyle Valide Sultanlar bağımsızlıklarını da ilan etmişlerdir.

Sultanın annesi, 'Mehd-i Ulya', 'Valide-i Macide', 'Valide-i Muhtereme' gibi unvanlar kullanırdı. Osmanlı döneminde Valide Sultan unvanı ilk kez III. Murad tarafından annesine bahşedildi.⁸⁹Nurbanu Sultan'ın başlattığı bu valide sultan makamı IV. Mehmet'in annesi olan Turhan Sultan'a kadar devam etmiştir.

Valide sultanların dağınık hane üyelerini tek bir çatı altına getirme isteği valide sultanlık kurumunun ortaya çıkış sebeplerinden biridir. Süleyman öncesi dönemde padişah ile annesinin ilişkisi hem annenin haneyi yönetmek hem de halkın gözünde kendi tebaasına olan bağlılığını teşkil etmektedir.⁹⁰

İslam toplumlarından başlayan bu vakıf kurma geleneği Osmanlı Devleti'nde sistematik bir hal alarak padişahlardan çok kadınların vakıf kurmak için çaba sarf ettiğine kaynaklardan ulaşılmaktadır. Osmanlı'yla ivme kazanan vakıf kurumu kadınların gerek vakıf kurucusu olarak gerek müteveli olarak ve gerekse de vakıf

⁸⁸ Mehmet İpşirli, "Harem" maddesi, TDV. **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul, 1997, ss. 135-138.

⁸⁹Fanny Davis, **Osmanlı Hanımı**, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 24.

⁹⁰ Pierce, s. 148.

yöneticisi olarak bu müessesede yer almaktadırlar.⁹¹ Osmanlı Devleti'nde kadının idareci olabildiği hizmet alanı vakıf müessesesi olmuştur. Bundan ötürüdür ki vakıflarda sadece erkekler görevlendirilmemiş kadınlarda bu müessesede çeşitli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu da kadınların bağımsız olarak toplumda var olduğunu ve özellikle Osmanlı toplumunda kadınlara çeşitli alanlarda istihdam sağlandığının açıkça göstergesidir.⁹²

Devletin yaptığı kamusal yardımlaşma sadece padişahlara has bir durum değildi. Öyle ki valide sultanlar kendi otoritelerini kazandıktan sonra şehirde birtakım imar faaliyetlerine girişmişlerdir. Yaptırdıkları bu imar faaliyetleriyle o dönemde yaşamış tarihçilerin eserlerinde yer almışlar ve kendilerinden sonraki valide sultanlara örnek teşkil etmişlerdir. Valide sultanların hayır işleri ve yararlı görevlerinin büyük bir kısmı vakfiyelerle resmileşmiştir. Valide Sultanlar yaptırdıkları hayırlı işlerin önemli bir kısmı Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerde yaşayan İslam toplumuna adanmıştır.⁹³

Osmanlı kadın sultanlar da Avrupalı hemcinsleri gibi kendilerinden önceki valide sultanların yaptırdıkları binayı tercih ederek kendilerine büyük bir saygınlık getireceği düşünülmüş ve konumlarını güçlendirecek bazı sebeplerle yarım kalmış ya da terk edilmiş mekânların tamamlanma görevini üstlenmişlerdir.⁹⁴ Örnek verecek olursak Safiye Sultan'ın başlattığı fakat vefatından dolayı yarım bıraktığı Yeni Valide Cami, Turhan Sultan tarafından tamamlanmıştır.⁹⁵

Buna karşın valide sultanlar yaptırdıkları çeşitli imar faaliyetlerinin üzerinde genellikle kendi isimlerini yazdırmışlardır. Yazdırma sebeplerine bakıldığında bu düşündürücü bir durumdur. Ölmüş eşlerinden çok ya kendi isimlerini ya da oğullarının ismini yazdığı görülmüştür ama eşlerine dair herhangi bir atıf yapmamışlardır. Bu tutumun sebebi valide sultanın eşi öldükten sonra artık tek dayanağının oğlu olması ve oğlunun yönetiminde fiilen söz sahibi olmasıdır.⁹⁶

⁹¹ Nilgün Çevrimli, "Vakıf Kurucu, Sosyal Statü ve Aile Bağları Açısından Vakfiyelerde Kadını Tanımlayan Terimler", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Sayı: 3, s.265.

⁹² Fatih Coşkun Ertaş, Şaziye Ulubaş Şahin, "17.yy da Anadolu'da Kadın Vakıfları ve Muhasebesi: Tokat Hatuniye Vakıf Muhasebesi Örneği", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:8, s.105.

⁹³ **Osmanlı Valide Sultanların Hayır Eserleri, Mahpeyker Kösem Valide Sultan'ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi**, Çamlıca Basım Yayın, s.9.

⁹⁴LT.Şenocak, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan**,Çev.Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul,2009, s.100.

⁹⁵ Şenocak, s. 101

⁹⁶ Şenocak, s.108.

Valide Sultanların Osmanlı tahtını padişahlarla paylaştığı dönemleri kimi tarihçi ve araştırmacılar devletin çöküşünü etkileyen önemli bir sebep olarak görürken, bunların arasında kadınların yönetimi idare edebileceğini düşününler az olsa da vardır. Kanaatimizce Valide Sultanların yönetiminde kanlı iktidar mücadelelerine şahit olsak da yaptırdıkları hayırlı işler toplum tarafından hoş karşılanmış ve muhtaç sahibi insanların yaralarına bir nebze de olsa merhem olmuşlardır. Bu bakımdan valide sultanların vesile oldukları hayırları bugünkü anlamıyla sosyal sorumluluk projelerini göz ardı edemeyiz.

1.5.3. Valide Sultanların Kurdukları Vakıf ve Hayır İşleri

Valide sultanlar Allah'a yakın olma güdüsü dışında isimlerinin anılması ve takdir kazanma gibi birçok sebeple vakıflar kurmuşlardır. Bunları yaparken kendi arazilerinden feragat etmişlerdir. Valide sultanlar topluma hizmet için yaptırdıkları vakıfları topluma mal ederken daha çok kadınların toplum içine yalnız olmadıklarını, bu bakımdan daha çok kadınlara hizmet verecek vakıflar kurma konusunda hassasiyetleri vardır. Yaptırdıkları vakıflar sadece zengin kesime hitap etmiyor, bahtsız kadınlara, yoksul, yetim ve mahkûmlara ve hatta fahişeler içinde olanaklar oluşturdukları söylenebilirdi.⁹⁷Bu, Osmanlı toplumunda kadınlar arasında bir dayanışmanın yansımasıdır.

Vakıf kurmak yalnızca bir valideye nasip olmamış o dönemin koşullarında diğer valideler de hayır işleri adı altında çeşitli kurumlar inşa ettirmişlerdir. II. Selim'in hanımı, III. Murad'ın validesi olan Nurbanu Sultan, Mimar Sinan'a Üsküdar'da büyük bir külliye yaptırmıştır. Atik Valide Külliyesi cami, türbe, medrese, hamam gibi binalardan oluşmaktadır. Yaptırdığı bir diğer külliye ise Lâpseki Külliyesi olup bu külliyenin içinde mektep, imaret gibi binalar inşa ettirmiştir. Safiye Sultan, III. Mehmet'in validesi olarak çeşitli hayır işleriyle anılan bir validedir. Eminönü'nde yaptırdığı Yeni Cami, onun zamanında temelleri inşa edilmiş fakat vefatından ötürü yarım bırakılmıştır. Dördüncü Mehmet'in annesi Turhan Sultan tarafından caminin inşasına devam edilerek Osmanlı'ya bir cami

---

⁹⁷ Pierce, s. 7.

kazandırmış, pek çok hayır duası da almıştır. Kahire’de kendi adıyla yaptırdığı Melike Safiye Cami, onun zamanında inşa edilen bir diğer camidir.⁹⁸

Kösem Sultan vakıf kurma konusunda diğer validelere de öncülük eden, Osmanlı’daki en etkili validelerden biridir. Üsküdar’da yaptırdığı Çinili Külliyesi içerisinde cami, medrese, çeşme ve su ihtiyacını karşılayan sebil yer almaktadır. Kösem ayrıca Anadolu Kavağında cami, Çarşamba da Valide Medresesi Mescidi ve Büyük Valide Hanı içindeki mescidi de yaptırmıştır.⁹⁹ Buna ilave olarak Valide Sultan, Ramazan gibi dini günlerde evsizlere ve muhtaç kişilere de yardım etmiştir. Recep ayı geldiğinde Kösem Sultan’ın tebdil-i kıyafetle sokakları dolaşarak çeşitli yardımlarda bulunduğu söylenmektedir. Bununla beraber hizmetinde çalışan köle kızları azat ederek onları münasip insanlarla evlendirmiş, mücevher ve çeyiz vererek kızların rahat yaşamalarını sağlamıştır. Kösem Sultan bununla da kalmamış hapishaneleri de dolaşarak büyük suçları olmayan insanların borçlarını ödeyerek onların hapisten çıkmalarına yardımcı olmuştur.¹⁰⁰

IV. Mehmet’in validesi olan Hatice Turhan Sultan da hayır hasenat konusunda Osmanlı tarihinin önemli simalarındandır. Çanakkale’deki Seddül Bahr ve Kale-i Sultaniye isimli iki kale Venedik donanması tarafından talan edilmiş ve 1669 Girit fethine kadar devamlı deniz muharebelerine tanık olmuştur. Turhan Sultan, içinde sıbyan mektebi, cami ve hamam bulunan bu iki kaleyi tamir ve imar etmiştir. Bu iki kalenin imarı için 29.595.000 akçe para Valide Sultan’ın topraklarından karşılanmıştır. Turhan’ın bu iyiliklerine karşı ona “*peçelilerin tacı, alçakgönüllülerin çelengi*” şeklinde övgülerde bulunmuşlardır.¹⁰¹ Keza Beşiktaş’ta yaptırdığı çeşme üzerine yazılan kitabede faziletlerine övgü dolu cümleler yazılmıştır.¹⁰²

Safiye Sultan zamanında temelleri atılan Yeni Cami’nin bitişi onun vefatından sonra Turhan Sultan’a kısmet olmuştur. Külliye sıbyan mektebi,

⁹⁸ Eyüp Sabri Kala, “Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları”, **Vakıf Kuran Kadınlar Bildiri Kitabı**, Vakıflar Genel Müdürlüğü & Bezmîâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Ankara, 2019, ss. 123-124.

⁹⁹ **Osmanlı Valide Sultanlarının Hayır Eserleri, Mahpeyker Kösem Sultan’ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi**, Çamlıca Basım Yayın, s.24.

¹⁰⁰ **Osmanlı Valide Sultanlarının Hayır Eserleri, Mahpeyker Kösem Sultan’ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi**, s.25.

¹⁰¹ Pierce, s.280.

¹⁰² Pierce, s. 277.

darülkurra, iki çeşme ve bir çifte çarşı da eklemiştir.¹⁰³ Turhan Sultan sadece Eminönü projesini hayata geçirmemiş başta İstanbul olmak üzere Edirne de Mekke ve Medine gibi kutsal bölgelerde ve uzun yıllar fethedilmesi amacıyla büyük bir emek harcanan Girit gibi yerlerde de imaretler kurmaya devam etmiştir.¹⁰⁴ İstanbul'dan başlayarak Mekke ve Medine'de kurduğu vakıfların yönetimi ve personelin, kısacası vakıfların tüm masraflarını karşılamak için İstanbul, Edirne, Soma, Kale-i Sultaniye, Manisa, Ezdin ve Bergama gibi çeşitli yerlerdeki mülklerini, çiftliklerini ve dükkânlarını vakfetmiştir.¹⁰⁵

Turhan Sultan ile sadrazam ve donanmadan sorumlu Kapudan Paşa arasındaki mektuplaşmalarda Valide Sultan'ın oğlundan çok yönetimde etkili olduğu görülmüştür. Özellikle Valide Sultan Girit savaşları sırasında Venediklilere karşı hazırlanan ordunun hazırlanmasıyla ve Doğu Akdeniz'in kontrolüyle yakından ilgilenmiştir.¹⁰⁶

Bezm-i Alem Valide Sultan, reformcu padişah olan II. Mahmut'un eşidir. Çeşitli şehirlerde vakıflar inşa ettiren Valide Sultan vakıfları kendi gelirlerinden satın almış ve padişah'tan aldığı gelirlerin çoğunu vakıf kurmada harcamıştır. Maddi açıdan güçsüz halka hastane temin etmek için çalışmalarını hızlandırmak istese de Validenin vefatından ötürü inşaat yarım kalmıştır. Hayattayken inşasına başlanan Dolmabahçe Camii vefatından sonra oğlu Abdülmecit tarafından tamamlanmıştır.¹⁰⁷ Valide Sultan astronomiden dini bilgiler içeren kitaplara kadar bünyesinde birçok kitabı barındıran bir kütüphane de inşa ettirmiştir. Yaptırdığı çeşmelerle de adından söz ettiren Valide Sultan, Beşiktaş'taki Valide Çeşmesi, Sultanahmet'teki Üçler Çeşmesi, Tarabya'daki Bezm-i Alem Çeşmeleri Osmanlı dönemindeki en meşhur çeşmelerdir.¹⁰⁸

---

¹⁰³ Pierce, s. 274.

¹⁰⁴ Pierce, s. 294.

¹⁰⁵ Nurdan Şafak, "Vakıf Kuran Kadınlar: 17.yy da Bir Valide Sultan: Hatice Turhan Sultan ve Vakıfları", **Vakıflar Genel Müdürlüğü&Bezm-iAlem Vakıf Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Bildirileri**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018, s. 245.

¹⁰⁶ Şenocak, ss. 56-57.

¹⁰⁷ Arzu Terzi, "Bezm-i Alem Valide Sultan" **Vakıflar Genel Müdürlüğü &Bezm-iAlem Vakıf Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Bildirileri**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018, ss. 15-17.

¹⁰⁸ Terzi, s. 18.

1.6. BİR HAYIRSEVER VALİDE SULTAN: HATİCE TURHAN SULTAN

1.6.1. Hatice Turhan Sultan'ın Hayatı

Rus asıllı olduğu söylenen Turhan Sultan'ın etnik kökeni hakkında kesin olarak bilgi bulunmamaktadır. Reşat Ekrem Koç'un 'Kösem Sultan' adlı romanında Turhan Sultan'ın Ukraynalı bir köylü kızı olduğunu, Tatar esirler tarafından kaçırılarak 12 yaşında Kırım Tatarlarına esir düştüğünü, Kör Süleyman Paşa tarafından alınarak Kösem Sultan'a hediye edildiğinden söz eder.¹⁰⁹ 1627 doğumlu olan Hatice Turhan Sultan'ın güzel bir kız olduğu, beyaz tenli, renkli gözlü, ince boyunlu olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Hatice Turhan ismini Kösem Sultan vermiş olduğu ileri sürülse de başka kaynaklarda ilk Turhan ismini aldığını sonra Hatice ismini aldığı yazılmıştır.¹¹⁰ Harem de yetişmiş olan Valide Turhan, Sultan İbrahim'e sunulan ilk cariyedir. 15 yaşında oğlu IV. Mehmet'i dünyaya getiren Hatice Turhan ilk olarak 'haseki sultan' unvanını aldı. Ne var ki haseki olduğu dönem pek de parlak geçmedi. Sultan İbrahim vefat edince Turhan Sultan, oğlu Dördüncü Mehmet tahta geçer geçmez 1648 de Valide Sultan oldu ve idari anlamda meşruiyetini sağlamlaştırmakla beraber kendisine verilen 'Valide Sultan' unvanını ölümüne kadar korudu. Turhan Sultan 1683 'de vefatına kadar yönetimde fiilen söz sahibi olmuştur. Oğlu IV. Mehmet küçük yaşta tahta geçtiği için yönetimde valide sultanın sesini daha fazla duymak mümkündür.¹¹¹ Bu dönemde Turhan Sultan Osmanlı sarayını sosyal, kültürel ve siyasi açıdan şekil vererek kadın sultanların yönetimde etkin olmasında büyük bir rol oynamıştır.

Turhan Sultan saraya geldikten sonra kayınvalidesi Kösem Sultan ile aralarında sıkı bir rekabet ortamı olması sarayın havasını değiştirmiştir. Sultan İbrahim'in vefatından sonra oğlu IV. Mehmet'in tahta çıkmasıyla Turhan Sultan için yeni bir dönem başlamış, devletin yönetiminde söz hakkı doğmuştur. Kösem'in bu dönemde saraya hâkim olması bazı güçler tarafından hoş karşılanmamıştır. Hasodabaşlıların sarayda çıkardığı isyan "*Büyük valideyi istiyoruz!*" naraları sarayda büyük bir fırtınanın habercisi olmuştur. Kösem Sultan'ın kaçmaya çalıştığını ancak hasodabaşlılar ve zülüflü baltacılar tarafından yakalanarak eşyalarının yağma

¹⁰⁹ Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2008, s. 245.

¹¹⁰ Filiz Karaca, "Turhan Sultan" maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 41, İstanbul, 2012, ss.423-425.

¹¹¹ Şenocak, s. 36.

edilmesinden sonra öldürülen Kösem Sultan ilk ve son öldürülen Valide Sultan olmuştur.¹¹²Kösem Sultan zekâsıyla, yaptığı hayır işleriyle şahsına münhasır bir valide sultan olmuştur. Kösem Sultan'ın ardından Turhan Sultan valide sultanlık makamına oturunca Valide Sultan'ın maaşı 2.000 akçeden hemen 3.000 akçeye çıkarılmıştır.¹¹³ Turhan Sultan da kayınvalidesi gibi çeşitli hayır işlerine girişmiştir. Toplumun bekası için birçok imar faaliyetlerine girişen Turhan Sultan sadece Osmanlı topraklarında değil Kutsal şehir olan Mekke ve Medine'de de imar çalışmalarını yapmıştır. Kösem Sultan döneminde saraya köle olarak giren Turhan Sultan'ın kölelikten cariyeliğe evrildiğini ve buna takiben Kösem'den sonra iktidarda yer aldığını söyleyebiliriz. İlerleyen bölümlerde Valide Turhan Sultan'ın başta İstanbul'da olmak üzere çeşitli Osmanlı şehirlerinde özellikle de Girit topraklarında hayır işlerine imza attığını ekleyeceğiz.

1.6.2. Hatice Turhan Sultan'ın İstanbul'da İmar Faaliyetleri

Hatice Turhan Sultan diğer valide sultanlar gibi toplumun refahı için cami, kütüphane, kale gibi hayır amaçlı projeler yaptırmıştır. Safiye Sultan'ın yaptırdığı ancak yarım kalan Eminönü'nde yer alan, Yeni Valide Cami bir kadın sultan tarafından inşa ettirilmiş selatin cami safına katılan ilk cami olduğu bilinmekle beraber caminin diğer camilere nazaran büyük ve heybetli türbesi olduğundan söz edilmiştir.¹¹⁴Yeni Cami içinde medrese, çeşme ve türbe gibi binalarla Mısır çarşısını da kapsamaktadır. Ayrıca İstanbul ve Rumeli'de çok sayıda vakar vakfetmiştir. Valide Sultan İstanbul'da inşa ettirdiği bu hayır binalarını yaşatmak için İstanbul'da cami yakınlarında üç fırın, dört dükkân ve kahve dibekleri, Rumeli'de kırk köy, Mahmut Paşa ve Araplar Mahallesi'nde arsalar, beş çiftlik ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde arsa ve çiftlik ile akar satın alınması amacıyla 5.200 kuruş para vakfettiği kayıtlara geçilmiştir. Keza İstanbul'da inşa ettirdiği cami için Girit'te de önemli gelirleri vakfetmiştir. Bununla birlikte camilerin kandil, mum, zeytinyağı ihtiyacını karşılamak için senevi 3.000 akçe, Ramazan günlerinde kandil yapmakla görevli olan personele de senevi 4.000 akçe harcanmasının yanında gerekli görülen

---

¹¹²Osmanlı Valide Sultanlarının Hayır Eserleri, Mahpeyker Kösem Sultan'ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi, Çamlıca Basım Yayın, s.20.

¹¹³ Pierce, s. 280.

¹¹⁴ Pierce, s. 275.

malzemelerin alınması için de masrafların vakıf gelirlerinden ödenmesini koştur kılmuştur.¹¹⁵

Turhan Sultan'ın ölümünden sonra 1682 yılında inşasına başlanan Rumeli Kavağındaki Valide Cami son yaptığı imar projesidir. Bu caminin Boğaz'ın Avrupa yakasında Karadeniz girişindeki Antik Serapion yakınlarında olduğu bilinmektedir.¹¹⁶

Ayrıca Turhan Sultan Kösem Sultan gibi hayır işlerini sadece tek bir şehir ile sınırlamamıştır. Bu da vakıf müessesinin salt kendi yaşadığı şehirle sınırlı kalmadığına, vakıfların giderek evrensel bir kimliğe büründüğünün de göstergesidir.

1.6.3. Hatice Turhan Sultan'ın Taşrada İmar Faaliyetleri Vakıfları

Hatice Turhan Sultan'ın İstanbul'un dışında başta Girit başta olmak üzere çeşitli şehirlerde imar faaliyetlerinde bulunmuş buralarda çeşitli vakıflar kurmuştur.

Hatice Turhan Sultan'ın Cami-i Şerifleri Evkafı olarak, Hüdavendigar sancağında Tarhala kazasına tabii olan Soma kazasında bulunan hamam, asiyab(su değirmeni), musakkafat ve bahçesi¹¹⁷kaydedilmiştir. 1700-1702 yılları arasında Bergama ve Soma karyelerindeki Hatice Turhan Sultan vakıflarının mukataa gelirleri 80.000 akçedir.¹¹⁸

Günümüzde Yunanistan'a bağlı olan İzdin şehri ve etrafındaki dört köy Turhan Sultan Vakfı'nın tasarrufundaydı.¹¹⁹ İzdin şehrindeki evkafın mukataa gelirleri, 1700-1703 yılları arasında 840.000 akçe olup 1112-1113 yılları arasında gelirlerinde bir değişme yaşamamıştır. Yunanistan'ın Teselya bölgesine bağlı Alasonya şehrinde Turhan Sultan'ın evkaf mukataa gelirleri 1700-1714 yılları arasında 620.000 akçedir. Köleler ve Tırhala isimli livaların mukataa gelirleri 1700-1702 yılları arasında 490.000 akçedir.¹²⁰

Turhan Sultan, Girit Savaşı döneminde tamir ihtiyacı olan Çanakkale Boğazı'ndaki iki kaleyi tamir ettirmek istediği halde bölge halkının itirazları

¹¹⁵ Tülay Duran, **Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri**, İstanbul Araştırma Merkezi, 1990, s. 61.

¹¹⁶ Şenocak, s.297.

¹¹⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü/ Osmanlı Arşivi TKIBM/TMSSK.d. nr: 00491/00004.

¹¹⁸Kadir Arslanboğa, "Hatice Turhan Sultan Evkafı'nın H. 1111-12/ 1112-1113(M. 1700-1701) Tarihli Muhasebe Bilançoları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, 2015, Sayı: 32, s.229.

¹¹⁹Machiel Kiel, "İzdin" maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt:23, İstanbul,2001,ss.505-506.

¹²⁰Arslanboğa, s.229.

sebebiyle vazgeçmiştir. Fakat Köprülü Mehmet Paşa Turhan Sultan'ı ikna etmiş ve Seddül Bahr ve Kale-i Sultaniye kalelerinin içine cami, sıbyan mektebi, çeşme ve hamam gibi imaret binaları inşa ettirerek bu kaleleri ihya etmiştir.¹²¹ Bu imar ve tamir faaliyetlerinin yapımı için harcanan meblağ Turhan Sultanın toprak gelirlerinden karşılanmaktaydı.

Bu çerçevede, Çanakkale'deki iki kalenin içindeki mülkler, Azebler Mahallesi'nde arsa, Bergama ve Soma beldelerindeki dükkân ve hamam ile birlikte çeşitli mülkler ve Rumeli'de İzdin, Yenişehir, Velesin ve Alasonya kazalarında çiftlikler ve köyler vakfetmiştir.¹²²

Turhan Sultan Mekke ve Medine gibi kutsal şehirler için de hayır işleri yapmıştır. O bölgedeki insanların su ihtiyacını karşılamak için altmış beş deveyle su tedarik etmiştir.¹²³ Ayrıca Hicaz yolunda kuyular da yaptırmıştır.¹²⁴

1.7. Girit'in Osmanlı Topraklarına Katılması

Akdeniz, uluslararası birçok kültürü bir araya getirerek gelişmiş medeniyetlerin yaşam alanı haline gelmiştir. Mezopotamya, Mısır, Suriye- Lübnan, Hititlerin Küçük Asyası, Girit ve diğer Miken deniz uygarlıklarına da ev sahibi olmuştur. Bu uygarlıkların hepsi birbirleriyle ilişkilidir.¹²⁵ Böylelikle Akdeniz coğrafi konumundan ötürü birçok medeniyetin buraya yerleşmesine ortam oluşturmuş ve tarih boyunca diğer Avrupa ülkelerinin dikkatini çekmiştir.

Doğu Akdeniz için en önemli merkezlerden birisi de Girit adası olmuştur. Girit, Akdeniz'i Ege denizinden ayıran stratejik bir mevkidedir.¹²⁶ Ada ülkesi olan Girit, tarihi dönemlerde çeşitli uygarlıkların hegemonyası altına girmemek için ciddi mücadeleler vermiştir. Bu mücadelenin temel sebebi aslında Doğu Akdeniz ve Ege'de üstünlük kurmaktır. Girit coğrafi konumundan dolayı sürekli uğruna savaşların süregeldiği, üzerine pazarlıklar yapıldığı bir konum haline gelmiştir.¹²⁷

¹²¹ Pierce, s.280.

¹²² Arslanboğa , ss. 226-227; Nurdan Şafak, 17.Yüzyıl'da Bir Valide Sultan: Hatice Turhan Sultan ve Vakıfları, **Vakıf Kuran Kadınlar Bildirisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Bezm-i Alem Vakıf Üniversitesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2019, s. 245.

¹²³ Pierce, s. 278.

¹²⁴ Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, Oğlak Yayıncılık, 2008, s. 252.

¹²⁵ Fernand Braudel, **Akdeniz, Mekan ve Tarih**, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 50,59.

¹²⁶ Cemal Tukin, "Girit" maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt:14, İstanbul, 1996.

¹²⁷ Ayşe Pul, "Anonim Bir Osmanlı Kaynağı Girit Fethi Tarihi," **Belleten**, Sayı: 264, (2008),s.592.

Adanın bu kadar ön planda olmasının sebebi stratejik bir konum da olması ve ticari önemidir.¹²⁸

Giritlilerin “Esas Giritliler” olarak ayrıştığı ilk sakinleri Küçük Asyalılardı. Milattan önce 3000 ile 1400 seneleri arasında bugünkü Avrupa medeniyetine köprü vazifesi görmüş olan Girit ya da Minos diye isimlendirilen kültürü oluşturmuştur. Sir Arthur Evans tarafından bu medeniyetin kalıntıları Knossos’ta yapılan arkeolojik çalışmalar sayesinde gün yüzüne çıkartılmıştır.¹²⁹

Girit tarih boyunca farklı uygarlıkların egemenliğinde var olmaya çalışmıştır. Yunanistan’ın Roma egemenliğine girmesinden sonra Girit kısa bir süre de olsa bağımsızlığını korumuştur. Fakat adayı Romalılar bazı sebeplerden ötürü milattan önce 69 yılında egemenlikleri altına almıştır. Daha sonra Girit, Romalı devlet adamı olan Büyük Konstantin tarafından Selanik eyaletine eklenmiştir. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra ada, Doğu Roma’da kalmıştır.

Ada Bizans İmparatorluğunun egemenliğinde iken Müslüman Arapların akınına maruz kalmıştır. Ada, Halife Memun zamanında fethedilmiştir.¹³⁰ Girit, bir buçuk asır Arap yönetiminde kaldıysa da tekrar Bizans idaresine girmiş, bu da uzun sürmemiş ve 1204 yılında Venedik yönetimine eklenmiştir. Dört buçuk asır süren Venedik egemenliği adada önemli değişimleri de peşi sıra getirmiştir.

İstanbul fethedildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu, Ege adalarını ardından Rodos adasını ve nihayet 1571 yılında Kıbrıs adasını topraklarına kattı. Doğu Akdeniz egemenliği için artık sıra Girit’e gelmişti.

Venedik ve Osmanlı ilişkileri başta dostane bir şekilde devam ederken 1644-1669 savaş yılları arasında adanın Osmanlılar tarafından fethedilmesine dek olan süre boyunca iki imparatorluğun ilişkileri de farklı bir boyuta geçmiştir. O dönem boyunca sadece korsanlık ve talan faaliyetleri dışında Venedik ve Osmanlı arasında bir problem söz konusu olmamıştır.¹³¹ 17. Yüzyılın orasına doğru Osmanlı yönetimi siyasi konjonktürü uygun buldu. Özellikle Avrupa Devletlerinin kendi menfaatlerinin

---

¹²⁸ Adıyke, s. 18.

¹²⁹ Cemal Tukin, “Girit” maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:14, İstanbul, 1996, ss.85-93.

¹³⁰ Ersin Gülsoy, **Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2004, ss.3-4.

¹³¹ Bahtnur Gülmez, **Girit Savaşları Çerçevesinde Osmanlı-Venedik İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2016, s. 4.

ön planda olmasından ötürü Venedik ile ilgilenmemeleri Osmanlı'nın işine gelmiştir. Böylelikle Osmanlı'nın Girit'i fethetmek için artık önünde bir engel kalmamıştır.¹³²

Osmanlı için Girit'in bu denli önemli olmasının sebebi, Akdeniz'e özellikle de adalara hâkim olmak isteyen Osmanlı yönetiminin, Doğu Akdeniz'de bir üs vazifesi olan Girit gibi mühim bir adanın Venedik'in elinde olmasına izleyici olamamasıdır.¹³³

Bunun için ekonomik ve siyasi koşulların hazır olduğu sırada Sümbül Ağa meselesini öne sürerek Venediklilere savaş açmıştır. Venedikliler Osmanlıların adayı fethetme girişimini hissetmiş olmalılar ki Osmanlı'yla diplomatik açıdan iyi geçinmeye çalışmışlar, o sırada yıkılan kalelerin tamiriyle ilgilenerek kaleyi güçlendirmişlerdir.¹³⁴1522'de Rodos'un 1571'de Kıbrıs'ın alınması ve nihayetinde 24 yıl boyunca süren savaşlar neticesinde 1669 yılında Girit'in alınması Akdeniz'e yönelik bir egemenlik sahası oluşturduğunu göstermektedir. Girit salt Akdeniz egemenliği için değil, Ege Denizi ve Çanakkale Boğazı'nın dolaylı olarak da İstanbul'un iâşesi için son derece önemliydi.¹³⁵

Sümbül Ağa meselesi, ağanın sürgün edilmesi sonrasında Mısır'a gitmek için yola çıkıp Kerpe adasına vardığında Malta kalyonları önlerine çıkmasıyla her iki taraf arasında şiddetli bir savaş başlamıştır.¹³⁶Malta korsanlarının lehine sonuçlanan savaşta Sümbül Ağa'nın öldürülmesi savaşı başlatan hadise olmuştur.¹³⁷Kaptanı Derya olan Yusuf Paşa serdar tayin edilmiş ve Girit savaşı 1645 yılı İlkbaharında başlamıştır.

Yusuf Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Girit'in önemli şehirlerinden Hanya'yı elli dört gün boyunca muhasara altında tutarak Venediklilere büyük kayıplar verdirmişlerdir. Fetihlerin Hanya'dan başlaması, Osmanlı'nın ada konusunda stratejik davrandığını göstermektedir. Hanya, Mora sahillerindeki

---

¹³² Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yeditepe Yayınları, Cilt: 4, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2011, s. 394.

¹³³ Cemal Tükin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları 1821 yılına kadar", **Belleten-TTK**, Cilt:9, Sayı: 34, Nisan 1945, s.186.

¹³⁴ Kemal Yeküp, **Girit Seferi (1645-1669)**, Ankara 1977, s. 9. Aktaran: Ayşe Pul, s.592.

¹³⁵ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Fetihten Kaybına Girit**, Babıali Kültür Yayıncılığı, Aralık 2006, s. 15.

¹³⁶ Gülsoy, s. 23.

¹³⁷ Cemal Tükin, "Girit" maddesi, **TDV.İslam Ansiklopedisi**, Cilt:14, İstanbul, 1996, ss.85-93.

iskelelere daha yakın olup ordunun ihtiyacı olan mühimmat ve zahire aktarımını daha kısa sürede yapmaktadır.¹³⁸

Hanya'nın fethinden sonra kentin itibarlı kişileri Hüseyin Paşa'ya Venedik'ten bir umut beklemediklerini bildirmişler, halk da Venedik yönetiminden memnun olmadığını dile getirmiştir. Bu yüzden ada halkı Osmanlı devletinden yardım beklemekteydi.¹³⁹Görüldüğü gibi Girit halkı kendi dini inançlarından farklı olan Osmanlı yönetimine bile razı olmuşlardı. Hanya'nın fethinin ertesi yılı Resmo şehri de Osmanlı egemenliğine katıldı. Resmo şehrinin alınmasından sonra Girit Savaşları 1667 yılına kadar bir durgunluk dönemi yaşadı. 1667 yılının ilkbaharında sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa bizzat ordusunun başına geçmiş ve Girit Savaşının son ve en kanlı safhasını başlatmıştır. İki buçuk yıl süren bu savaş sonucu 1669 sonbaharına gelindiğinde Kandiye'nin artık daha fazla dayanacak gücü kalmamıştı. Böylece Venedikliler teslim bayrağını çekmiş ve savaş sona ermişti. Savaş sonrası Venedik ve Osmanlı yönetimleri 18 maddeden oluşan bir anlaşma imzalamışlardır.¹⁴⁰1669 Savaşı sonrası Girit adası artık tamamen bir Osmanlı toprağı haline gelmişti.

Girit savaşları sadece deniz savaşı olmamakla kalmamış ayrıca kara savaşlarına da sahne olmuştur. Hatta Kandiye Savaşı 'Lağım Savaşı' olarak bile adlandırılmıştır. Böylece Girit savaşını hem deniz savaşı hem de kara savaşı olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁴¹ Bu savaş sırasında Osmanlı 110.000 ila 140.000 askerini kaybetmiştir.¹⁴²

Girit'in fethedilmesi sadece Venedik'i etkilememiş, diğer tüm Avrupa ülkeleri bu durumdan fazlasıyla etkilenmişlerdir. Papa Dokuzuncu Clemens bu yenilginin tüm Hristiyanlar için büyük bir felaket olduğundan bahsetmiştir.¹⁴³ Akdeniz'in son kalesi olan Girit'in fethedilmesiyle, Osmanlı Devleti Akdeniz'de büyük bir nüfuz elde etmiş ve böylece siyasi ve ekonomik olarak hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Girit'i kaybetmekle Venedik Cumhuriyeti de büyük bir bunalımın eşiğine gelmiş, Doğu Akdeniz'deki ticari dengeler tamamen değişmiştir.

---

¹³⁸ Gülsoy, s.31.

¹³⁹Zinkeisen, s. 537.

¹⁴⁰ Gülmez, ss. 40,43.

¹⁴¹Adıyeke, s. 19.

¹⁴²Adıyeke, Adıyeke, **Fethinden Kaybına Girit**, s. 18.

¹⁴³Zinkeisen, s. 703.

1.7.1. Girit'te Osmanlı Yönetiminin Kurulması

Girit fethinden sonra adanın eski düzene kavuşulması için yoğun çalışmalar yürütülmüştür. Savaşın izleri silinmeye çalışılmış adanın imarı başlamıştır. Kandiye Kalesi'nin savaştan sonra yıkıma uğrayan yerlerini onarmak için, Osmanlı memleketinin farklı yerlerinden çok sayıda mühendis, usta ve mimar Kandiye'ye gelmiş, Kandiye Kalesi beyaz bir inci gibi eski haline getirildikten sonra kendi topraklarına geri dönmüştür.¹⁴⁴

İdari açıdan ada, Venedik döneminde olduğu gibi dört sancağa bölünmüştür. Merkez sancak Kandiye, diğerleri de Hanya, Resmo ve İsfakiye'dir. Rumeli kadı askerliğine bağlı olarak adada mahkemeler kurulmuş kadılar tayin edilmiştir.¹⁴⁵

İmar faaliyetleri açısından Girit'te bir Osmanlı yönetimi kurulduktan sonra Türk ordusu bir geleneğini devam ettirerek fethettikleri şehirlerde önemli görülen kiliseleri camiye çevirmiş ve bunları bir ibadet merkezi haline getirmiştir. Hanya'nın fethinden sonra Sultan İbrahim adına Sen Nicoles Kilisesi Hünkar Camii'ne, Yusuf Paşa adına San Franscesko Kilisesi Yusuf Paşa Camii'ne dönüştürülmüştür.¹⁴⁶

Sıra dini merkezlere geldiğinde, kiliselerdeki ve manastırlardaki putlar ve İsa tasvirleri temizlenmiştir. Bütün mesih tapınakları ya camiye ya da mescide dönüştürülmüştür. Bundan sonra camilerde namazlar kılınmıştır. Girit'in artık bir İslam toprağı olmasıyla birlikte adada Osmanlı mahkemesi de kurulmuştur.¹⁴⁷

İbadethane konusunda ise, seyahatname belirtildiği gibi o dönemde daha çok camilerin yapımına önem verildiği için Kandiye'de on sekiz, padişah ve gazi vezir camisi dışında yetmiş bir adet mahalle mescidinde söz edilmiştir. Dervişlerin ihtiyacı üzere on yedi tekke kurulmuş, çarşı ve pazarların sayısı ise yedi yüz olduğu tespit edilmiştir. On tane kahvehane, altmış sekiz kargir mahzen, yirmi bozahane ve tüccar hanları ise on yedi tanedir.¹⁴⁸

Savaşta yıkılan kale, ibadet, çarşı gibi pek çok binanın tamiri için sadece devlet görevlileri çalışmalar yürütmemiş, başta Sultan Dördüncü Mehmet, Hatice Turhan Sultan, Yusuf Paşa, Musa Paşa ve Deli Hüseyin Paşa çeşitli imar faaliyetleri yürütmüşler, buna ek olarak şehrin canlanması adına pek çok vakıf kurarak şehirde

¹⁴⁴ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoglu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s. 205.

¹⁴⁵ Girit'te Osmanlı genelinden farklı bir kadılık örgütlenmesi yapılmıştır.

¹⁴⁶ Gülsoy, 209.

¹⁴⁷ **Seyahatname**, s. 207.

¹⁴⁸ **Seyahatname**, ss. 236-240.

Müslüman ve Gayrimüslimlerin sosyal açıdan kaynaşmasında vesile olmuşlardır. Yaptırdıkları hayır işleri sayesinde Hanya ve Resmo şehirlerinin çarşı, pazar ve dükkânlarının onarılmasıyla şehre yeni bir görüntü kazandırılmıştır.¹⁴⁹

Hanya ve Resmo'nun alınmasından sonra savaş devam ederken adada 1650 yılında genel bir tahrir yapılmış, adanın tamamının fethedilmesinden sonra 1670 yılında da bu tahrir tekrar edilmiş adada genel bir sayım yapılmıştır. Bu çerçevede adadaki vergi düzenlemeleri, toprak mülkiyet şekillenmesi ve tımar organizasyonu biçimlenmiştir.¹⁵⁰

Adada yerli halkın büyük bir çoğunluğu Ortodoks Rum idi. Osmanlı yönetimi de adada Ortodoks kilisesinin kurulmasını düzenlemiş yerli halk inançlarında serbest bırakılmıştır. Adanın toplumsal yapısına baktığımızda, Osmanlı Devleti kurulduğu ilk zamanlardan beri diğer milletlere karşı her zaman hoşgörülü bir politika gütmüştür. Gayrimüslimlere Osmanlı topraklarında serbestçe yaşamalarına imkân tanımış ve bu yönde onların rahat etmeleri için ülke de ortam hazırlamıştır. “Millet Sistemi” çerçevesinde Osmanlı egemenliği altında farklı etnik kökenli toplumları bünyesinde barındırıyordu. Gayri Müslimlere dil, din ve ifade özgürlüğü tanınıyordu. Osmanlı İmparatorluğu bu politikalarını Girit'te de devam ettirdi.

Adaya, Balkanlarda olduğu gibi Anadolu'dan Türkler sürgün edilmemiştir. Girit'te, Osmanlı genelinde görülmeyen bir şekilde kitlesel ihtidalar yaşanmıştır.¹⁵¹ Bu ihtidalarda devletin herhangi bir zorlaması yoktur, ancak teşviki vardır. Bu ihtida hareketi adada bir Müslümanlaşma olarak yaşanmıştır.

Adadaki Müslümanlaşmanın ikinci yolu da karışık evlilikler olmuştur. Adada çok sayıda Müslüman erkek Ortodoks Rum kadınlarla evlenmiştir. Çok sayıda Müslüman Gayrimüslim evliliklerine rastlanılmıştır. Yeni evlenen erkeklerin kimliğinde, ‘Nev Müslim’ gibi bir cümlenin yazılması erkeğin evlendiği kadınla aynı cemaatten olduğunu açıkça göstermektedir. Bu tür cemaatler arası evlilikler

¹⁴⁹ Gülsoy, **Girit'in Fethi** ss. 99-100.

¹⁵⁰ Bkz; Nuri Adıyeke, Ayşe Nühket Adıyeke, “Girit'in “*Hakk ve Adl İle Cediden Tahrîri*”: 1705 Yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler”, **Belleten**, Cilt:84, Sayı:299, 2020 Nisan, ss.206-209.

¹⁵¹ Bu konuda geniş bilgi için Ayşe Nühket Adıyeke, “17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriyeye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm”, **XIV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi**, 9-13 Eylül 2002 – TTK, Ankara 2006, ss. 557-568; Nuri Adıyeke, “Multi-Dimensional Complications of Conversion to Islam in Ottoman Crete”, **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006), ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno: 2008, ss.203-209.

Müslümanlığa geçişte oluşan bir yapı haline gelmiştir. Siciller de ayrıca erkeğin kimliğinde beşe kelimesi geçmekte ve yeniçeri olduğu kaydedilmektedir. Yerli yeniçeri ilişkisini ihtida sürecinde görmemiz oldukça mümkündür. Müslüman bir erkeğin Gayrimüslim bir kadınla evlenenlerin bir kısmı yerli yeniçeriler olduğu söz edilmektedir. İslam hukukunun müsaade ettiği bu durumda doğan çocuklar da Müslüman oluyorlardı.¹⁵²

1.7.2. Girit'te Toprak Düzeni

Bir yer fethedildiğinde o bölgenin daha iyi anlaşılması adına yazımlar/tahrirler yapılırdı. Bu bilgiler tahrir defterlerine kaydedilirdi. Girit fethedildiğinde adada uygulanacak idari teşkilatın belli bir usule göre tespit edilmesi ve bunların kayda geçmesi için mutlaka adanın tahriri yapılması gerekiyordu. Nitekim Girit'te de 1650 yılında, 1670 yılında ve 1705 yılında üç kez genel tahrirler yapılmıştır.

Buna göre Hanya, Resmo, Kandiye ve Estiye sancakları olmak üzere Girit dört bölgeye ayrılmış ve bu sancaklara bağlı 20 nahiye deftere kaydedilmiştir.¹⁵³Estiye sancağı daha sonraları kaldırılarak Kandiye sancağına bağlanmıştır. Böylece Girit eyaleti üç sancaktan oluşmuştur. 19. yüzyılda sancak sayısı değişmiş adanın idari yapısında önemli değişiklikler olmuştur.

Girit adasının fethinden sonra yapılan dönemlerdeki düzenlemelerle topraklar öşri statüsündedir. Ne var ki 1670 düzenlemelerinden sonra ada toprakları haraci statüsüne geçirilmiştir. Araziyi Osmanlı devleti üç bölüme ayırmıştır. Toprakların çok büyük bir kısmı tımar topraklarıdır. Devlet bu araziye belli şartlar karşılığında (askeri hizmet vb. hizmetler)gelirine göre has, zeamet ve tımar olarak ayırmıştır. Girit'teki tımar topraklarının çok büyük bir kısmı padişahın, beylerbeyinin ve diğer üst düzey yöneticilerin haslarıdır. Adada padişahların hasları tüm Osmanlı topraklarında olduğu gibi giderek genişlemiştir.¹⁵⁴

---

¹⁵²Adıyeke, s. 73-74.

¹⁵³ Mehmet Ali Demirbaş, "Girit'te Osmanlı Yönetiminin Kurulması, Toprak Rejimi ve Mülkiyet", **Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları**, Ed:Ali İbrahim Bekraki, Wassım İbrahim, Ulinnoha Derneği Yayınları, Trablus, 2014 s. 14.

¹⁵⁴ Adıyeke, Adıyeke, "Girit'in "Hakk ve Adl İle Cedîden Tahrîri", ss.206-207.

Adadaki toprakların ikinci kısmı vakıf topraklarıdır. Geniş arazilerin yanı sıra birçok köy de vakıflara bırakılmıştır.¹⁵⁵ Üçüncü tür topraklar ise az miktardaki temlik köyler ve topraklardır. Padişah tarafından temlik edilen bu toprakların sahipleri topraklara dilediği gibi davranabilme hakkına sahipti. Topraklarını satabilir, hibe edebilir ya da miras bırakabilirdi. Kayıtlara bakıldığı zaman bu topraklar hukuksal olarak ya vakfa dönüştürülürdü ya da intikal edilirdi.¹⁵⁶

Devletin veya devlet adına mülkiyetlenen bu topraklar üzerinde bir de özgür olan köylüler vardı. Özgür köylülerin de adada özel mülkiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ada fethedildiğinde özel mülkiyet kavramı iyice şekillenerek adada hububat üretiminde yapılan tarlalar, Girit adasında mülk olarak köylülere tapulandırılmıştır. Osmanlı egemenliğince hiçbir bölgede bu kadar özel mülkiyetle karşılaşmamaktadır. Toprağın sahibi olan köylü bunu satabilmek, hibe edebilmek ve miras olarak evlatlarına bırakabilmek hakkına sahipti.

Temlik denilen araziler vakfa da dönüştürülürdü. Bu işlemde toprak bir kişiye mülk olarak verilir bu kişide zamanla mülkünü vakfa aktarırdı. Böylece temliklerin vakfa dönüşmesi tamamen yeni bina veya vakıfların kurulmasıyla ilişkilidir. Bununla beraber temlik sahiplerinin merkezden uzakta olması sonucu mülk sahiplerinin birçoğu temlik köylerin vergisini ve bazı gelirlerini hayır kurumlarına vakfediyordu. Vakfa dönüşen bu temlikler padişahların geleceğini güvence altına almaktaydı.¹⁵⁷

Özel mülkiyete sahip olan köylünün Müslüman olması veya Hristiyan olması bu noktada hiç de önemli değildi. Kadı sicilleri, Müslümanların mülkiyet davalarına ilişkin kayıtların yanı sıra Girit'te çok sayıda gayrimüslimlerin mülkiyet ilişkin davalarını da barındırmaktadır. Zımmilerin özel mülkiyetle ilgili davaları daha çok şer'i mahkemelerde görülmesi özel mülkiyetin Osmanlı yönetiminde onaylandığı anlamına gelmektedir. O dönemde özel mülkiyetin varlığı, özel mülkiyetten kaynaklanan veraset, hibe, zapt ve fuzuli gibi davalara ilişkin belgeler sıklıkla

---

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bkz; Nuri Adıyeke, "Osmanlı Girit'inde Vakıf Köyler", s.347.

¹⁵⁶ Nuri Adıyeke, "Fatih Paşalar'ın Kendilerine Armağanı Osmanlı Girit'inde Temlik/Mülk Köyler", **Hilal 6 Studi Turchi e Ottomani, Venetians and Ottomans in the Early Modern Age Essays on Economic and Social Connected History**(Ed. Anna Valerio), s.98.

¹⁵⁷ Adıyeke, **Osmanlı Girit'inde Temlik/Mülk Köyler**, ss.106-107.

görülmektedir.¹⁵⁸ Ayrıca cemaatlerin kendi aralarındaki satışların yanı sıra çok sayıda da Müslüman ve Gayrimüslimler arasında mülk satışları da görülmektedir.¹⁵⁹

---

¹⁵⁸Nükhet Adıyeke, “17.Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları”, **Pax Ottomana** (Ed. Kemal Çiçek) Sota Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, ss. 80-81.

¹⁵⁹Adıyeke, **Pax Ottomana**, s. 88

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİT’TE VALİDE SULTAN VAKIFLARININ SOSYAL VE İDARİ ŞEKİLLENMESİ

2.1. Valide Hatice Turhan Sultan’ın Girit’le İlişkisi

Girit adası Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük mücadeleleri sonucunda fethedilmiş Akdeniz’deki son kalesiydi. Adanın bir kısmı Sultan İbrahim zamanında fethedilmiştir. Ancak zamanla İbrahim’in kişisel ilgileri saltanatı gölgelediği için tahttan indirilmiş yerine oğlu Dördüncü Mehmet getirilmiştir. Dördüncü Mehmet küçük yaşta tahta çıktığı için tahtın asıl sahipleri “Valide-i Muhterem” olan Kösem Sultan, Dördüncü Mehmet’in validesi Hatice Turhan Sultan ve Darüssade ağalarıdır. İmparatorluğun idaresi bu üç yapıyla yönetiliyordu. Fakat Kösem Sultan’ın katledilmesiyle tahtın idaresi Hatice Turhan Sultan’a geçmiştir.

Girit Dördüncü Mehmet döneminde fethedilmiş ve bu fetih sonucu Dördüncü Mehmet “Girit Fatihi” olarak tarihe geçmiştir. Girit sadece Dördüncü Mehmet için önemli değildi; Valide Hatice Turhan Sultan için de önemliydi. Çünkü valide sultan bir bakıma tahtın arkasındaki siyasi güçtü. Bu sebeple o da adanın en kısa zamanda Osmanlı topraklarına katılması için fetih çalışmalarına destek olmuştur. Bununla beraber adanın fethedilmesi İstanbul’un iaşesi için son derece önemliydi. Ada fethedildikten sonra adaya bir Osmanlı şehri görünümünü kazandırmak için Turhan Sultan Girit adasında çeşitli imar faaliyetleri yapmıştır. Girit tebaasının ihtiyacını karşılamaya yönelik bu faaliyetler şehrin tipik bir Osmanlı şehri haline gelmesi için yapılmıştır.

Şehrin merkezine cami, mescid ve sebilhanelerin yapılması şehrin hareketlenmesinde büyük bir rol oynamakta idi. Yapılan bu cami ve mescid gibi vakıf kurumları Resmo ve Kandiye şehirlerini canlı tutan kurumlardır. Yapılan araştırmalarda Hatice Turhan Sultan’ın adaya bir ziyaretinin olmadığı söylenmektedir.

2.1.1. Valide Hatice Turhan Sultan'ın Resmo ve Kandiye'deki Vakıf Binaları

Bilindiği üzere Osmanlı'da Sultan'ın eşlerine ve kızlarına topraklar verilir, bu toprakları valide sultanlar şehirlere cami, tekke, hamam, medrese, imaret, çeşme, sebilhane, köprü, muallimhane gibi topluma fayda sağlamak için çeşitli dini ve hayri eserler vücuda getirirlerdi. Valide sultanlar da kendilerine verilen geniş toprakların gelirlerini genellikle hizmete yönelik hayır binalarına vakfederlerdi. Hatice Turhan Sultan da bu yönde birtakım çalışmalar yapma gereği duymuş, diğer valide sultanlar gibi halkın temel ihtiyaçlarını rahat bir şekilde karşılamak için ona sunulmuş olan araziye bu şekilde değerlendirmiştir. Özellikle Girit gibi Osmanlı'ya sonradan katılan bir ada ülkesinin geleneksel Osmanlı şehri haline gelmesi için adanın iki önemli şehri olan Resmo ve Kandiye'de imar faaliyetleri yaparak şehrin canlandırmasında şüphesiz büyük bir rol oynamıştır.

Hatice Turhan Sultan'ın Girit'te iki tane büyük ve önemli eseri vardır. Bunun birincisi, Resmo'daki Valide Sultan Camisi'dir. Bu eser bir cami ve bir muallimhane şeklinde inşa edilmiştir. Bina herhangi bir kilisenin camiye çevrilmiş hali değil, yeni inşa edilmiş bir ibadethanedir. Resmo şehrine ana girişi oluşturan Megali Porta/Büyük Kapı'nın hemen sağında bulunan bu bina günümüzde arkeoloji müzesinin eski erler deposu olarak kullanılmaktadır. Caminin çeşmesi ve 1878 yılında tamir gören minaresi ayakta'dır.¹⁶⁰ Caminin 1654 yılından kısa bir süre önce yapıldığı düşünülmektedir.¹⁶¹ Vakfa gelir olarak kaydedilmiş olan bir hamam vardır. Aynı tarihlerde Resmo varoşunda,¹⁶² hamamın bulunduğu mahalle de "Valide Hamamı Mahallesi" adıyla anılmaktadır.¹⁶³

Hatice Turhan Sultan'ın Resmo'da inşa ettirdiği, Valide Sultan Camii ve bir muallimhane yani bir sıbyan mektebine¹⁶⁴ bu sancağa bağlı Pigi karyesi ve Tsikalaria karyesinde inşa ettirdiği hamamdan elde ettiği gelir vakf olundu.¹⁶⁵ Hanya'ya bağlı Çikalarya Köyü Camiye vakıf olarak tayin edilmiştir. Bu köy başta Yusuf Paşa

¹⁶⁰ FORTH. Bu kaynağı kullanmamızı sağlayan Prof. Dr. Ayşe Nükhet Adıyeke'ye teşekkür ederim.

¹⁶¹ 1654 tarihli Valide Camii İmamı Halil Efendi ile ilgili olarak, Oğuz, s.286, belge no: 376.

¹⁶² Varoş: Kalenin dış kısmında olan yerleşim.

¹⁶³ Oğuz, s.213, belge no: 156.

¹⁶⁴ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, s. 257.

¹⁶⁵ Bayraktar, *The Implementation Of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith As Actors In The Kadı Court*, s. 64.

Camisinin vakfı iken zamanla Valide Turhan Sultan Camisi vakfına eklenmiş olup caminin yıllık geliri 1650 tarihinde 20.000 akçedir.¹⁶⁶

Resmo kazasına bağlı Pigi karyesi başta Mustafa Ağa vakfı olarak yazılmışsa da gönderilen bir hatt-ı hümayunla bu köy hass-ı hümayun olarak kaydedilmiştir. Ancak bir süre sonra bu köy cami vakfına dönüştürülmesi için tekrar Mustafa Ağa'ya devredilmiştir.¹⁶⁷

1670 tahririnden kısa bir müddet sonra 1673'te Pigi karyesi Valide Sultan'ın Resmo varoşunda inşa ettirdiği cami için vakfedilmiştir. Pigi karyesi yakınında olan iki çiftlik ise Valide Sultan'ın Eminönü'deki inşa ettirdiği cami-i şerif kandilleri için vakfedilmiştir. Turhan Sultan'ın Kandiye'de yaptırdığı cami için üç köy kaydedilmiştir.¹⁶⁸

Valide Turhan Sultan'ın Girit'te yaptırdığı ikinci eser Kandiye'de inşa ettirdiği camidir. Caminin yeri, limandan başlayıp güneye doğru giden çarşı caddesinin bitiş noktasındadır. Bu mahallenin ilk ismi Hristos Skuludis Mahallesi idi. Mahallede Yahudi cemaatinin ikamet etmesinden dolayı bir müddet sonra mahalleye Yahudi Mahallesi, Osmanlı döneminde de Valide Sultan Camisi Mahallesi veya Valide Sultan Mahallesi denilmiştir.¹⁶⁹ Günümüzde camiden hiçbir kalıntı yoktur. Eski dönemlerden kalan ve cami şadırvanı olarak kullanılan şadırvan binası günümüzde ayaktaadır.

Ersin Gülsoy ise bu konuda şu bilgileri vermektedir. Ayos Anariyos Mahallesiindeki Saint Salvador Manastırı camiye dönüştürülerek “Valide Sultan Cami”si olmuştur. Caminin yakınında on bir oda, bir meydan, üç divanhane ve üç tarafında meyve ağaçlarının olan bahçeler bulunmaktadır. Bununla beraber dört kuyusu ve iki çeşmesi de vardır. Kilisenin çan kulesi de caminin minaresi olarak değiştirilmiştir.¹⁷⁰

Cami zaman içinde tezyin edilmiş geliştirilmiştir. Örneğin; 13 Eylül 1672 tarihinde Buhari Mehmed Dede ibn Davud, kadı mahkemesine başvurmuş ve

---

¹⁶⁶ Gülsoy, s. 258.

¹⁶⁷ Adıyeke, s. 351.

¹⁶⁸ Adıyeke, s.352.

¹⁶⁹ FORTH. Keza Kadı sicillerinde de mahallenin ismi Hristo Skulidi Mahallesi olarak geçmektedir. KŞS., no2, belge no 573, Yunanca yayınlanan bu sicilleri kullanmamızı sağlayan ve tercüme eden Prof. Dr. A. Nükhet Adıyeke'ye teşekkür ederim.

¹⁷⁰ Gülsoy, s.263.

Kandiye’de Sultan İbrahim Han Camisi ve Valide Sultan Cami-i şeriflerine malından sarf ettiği eşyaların tespit edilerek hüccet talep etmiştir. Yapılan bu başvurudan sonra mahkemece Mevlana Mehmed ve halktan bazı kişiler ile önce Sultan İbrahim camisine gitmişler ardından da Valide Sultan cami-i şeriflerine varub mütevellisi Mehmed Ağa ile keşf yapılmıştır. Buhari Mehmed Dede’nin bu camide çok sayıda fener, kandil ve bunları bağlayan kıymetli zincirler sarf etmiştir. Yine camilerde kullanılan çok sayıda kozalak, güvercin yumurtası, kaz ayağı ve çok farklı tezyin malzemesini cami için kullandığı kayıt altına alınmıştır. Listelenen tezyin ürünlerinin İstanbul’a bildirilerek Asitane-i Saadet’te mimar ağa tarafından ücretlendirilerek bildirilmesi istenilmiştir.¹⁷¹Bu tür tezyin işlemleri şüphesiz ki farklı tarihlerde de sürüp gitmiştir.

Hatice Turhan Sultan’ın Kandiye’de Valide Caminin yanında 1672 tarihli bir sebilhanesi vardır. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde belirttiğine göre sebilhane Turhan Sultan adına Kethüda İbrahim Paşa ve Ayan Mehmet Efendi tarafından caminin yanına inşa edilmiştir. Ayrıca Kandiye’nin ileri gelenlerinden biri olan Hacı İbrahim Ağa Bin Emir’in onardığı bir sebilhane vardır. Vakfiyeye göre Cami’nin yanındaki suyolları ve sebilhanenin onarımı ile görevlendirilen personellerin ücretlerini ödemek için şehrin merkezi ve civarında kendisine ait pek çok bina, arazi, bağ ve bahçesini adamıştır. Vakfiyesinde şu şekilde bahsetmiştir: *“Bahsedilen vakıf gelirlerinden öncelikli olarak vakıf gayrimenkuller ile sebilhane ve suyollarının tamiri yapılacak, artanından aylık yüz on para sebilhaneye tayin olunan sebilciye aylık otuz para, su yolcuya ödenecek ve yaz aylarında günlük dört yük kar satın alınarak sebilhanede ikram edilecekti. Ayrıca vakıf gelirlerinden sebilcinin ikameti için münasip bir yerde bir ev satın alınacak ve ikametinde tahsis edilecektir.”* Sebilhanenin giriş kısmında bir kare levha vardır. Bu levha beş satır ve beş sütundan oluşmaktadır. Kitabe de, *“Ve mine’l-mai külli şey’in hay”* şeklinde yazılmıştır. Sebilhanenin dış görünüşü ise şu şekilde tasvir edilebilir: *“Sebilin dört cephesinde su basman seviyesinde mermer malzemedен yapılmış bitkisel barok bezemeli aynalık*

---

¹⁷¹ KŞS. No: 4; s. 143-144, belge no: 195.

*içerisine birer adet lüle yerleştirilmiş olan levhalar bulunur. Bu lülelerin altında kare planlı blok taştan yapılmış küçük su tekneleri bulunur.”*¹⁷²

Zaman içinde caminin sebilinde su sorunu yaşanmaya başlamıştır. Kandiye kalesi içinde kendi kanalında akan Kuşaklı adıyla bilinen akarsu üzerine varılıp, bu suyun bu sene içinde Valide Sultan Camisi, Mahmut Kethüda Camisi ve Abdurrahman Paşa Cami’lerinde olan sebillere verilmesi planlanmıştır. Yapılan incelemede su yollarının ve kemerlerinin bazı yerlerinin tamir edilmesi bazı yerlerin ise yeniden inşa edilmesinin gerektiği anlaşılmıştır. Mimarbaşı Mustafa beşe, usta Ahmet bin Abdullah ve diğer bilirkişilere yaptırılan hesap ile toplam üç yük altmış tokuz bin altı yüz (369.600) akçe ile bu işin tamamlanabileceği kaydedilmiştir.¹⁷³ Bu işlemler tamamlanmış ve kısa bir süre sonra, 1100 senesi Şevval/Recep [1689 Baharı] ayında tamir olunan Kuşaklı Suyu, oluşturulan bir komisyon tarafından dağıtılmıştır. Bu komisyonda müftü efendi, Şeyh Mehmed Efendi, yerli ağası Süleyman Ağa, Girit valisi Mehmet Paşa’nın kethüdası, cebeci başı, tobcubaşı, mimar başı Mehmed Beşe, su yolcu başı Mustafa Beşe ve başka önde gelenler vardı. Bu su Valide Sultan camisi şadırvanına, başka cami şadırvanlarına ve ihtiyaç tespit edilen yerlere dağıtılmıştır.¹⁷⁴

2.1.2. Girit’te Valide Turhan Sultan’ın Vakıflarının Yönetimi

Hatice Turhan Sultan’ın inşa ettirdiği vakıflar “Selatin Vakfı”dır. Selatin Vakfı, padişah, valide ve hanım sultanların kendi topraklarından feragat ederek yapılan vakıflardır. Bu vakıflara “Evkaf-ı Sultaniye” de diyebiliriz. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere selatin vakıflarının idaresi 16. yüzyılın sonundan itibaren Darüssade Ağasına bırakılmıştır. Darüssade Ağaları da taşrada olan selatin vakıflarını yerinde yönetmek üzere bir *mütevelli* tayin ediyordu. Görevlendirilen mütevelliler vakıf işlerine kimi zaman kendileri ilgilense de bazen bu işle ilgilenmek için vekiller tayin ederlerdi.¹⁷⁵ Bu vakıfların yönetim şeması şu şekilde oluyordu.¹⁷⁶

¹⁷² Ammar İbrahimgil, “Girit Adası’nda Osmanlı Dönemi Sebilhaneleri”, **Beykent 1st International Symposium of Design for Living with Water: Beykent Üniversitesi Yayınları**, Beykent Üniversitesi, İstanbul, 2019, s. 39-40.

¹⁷³ KŞS. No: 4. s. 469-470, Belge no: 785.

¹⁷⁴ KŞS. No: 5. s. 508-509, Belge no: 902.

¹⁷⁵ Adıyeke, ss.354-356.

Tablo:1 Vakıf Köylerinin Yönetim Şeması

Vakıf Köylerinin Yönetim Şeması		
Vakıf Yönetimi		Mülki Yönetim
Haremeynü's-şerifeyn vakıflarının ve selatin vakıflarının en üst yöneticisi Darü's-sade Ağası ↓ Vakıfların bölgedeki temel yöneticileri: (Selatin vakıflarında tayin edilen) (Tevliyet vakıflarında vâkfın ahfadı) ↓ Mütevelli kaim-i makamı/Mütevelli nazırı ↓ Vakıf Görevlileri		Diğer mülki yöneticiler (Voyvoda, kapudan...)

Selatin vakıfları olması hasebiyle mütevelli tayini darüssade ağasının arzı mucibince padişah fermanı ile yapılıyordu. Nitekim, Valide Sultanın İstanbul'da Bahçe Kapu'sunda olan cami'-i şerif vakfı ve Girit'te Kandiye kalesinde ve Resmo'da olan evkafının mütevellilik vazifesi bin seksen iki (1672) Martı başından bir seneliğine Ahmet Efendi'ye tevcih edilmiştir. Ahmet Efendi'nin bu görevini kendinden önce işlediği gibi devam ettirmesi ve yerel yöneticilerin kendisine müdahale etmemesi bildirilmiştir.¹⁷⁷ 1096 (1685) senesi Mart başından itibaren mütevelli olarak görevlendirilen Mustafa Efendi ise bu görevinin yanı sıra katiplik görevini de üstlenmiştir. Vakıf harcamalarında ve muhasebe kayıtlarında bir problem tespit edilmiş olmalı ki Mustafa Efendi bu konuda sıkıca uyarılmıştır.¹⁷⁸

Selatin vakıflarındaki kötü yönetim 18. yüzyılda devam etmiş olmalı ki; Darüssade Ağası, Girit'te bulunan Sultan İbrahim, Sultan Mehmet, Valide Sultan, Gazi Hüseyin Paşa ve Sofu Mehmet Paşa vakıf mütevellilerine gönderdiği 1714'deki

¹⁷⁶Adıyeke, s.355.

¹⁷⁷KŞS., no:3, s.333-334, belge no:688

¹⁷⁸KŞS.,no: 4, s.669-670, belge no: 1159

mektubunda, “görevlilerin kendi idarelerindeki vakıfların senelik gelir ve giderlerini, mukataalardan ve diğer kaynaklardan elde edilen gelirleri bir akçe şaşırmadan ayrı ayrı defter edip, vakıfnameleri ve mültezimlerin temessükleri ile katipler vasıtasıyla, merkeze göndermeleri isteniyordu. Görevlilerin buna uygun davranmaları, verilen defterlerin hilafında hiçbir şey olmaması emredilerek, aksi takdirde sadece azl olunmayıp, cezalandırılacakları da” bildiriliyordu.¹⁷⁹

2.1.3. Valide Hatice Turhan Sultan Vakıflarındaki Görevliler

Genel olarak vakıf görevlilerini iki ayrı grupta düşünmek gerekir. Birinci grupta gelirleri ve çalışma faaliyetlerinin doğrudan doğruya vakfa bağlı olan görevliler vardır. Camilerdeki imam, hatip, müezzin, muallim gibi ilmiye grubu, su yolcu, faraş, katip, cabi gibi hizmet mensupları bu grupta anılabilir. İkinci grupta vakıf kurumu ile dolaylı ilişkide olan görevliler zikredilebilir. Bunlar özellikle tarımsal alanlardaki faaliyetlerde denetçi olarak çalışan görevlilerdir.

Osmanlı sistemi içinde hutbe okunan camilerin bir devlet dairesi olmasından dolayı cami imamları berat-ı hümayun ile görevlendiriliyordu.¹⁸⁰ Nitekim, 1673 Nisanında, evkaf-ı selatin nazırı olan darüssaade ağası Yusuf Ağa’nın arzuhaline istinaden Es-Seyyid Abdullahoğlu Hüseyin Efendi, Kandiye’deki Valide Sultan Camisi imam-hatipliğine günlük 10 akçe ile tayin edilmiştir.¹⁸¹

Resmo ve Kandiye valide Sultan camilerindeki bütün görevlilerin, bütün zamanlar için tespit edilmesi mümkün değildir. Ne var ki farklı zamanlardaki farklı görevliler ile ilgili fragman bilgiler bazı ipuçları sunmaktadır. Resmo ve Kandiye camisindeki vakıf görevlilerini aşağıdaki tablolarla göstermeye çalıştık. Kandiye’de 1670’deki Valide Hatice Turhan Sultan Cami vakıf görevlileri şu şekildedir.¹⁸²

¹⁷⁹ Adıyeke, **Osmanlı Girit’inde Vakıf Köyler**, s.356.

¹⁸⁰ Bu konuda bkz. Nuri Adıyeke, “Bir Siyasi-İdari Kurum Olarak Osmanlı’da Cami”, **Kebikeç**, (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Dergisi), sayı.30, (2010), ss. 5-14.

¹⁸¹ KŞS. No: 5, s.117, belge no: 139.

¹⁸² VGM defter, 02743/00004 no’lu defter, s.1.; Gülsoy, s. 264.

Tablo 2: 1670 Yılında Valide Camisi Görevlileri

Meslek	İsmi
İmam-Hatip	Abdurrahman Efendi
Kandilci	Hüseyin
Kayyumlar	Hacı Ali Efendi ve Hüseyin
Mü11ezzin	İbrahim
Mütevelli	Şahin Ağa
İmam-ı evvel	Salim/Selim? Efendi
Hatip	Hüseyin Efendi
Müezzin-i Evvel	Hacı Ahmet Efendi
Müezzin-i Sani	İbrahim Edhem Efendi
Müezzin-i Salis	Mustafa Efendi
Müezzin-i Rabi	Mustafa Efendi
Farraş	Sayim Mustafa Efendi
Kayyum cami-i	Hacı Mehmet Efendi
Kayyum minare	Mustafa Ağa
Münadi vakit-i ferraş	Haydar Efendi
Katip	Nesimi Efendi
Cabi	Nesimi Efendi

Cami görevlilerinin sayısının azımsanmayacak kadar çok olduğunu görüyoruz. Hatta bir müezzin ile yetinilmediği müezzin sayısının artırıldığı görülmektedir. Ayos Anariyiros Mahallesiindeki altı ev de cami görevlilerinin ikamet etmesi için vakfedilmiştir. Bu vakıflardaki cami görevlilerini Ersin Gülsoy, imam ve hatip olan Abdurrahman Efendi, caminin kandil ihtiyacını karşılayan Hüseyin; Kayyum Hüseyin ve Hacı Ali Efendi ve Müezzin olan İbrahim gibi isimleri tespit etmiştir.¹⁸³ Aynı tarihte Resmo'daki Valide Sultan Cami görevli sayıları ve maaşları da tablo 3'de görüldüğü gibidir.¹⁸⁴

¹⁸³Gülsoy, s. 264.

¹⁸⁴Gülsoy, 258.

Tablo: 3 Resmo Valide Cami Görevli Sayıları ve Maaşları

Meslek	Yevmiye (akçe)	Meslek	Yevmiye (akçe)
Hatip	20	Kayyum	6
İmam	20	Saka (2 kişi)	10
Müezzin-i Evvel	18	Mütevelli	20
Müezzin-i Sani	15	Kâtip	15
Müezzin-i Salis	15	Cabi	13
Muarrif	15	Meremmetçi	5
Naathan	15	Muallim	12
Devirhan (5kişi)	50	Mektep Halifesi	6
Toplam	168		87

Tabloya bakıldığında en fazla ücret alan görevliler, hatip başta olmak üzere imam, mütevelli ve arkasından da müezzinlerdir. Girit'in Osmanlı toplumuna katılmasıyla giderek klasik Osmanlı-İslam şehri haline gelmesi doğal olarak din görevlilerinin de önemini arttırmış ve bu durum onların ücretlerine yansımıştır. En düşük ücret alan görevliler ise, sakalar, meremmetçi, kayyum ve mektep halifesidir.

Osmanlı'da kadı mahkemelerinde tanık olan kişilerin ahlaki açıdan son derece dürüst ve namuslu kişiler olması beklenilirdi. Genellikle imam, müezzin gibi din adamları ehl-i vukuf kimselerdi. Valide Sultan Camiindeki müezzin Mustafa ve Hatib Yusuf Efendi, 1664-1665 yılları arasında Resmo'daki birçok davadaki vakaya ilişkin bu iki kişi tanık olarak mahkemede yer almıştır. Ayrıca kayyumlar ve mütevelliler de davalarda sıklıkla tanıklık yapmışlardır.¹⁸⁵

Bir başka durum, bir vakıf binasında çalışan bir kimse vefat ettiği zaman yerine gelecek kişi bir beratla göreve atanırdı. Bunun en canlı kanıtı Hatice Turhan Sultan'ın yaptırdığı Kandiye'deki Valide Sultan camisinde karşımıza çıkmaktadır: Girit'e bağlı Kandiye Kalesi'nde Valide Turhan Sultan'ın inşa ettirdiği Cami de yevmi 16 akçe ile kayyum olan Ali vefat ettikten sonra yerine Hasan bin Hüseyin kadı naibi olan Mehmet'in arzıyla göreve gelmiştir.¹⁸⁶ 1755 Temmuzunda

¹⁸⁵ Bayraktar, s.111.

¹⁸⁶ VGM defter, 01210-00008 no'lu defter, s.8.

Resmo'daki Valide Sultan Camisinin vekili olan Mehmet Kethüda'nın vefat etmesiyle yerine Ahmet Bey gelmiştir.¹⁸⁷

Vakıflarla ilgili ikinci tür görevlilerin ise dolaylı görevliler olduğunu belirtmiştik. Valide Sultan evkafından olup, İstanbul'da Yeni Cami'nin kandil vakıfları bu konuda ilginç bir örnek sunmaktadır. Bu vakfa bağlanmış Resmo'da Yeni Köyde olan çiftliği “*zabt u rabt etmek üzere*” 1096 Mart (1685) ayından itibaren Mustafa Efendi'ye iltizam edilmiştir. Mustafa Efendi'nin görev yerine varıp “*kadimden zabt oluna geldiği üzere zabt u rabt ve vakfa aid olan mahsulatın her ne ise ahz u kabz ve maktu'-ı kadimi olan bey'-i mezkuru bu tarafa irsal ve eda*” etmesi emrediliyordu. Ayrıca bu konuda kimsenin kendisine mani olmaması zorluk çıkarmaması tenbih ediliyordu. Bu vesika hem yerel yöneticilere, hem de vakıf mütevellisi Hasan Efendi'ye tebliğ edilmişti.¹⁸⁸ Maalesef bu tür örnekleri çoğaltma olanağımız olmadı.

2.1.4. Girit'te Valide Sultan Vakıflarının Gelirleri

Girit'teki Valide Sultan vakıflarının gelirlerini iki grupta incelemek mümkündür. Bunların ilki Resmo ve Kandiye'de şehir içinde olan akar, diğeri de vakıf köyleridir. Şehirlerde evler, dükkânlar, hamamlar ve diğeri işlikler taliplerine kiralanıyor ve bu kira gelirleri vakıf geliri olarak kaydediliyordu. Konumları gereği bu işlikler tarım dışı sektörler idi. Köylerde ise hâkim sektör tarım idi ve gelir de tarımsal üretime dayalı oluyordu.

Toplanan gelir müteveli marifetiyle harcanıyordu. En önemli harcama kalemi görevlilerin maaşları idi. Bunun yanı sıra cami ve diğeri vakıf binalarının tamir ve bakım masrafları vakfa ait yeni yatırım uygulamaları vakıfların önemli harcama kalemleri idi. Vakıfların gelir ve giderleri her yıl kadı tarafından denetleniyordu. Maalesef Girit kadı sicillerine bu yönde bir kayda rastlayamadık.

---

¹⁸⁷ Adıyke, s. 354.

¹⁸⁸ KŞS. No: 4, s.670, belge no: 1160.

2.1.4.1. Tarım Dışı Vakıf Gelirleri

Resmo'daki Valide Sultan Camisi için kaynaklarda, kentteki bir hamamın vakfedildiği kayıtlıdır. Fakat bu hamamdan kaç para gelir elde ediliyordu, hamamın işletilmesi nasıl oluyordu. Bu konuda hiçbir bilgiye sahip değiliz. Keza aynı cami için kentte bazı evlerin vakfedildiği ve bu evlerin kiraya verilip gelir elde edildiği bilinmektedir.

Kandiye'deki Valide Sultan Camisi vakfının kent içindeki gelirleri konusunda daha geniş bilgiye sahibiz. Bu camiye Kandiye'deki Yahudilerin ev ve dükkânları vakf olunmuştur. İlk etapta, bu mahalleden bir dükkân, dört arsa ve yirmi yedi ev camiye vakf olunmuştur. Ersin Gülsoy, evler ve dükkânın günlük ikişer akçe, arsaların günlüğü ise birer akçe ile Yahudilere kiraya verildiğini, dükkân ve camilerden senelik 20.160 akçe, arsalardan da 1.440 akçe camiye gelir sağladığını belirtmiştir. Ayos Anariyos mahallesinde altı ev de caminin görevlilerinin oturmaları için vakf olunmuştur. Bunun dışında Kera Pisti Hrisostera Mahallesi'nde bir meydan camiye vakıf dükkânlar yapılması için Turhan Sultan'a temlik olarak verilmiştir.¹⁸⁹

Yahudi Mahallesi'ndeki evler ve dükkânlar Yahudi cemaatinden olan kişilere kiralanıyordu. Bu çerçevede gerek kiralama işlemleri gerekse farklı problemlerin kadı mahkemesine yansıdığını görüyoruz. Örneğin; Samarya Gaytani ve Sabetay İsmail isimli iki Yahudi, Valide Sultan cami-i şerifi vakfından ellerinde olan berat-ı alışan üzere icare-i mü'accele ve mü'eccele ile ale'l-iştirak tasarruflarında olan Yahudi mahallesindeki ev ve dükkânların kullanım haklarını kadı mahkemesinde paylaşmışlardır.¹⁹⁰

Valide Sultan vakfının yönetimi vakfa ait boş arsaları da kişilere kira bedeli karşılığı devredebiliyordu. Nitekim dört adet arsa 100 kuruş bedel ve günlük vakfa verilecek 4 akçe karşılığında, Kandiye Yahudilerinden İsak veled-i İlya ve Kamel veled-i Yeşa ve Menahim veled-i Musa'ya bırakılmıştır. Bu sürecin, kadı Hüseyin Efendi, şehir mimarı ve vakıf mütevellisi tarafından denetlendiği görülmektedir.¹⁹¹ Başka bir kayıta şu bilgiler aktarılmaktadır. Kandiye Yahudi cemaatinden Salamon veled-i İlya, aynı cemaatten Rahel bint Salamon'a dava açmış. Daha önce Rahel'in

¹⁸⁹ Gülsoy, s. 264.

¹⁹⁰ KŞS. No: 2, s.161, belge no: 278.

¹⁹¹ KŞS, no: 2, s. 328-332, belge no: 573.

kocası Samalador adlı Yahudi başka bir yere gitmiş ve bir daha dönmemiştir. Bunun üzerine Rahel'in kocasının üstünde olan bir oda ve bir dükkânı yevmi bir akçe ücret-i mü'eccele ve yigirmi esedi kuruş mu'accele ile vakıf mütevellisi Ahmed Ağa'nın izni ile Salamon'a ferağ ve tefviz etmiş ve buna dair temessük müteveli Ahmed Ağa tarafından verilmiştir.¹⁹²

Vakıf gelirlerini arttırmak için zamanla yeni yatırımlar da yapılmıştır. Örneğin fetihten birkaç yıl sonra, Müteveli olan Şahin Ağa bu mahalledeki (Ayos Anariyros) bir evi ve Ayo Nikola Morohoterya Mahallesindeki dört değirmeni satın alarak camiye vakfetmiştir.¹⁹³ Vakıf daha sonraki tarihlerde de kentin imarı, ticari hayatın artması için çalışmalar yapıyordu. Tabi buradaki esas amaçlardan birisi de vakıf gelirini arttırmak idi. Bu çerçevede Ağustos 1671 tarihinde Kandiye'de Valide Sultan vakfı mütevellisi olan Ahmed Ağa bin Abdullah vakıf adına Kandiye kadısına bir arzuhal sunmuştur. Bu arzuhalde anlaşıldığına göre; Kandiye'deki Ak Tabya Kapısı dâhilinde yeniçeri odaları hizâsında olan kal'a-ı 'atık duvarına bitişik, vakıf mülkü olan boş arsanın bir kısmına vakfa gelir olmak için kabbân/kapan bina yapmak istemişler ve merkezden izin de almışlardır. Vakıf mütevellisi kadı efendiden şehir mimarı ve bilirkişiler vasıtasıyla bu iş için ne kadarlık bir masraf gerektiğinin tespitini istemiştir. Yapılan inceleme ve malzeme tespitinden sonra bu işin ancak 200.000 akçe ile ancak yapılabileceği belirtilmiştir.¹⁹⁴

2.1.4.2. Girit'te Valide Sultan Vakıfları Tarımsal Gelirleri: Vakıf Köyleri

Girit'teki Valide Turhan Sultan vakıf gelirlerinin çok büyük bir kısmını tarım arazileri oluşturuyordu. Bazı çiftlik/metohların yanı sıra kimi zaman köylerin de bir bütün olarak vakfedildiği görülmektedir. Bunlara ek olarak Kenurya nahiyesindeki 4 tane manastırın gelirleri de bu vakfa bahşedilmiştir.¹⁹⁵ Vakıflara ait köyler ve buradaki tarımsal organizasyon konusunda daha önce de belirttiğimiz gibi 1670 ve 1705 tarihli tahrir defterleri bize ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

¹⁹² KŞS. No:3, s.175, belge no: 347.

¹⁹³ Gülsoy, s. 264.

¹⁹⁴ KŞS. No: 3, s.36, belge no: 65; bu bilgiyi Bayraktar da aktarmıştır. s. 65.

¹⁹⁵ BOA, Tah.,no: 825, s.453 vd; TKA, no: 4 s. 102b, vd.

Bahse konu defterler hane esası ile düzenlenmiştir. Hane terimi, bütün “*Osmanlı tahrirlerinde yani vergi kaynaklarını belirleyen defterlerde, vergi-nüfus sayımı, hane, yani aileyi temsil eden kocanın adıyla tespit edilir. Hane, köylü ailesidir, daha doğrusu ailenin üretici emek ünitesidir ve bu bakımdan vergilemeye esas sayılmıştır.*”¹⁹⁶ Burada “hane” kavramını karşımıza çıkan vakıf köylerin hanesinden ötürü açıklama gereği duyduk. İnalçık’ın da söz ettiği gibi “hane” daha çok ev ahalisi olarak adlandırılrsa da vergi yükümlülüğü olan birim olarak da söz etmek yanlış olmayacaktır.

Tahrirler de “beşe” kavramı sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Beşe unvanı 16.yüzyılın ilk yarısında karşılaşılsa da 17. yüzyılda özellikle de taşra da sıkça kullanılan bir unvan haline gelmiştir. Bu tabir askeri kişileri ifade etse de, Turan Açık, “*her ‘beşe’ unvanını taşıyan kişi yeniçeri değildir*” demektedir.¹⁹⁷ Adıyeke’ye göre Girit’te, beşe tabiri merkezi yeniçerilerin yanı sıra, ihtida sürecindeki “*yerli yeniçerileri*” de tanımlıyordu. Yerli yeniçeriler yerli halktan oluşuyordu ve yerli Hristiyan kadınlarla evliydi.¹⁹⁸ Beşe kavramı vakıf mütevellisi olarak da sicillerde yer almaktadır.

Tahrirler de beşe ile birlikte bir başka Müslüman görevli olan kayyım da vardır. Kayyım, belirli bir malın ya da bir vakfın yönetilmesinden sorumlu olan kimsedir. Tahrirlerde birkaç tane kayyım unvanı taşıyan Müslüman görmekteyiz.

2.1.4.2.1. 1670 tahririnde Valide Hatice Turhan Sultan’ın Vakıf Köyleri:

2.1.4.2.1.1. Karye-i Pigi

Pigi karyesi, Resmo sancağına bağlı Valide Hatice Turhan Sultan Camiinin vakıf köyüdür. “Resmo varoşu” adı altında geçmesi buranın Resmo’ya oldukça yakın bir idari birim olduğunu göstermektedir. Pigi köyünün Valide Sultan’a ait olduğunu şer’iye sicillerinde “*Anısı saygıyla anılacak merhume Valide Sultan’ın İstanbul’daki camisi ve hayır kurumlarının bağlı olduğu vakfa ait*” şeklinde karşımıza

¹⁹⁶ Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, 1990, ss.3,7

¹⁹⁷ Turan Açık, “Beşe Unvanı Hakkında”, **Tarih Dergisi**(İstanbul Üniversitesi), Sayı:62, (2015/2),s.48.

¹⁹⁸ Nuri Adıyeke, “Girit’te Cemaatler Arası Evlilikler”, **Fethinden Kaybına Girit**, Ayşe Nühket Adıyeke- Nuri Adıyeke, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 74.

çıkılmaktadır.¹⁹⁹ Ne var ki bu vakıf Mustafa Ağa'ya kaydedilse de gönderilen emir doğrultusunda hass-ı hümayun olmuştur. Bir süre sonra köyün camiye dönüştürülmesi için Mustafa Ağa'ya tekrar mülk olarak verilmiştir.²⁰⁰ Valide Sultanın Resmo varoşundaki cami-i şeriflerinin vakfı olmakla beraber İstanbul'da olan cami-i şerifleri masrafına vakf eylediği çiftlikte beş yüz dönüm tarlası otuz beş dönüm bağ ve bir buçuk dönüm bostanı ve bir buçuk dönüm bahçesi ve bin üç yüz elli adet zeytin eşcarı vardır.²⁰¹ Köy yüz yedi haneden oluşmaktadır. Köyün nüfusuna baktığımız zaman köy ahalisinin sekizi Müslüman geri kalan doksan doksan dokuzu Hristiyan'dır. Köy ahalisinin bazı istisnaları dışında genel durumu iyidir. Müslüman olanların içinde beşe ve kayyım tabirine rastlarız.²⁰² Müslümanların dördünün deftere beşe olarak kaydedilmesi onların yeniçeri olduğunu göstermektedir. Özellikle de 1670 ve sonrasında yapılan ihtida hareketlerinin yeniçeriyle bir ilişkisi söz konusudur. Hristiyan hanede iki tane manastır gözümüze çarpmaktadır. Bu manastırlar adada yaşayan gayrimüslim halkın tekelindedir. Ayrıca köyde bir boş arazi karşımıza çıkmaktadır. Köydeki halkın ekonomik durumu oldukça iyidir. Özellikle de tarla ve zeytin sayısı bir hayli fazladır.

2.1.4.2.1.2. Metoh-ı Asiye

Resmo varoşuna tabi Pigi köyüne bağlı Asiye karyesi Metoh (çiftlik) statüsüne sahip bir köydür. "Metoh" tabiri, *biçmek, hasat etmek, ürün toplamak* anlamına gelmektedir. Girit fethedildikten sonra yirmi bir köy ve çevresindeki metohlar yerli halkın topraklarını terk etmesiyle bu çiftlikler zenginleştirilerek *hazineye öşür karşılığı senelik bir miktar vergi vermek şartıyla savaşlarda başarı gösterenlere temlik olunmuştur.*²⁰³ Çiftlik statüsünde olan bu köyün hanesi diğer hanelere oranla azdır. On beş haneden oluşan köy "Beşe" ve "Valide Sultan" unvanlı iki Müslüman haneden oluşurken geri kalan on üç hane Hristiyan'dır. Metoh-ı Asiye'de dört dönüm tarla ve sekiz zeytin eşcarı, beş yüz yirmi dört dönüm tarla, bin üç yüz elli sekiz zeytin eşcarı ve otuz beş dönüm bağ ve bir buçuk dönüm bostan ve

¹⁹⁹Evangelia Balta-Mustafa Oğuz, **Liva-i Resmo Tahrir Defterleri**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2009, s. 159, dipnot 232.

²⁰⁰Adıyeke, **Osmanlı Girit'inde Vakıf Köyleri**, , s.351.

²⁰¹ BOA.,Tah., d.no:822, s.407 derkenar.

²⁰²BOA.,Tah., d. No: 822,s.406

²⁰³Gülsoy, s. 299

bir buçuk dönüm bahçe İstanbul'daki Valide Sultan Cami evkafınca kaydedilmiştir.²⁰⁴ Çiftlik olduğu için diğer köylere nazaran arazi olarak sadece tarla ve zeytin ağaçları mevcuttur. Köyde Müslüman olanların tarla ve zeytini Hristiyanlara nazaran oldukça az sayıdadır.

2.1.4.2.1.3. Karye-i Apasolori

Valide Sultan Camiine bağlı olan Apasolori köyü Pedye'ye tabiidir. Apasolori vakıf olarak deftere kaydedilmesinden sonra hass-ı hümayun köylerinden Milopotamu'ya bağlı Ayuna ve Ayo Yanni karyeleri de bu köye vakfa eklenmiştir.²⁰⁵ 1670 tahrirleri içinde en büyük köylerden biridir. Bu vakıf köyü 197 haneden oluşmaktadır. Köy Hristiyan nüfustan oluşmaktadır. Müslüman bir haneyle karşılaşılmamıştır. Hristiyan hane dışında bir de arz-ı hali toprağı vardır. Kandiye'deki ziraat sahalarının en fazla olduğu nahiyelerden biri de Penye nahiyesidir.²⁰⁶ Kalabalık hane olan bu köyün toprakları da buna bağlı olarak oldukça geniştir. 825 numaralı defterde köyün arazi dağılımına bakılacak olursa karşımıza en fazla tarla ve bağ çıkmaktadır. Zeytin ağaçları bu köyde oldukça az sayıdadır.

2.1.4.2.1.4. Kenurya

Bu köy Valide Sultan Camiine bağlı olup Apasolori karyesindeki vakfa eklenmiştir. Bu köy de dört tane manastır vardır. Buna bağlı olarak köyde sekiz tane rahip vardır. Köy toplam dokuz haneden oluşmaktadır. Köyün hanesinin tamamı Hristiyan nüfustur. Herhangi bir Müslüman haneye rastlanılmamıştır. 825 numaralı tahrir defterinde bu köyün toprakları tarla, bağ, bahçe ve zeytin ağaçlarıdır. Köyde toprak olarak en fazla tarla ve zeytin ağaçları vardır.

---

²⁰⁴ BOA.,Tah., d.no:822, s.407 derkenar

²⁰⁵ BOA.,Tah., d.no:825,s. 11-14.

²⁰⁶ Gülsoy, s.286.

2.1.4.2.2. 1705 tahririnde Valide Hatice Turhan Sultan'ın Vakıf Köyleri

2.1.4.2.2.1. Estiye

Kandiye'de Valide Sultan Camii vakfına bağlı Estiye(Kinoryo) karyesi, 1650 tahririnde elli bir köy, iki bin üç yüz haneden oluşmaktadır. 1670 tahririnde altmış beş köyden oluşmaktadır.²⁰⁷ 1705 tahririne baktığımızda köyün hanesi yedidir. Hanenin tamamı Hristiyan nüfustur.²⁰⁸ Girit savaşının bitmesiyle şehir halkının adayı terk etmiş olması adadaki nüfusun azalmasına sebep olmuştur. Köyde olan Hristiyan halk adada aynı şekilde kalmıştır. Ancak bu dönem de ada halkının etnik kimliğinde değişiklikler yaşanmış, Müslüman nüfus artmaya başlamıştır. Köyün toprakları tarla, bağ, bahçe, müsmire ve duttan oluşmaktadır.

2.1.4.2.2.2. Pigi Karyesi- Espiye Çiftliği

Resmo sancağındaki Pigi karyesi 1069 yılında hatt-ı hümayunla Valide Sultan'ın vakfına mülk edinmiştir.²⁰⁹ Valide Sultan'a mülk olarak geçen bu karye, yüz dokuz haneden oluşmaktadır. Köyün hanesine bakıldığında on iki Müslüman haneyle karşılaşılmıştır. Köyün bir tane de arz-ı haraci adında bir toprağı vardır. Geri kalan hane Hristiyan'dan oluşmaktadır. Köyde tarla, bağ, bahçe, bostan, zeytin, müsmire ve dut ağaçları vardır. Saydığımız bütün arazi ve bahçeleri içinde bulunduran köy toprak bakımından oldukça elverişlidir. Ayrıca köyde Espiye isminde bir çiftlikte vardır. 1670 tahririnde de yer alan Pigi köyü ile 1705'deki Pigi köyünün hane sayısı birbirine yakındır. Sadece 1705 tahririndeki Pigi köyünde Müslüman nüfusunun sayısında bir artış olmuştur.

2.1.4.2.2.3. Karye-i Ayo Yani

Milopotamu'ya bağlı olan bu karye, kırk dört haneden oluşmaktadır. Hanenin dördü Müslüman olup geri kalan kırkı Hristiyan haneden oluşmaktadır. Köyde bir de arz-ı haraci denilen toprak vardır. Tarla, zeytin ve müsmire bakımından oldukça elverişli bir köydür.

---

²⁰⁷ Gülsoy, s.274-275.

²⁰⁸ BOA.,Tah., d. no:4, s. 102.

²⁰⁹ BOA.,Tah., d.no: 1, v.166 ve 167 sayfaları arasındaki ekli vesika.

2.1.4.2.2.4. Karye-i Anuya

Milopotamu'ya bağı olan bu karye yüz altmış beş haneden oluşmaktadır. Hanenin ikisi Müslüman olup, geriye kalan 163'ü Hristiyan hanedir. Ayrıca bir tane de arz-ı haraci statüsünde bir toprağı vardır. Bu köy Müslüman sayısı en düşük köylerden biridir. Müslümanların birinde “Hüseyin Beşe” ismi karşımıza çıkmaktadır.²¹⁰ Bu da o kişinin yeniçeri olduğunu göstermektedir. Köyün arazisine baktığımızda tarla ve bağ açısından oldukça zengin bir köy olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.4.3. 1670 ve 1705 Tahrirlerinde Valide Hatice Turhan Sultan'ın Vakıf Köylerinin Karşılaştırılması

1670 tahririndeki Valide Turhan Sultan Vakıf köylerindeki Müslüman nüfus 1705 tahririne nazaran az sayıdadır. 1705 tahririnde Müslüman hanenin sayısında küçükte olsa bir artış görülmektedir. Her iki tahrirde de Müslüman nüfus içinde ” beşe”, “kayyım” ve “valide sultan” unvanları karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de beşenin yeniçeri olduğunu söylemiştik. Girit halkı gayrimüslim olduğu için 1670 tahririndeki Turhan Sultan vakıf köylerinde manastırlar dikkat çekmektedir. Bu da adada gayrimüslimlerin yoğunlukta olduğunu gösterir. 1670 tahririnde köyde manastırlar yer alırken 1705 tahririnde manastırlara rastlanılmamıştır. Bu da adadaki Müslüman nüfusta bir artışın olduğuna işarettir. Keza ada fethedildikten sonra şehirdeki kiliselerin camiye dönüştürülmesi buna en güzel örnektir. Her iki tahrirde de yukarıda bahsettiğimiz gibi karşımıza “metoh” tabirinin çıkması ve bunda herhangi bir değişikliğe gidilmemesi arazide bir değişiklik yaşanmadığını göstermektedir. Tarla, bağ, bahçe v.s gibi toprakların yanında arz-ı haraci denilen boş araziler de her iki tahrirde de yer almaktadır. Bu gibi arazilerin köy hanesi tarafından değerlendirilebilecek arazi statüsünde olduğunu söyleyebiliriz. Köydeki Hristiyan olan hanelerin toprak sayıları Müslüman hanelerin ekilebilir türdeki topraklardan sayıca daha fazladır.

---

²¹⁰BOA.,Tah., d.no: 1,s.233.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT'TE VALİDE SULTAN VAKIF KÖYLERİ

3.1.Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Yapısı

Osmanlı Devleti tarih boyunca zenginliğini topraktan kazanmış bir 'Tarım İmparatorluğu'ydu. Tarım onlar için hem yaşamlarını idame ettirmelerinde gereken elzem bir faaliyet hem de bu alanda çalışan Osmanlı halkına da bir çeşit ekmek kapısıydı. Bu yüzden 16. yüzyılda Osmanlı toplumunun ekonomik dayanağı tarım olmuştur. Bilhassa Osmanlı nüfusunun yüzde 90'ının da kırsalda yaşaması²¹¹ nüfusun büyük çoğunluğunun geçim kaynağının tarım ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'da köylerin şehre göre arazi kullanımlarının tarıma daha elverişli olması, burada yaşayan insanların büyük çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla geçinmelerinin sebebi olmuştur. Özellikle de Osmanlı döneminde tarım işleri köylü aileler veya hanesine dayalı olarak yürütülürdü. Miri toprak ve devlete ait topraklar, işletilmesi ve belirli vergilerin ödenmesi gibi yükümlülükler karşılığında köylü hanesine bırakılırdı.²¹²

Osmanlı Devleti'nde tarımsal faaliyetlerin en yoğun olduğu iskân merkezi kazalardı. Öncelikle devlet kazanın zirai ürün ihtiyacını karşılamalıydı. Eğer elinde fazla olan ürün varsa onları da başka bölgelere gönderirdi. Tarım ürünlerinin üretimi ve tüketimi arasında mutlaka bir denge olmalıydı. Ufak bir dengesizlik kıtlığı da beraberinde getirirdi.²¹³ Bu yüzden Osmanlı Devleti kendi iktisadi yaşamını destekleyecek üç ilkeyi bünyesinde barındırmalıydı. Bunlar: işçilik, gelenekçilik ve fiskalizmdir. İşçilik ilkesine göre, üreticinin ana prensibi ürünü pahalıya satmak ve çok kar elde etmektir. Tüketici açıdan bakıldığında zaman ürünün bol, kaliteli ve ucuz olması temel şartlarıydı. İşçilik ilkesi daha çok tüketici görüşü destekler nitelikteydi. Buna göre iktisadi görüşün amacı, tüketicinin ihtiyacını karşılamaya

²¹¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 32.

²¹² Pamuk, s.39.

²¹³ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 42-44.

yönelik olmalıydı. Gelenekçilik ilkesinde ise mevcut olan iktisadi ve sosyal dengeleri mümkün olduğunca aynı kalmasını sağlayarak oluşan bir dengesizliğin önüne geçip tekrar eski düzene getirmeye çalışmaktı. Amaç üretim ve tüketim arasında bir denge oluşturmaktır. Fiskalizm, Osmanlı hazinesinin gelirlerini mümkün olduğunca artırmak ve hazine gelirlerinde bir düşüşün önüne geçmek başlıca amacdır.²¹⁴

Bahsettiğimiz gibi bu üç ilke Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde ne kadar etkili olmuş bilinmez fakat iskelet nasıl bir insanı oluşturuyorsa bu saydığımız üç ilke de Osmanlı ekonomisini genel hatlarıyla bu şekilde oluşturuyordu.

3.2. Venedik ve Osmanlı Döneminde Adadaki Ziraat Sahaları

Girit'in tarihsel sürecinde başlıca ziraat sahaları şarap, tahıl ve zeytin olmuştur. Özellikle de köylülerin geçimlerini sağlamasında başlıca zirai ürün tahıl iken şarap ve zeytinyağı daha çok nüfusun beslenmesinde ve ticarete önemli bir yere sahipti.²¹⁵ Fakat Venedik ve Osmanlı döneminde Girit'in zaman zaman ziraat sahalarında birtakım değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler uzun süren Venedik-Osmanlı savaşlarının adanın ekonomik yapısını da büyük ölçüde etkilemiştir.

Venedik döneminde adanın temel ekonomik ürünü bağıcılıktı. Özellikle ada topraklarının büyük bir kısmının bağ üzerine olması adada şarap üretimini beraberinde getirmişti. Bu dönem adadaki şarap üretimi o kadar hat safhadaydı ki Girit şarabının kaliteli oluşundan ötürü diğer Avrupa ülkelerine özellikle de İngiltere'ye adanın en nefis şarapları gönderiliyordu.²¹⁶ Özellikle Venedik dönemi Girit'inde *malvasia* ve *moscata* şarapları en ünlü şaraplar olarak ihraç ediliyordu.²¹⁷

Venedikliler adadaki tahıl üretimini artırmak için yoğun gayret göstermelerine karşın adadaki şaraplar önemli ölçüde kazanç getirdiği için tahıl üretimi ikinci planda kalmıştır. Tahılın bu kadar geri planda kalmasının sebepleri ise

²¹⁴ Genç, ss. 41-46.

²¹⁵ Allaire Brumfield, "Osmanlı Girit'inde Tarım ve Kırsal Yerleşme 1669-1898", **Osmanlı Arkeolojisi**, (Ed. Uzi Baram, Lynda Carroll) çev. Bilgi Altınok, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 54.

²¹⁶ A. Nükheth Adıyeke, "Osmanlı Egemenliğinin İlk Yıllarında Resmo Bağları", **Hilâl, Studi Turchi e Ottomani, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age)**, Ed. Anna Valerio, V.6, 2018, s.86.

²¹⁷ Gülsoy, **Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması**, , s.297.

tahıl fiyatı ve tahıla olan talebin az olmasıydı.²¹⁸ Hatta yerel yetiştiriciler bağların kâr getirdiğini öğrenince arazilerini bağ için ayırmaya bile başladılar. Ancak bağ için bu kadar ileri gitmeleri Venediklileri bir tahıl krizinin içine sokmuştu²¹⁹. Adada tahıl bu şekilde düşüş yaşarken şarap üretimi ise o kadar yaygın bir hale gelmişti ki halkın karnını doyuracak derecede tahıl ürünü yoktu. Bu yüzden halkın temel besin kaynağı olan tahıla ihtiyaç artmıştı. Bunun önüne geçmek için Venedikliler bağları ayırmaya ve tahıl üretmeye ikna etmeye çalışsalar da başarılı olamadılar.²²⁰ Bu yüzden Venedikliler tahıl üretiminde büyük açıklığı kapatmak için 17. yüzyılda zeytinyağı ticaretine önem vererek bu yönde zeytin sıkma atölyelerini büyütme gayret göstermişlerdi.²²¹

Girit savaşları sonrası adadaki bağların tahrip edilmesi ve demografik değişiklik adada şaraptan zeytinyağı üretimine geçişte etkili olmuştur.²²² Özellikle savaş sonrası ziraata dayalı toprakların büyük bir kısmı tahrip edilmişti. Bu yüzden adadakiler tarım yapamadığı için nüfusta büyük bir kayıp yaşanmıştı.²²³ Bazı sebeplerden ötürü zeytincilik adada hızlı bir şekilde yayılmıştır. Zeytinciliğin adada bu kadar ön planda olmasının sebeplerini şöyle sıralayabiliriz: Bağcılığın adada hem zahmetli hem de ustalık gerektiren bir iş olması bağcılığı geri plana itmiştir. Zeytin sadece hasat zamanı emek gerektiren bir üründü. Bu yüzden zeytinin yetiştirilmesi üzüme göre daha kolaydı. Ayrıca zeytin ağaçlarının Girit'in iklim değişikliklerine karşı dirençli bir yapıda olması adadaki diğer mahsullere göre zeytini daha da cazip kılmaktaydı.²²⁴ Bu saydığımız sebepler adada artık bağcılığın önemini kaybetmesine zeytinin giderek adada gelişmesine zemin hazırlamış, bu dönemden sonra adada zeytin dönemi başlamıştır.

Sonuç olarak, Venedik döneminin zirai üretimi ilk olarak bağcılık üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak adada siyasal, sosyal ve ekonomik değişimler tarım sahalarını da etkilemiş ve bağcılık adada eski önemini kaybederek yerini zeytinciliğe bırakmıştır.

---

²¹⁸Evangelia Balta, "Olive Cultivation in Crete At The Time of The Ottoman Conquest", **The Journal of Ottoman Studies**, Sayı: 20, İstanbul, 2000, s. 147.

²¹⁹Molly Greene, **A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean**, Princeton University Press, 2002, s.114.

²²⁰Brumfield, s.54-55.

²²¹Adıyeke, **Resmo Bağları** s.88.

²²²Brumfield, s.54.

²²³Brumfield, s.56.

²²⁴Adıyeke, **Resmo Bağları**, s.88.

3.3. Osmanlı Döneminde Adadaki Ziraat Sahaları

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti geçimini topraktan kazanan ve temel ekonomisi ziraate dayanan bir devlettir. Bu yüzden ülke çapında üretilen başlıca tarım ürünleri hububat ve bakliyat olmuştur.²²⁵ Özellikle de Girit'in Osmanlı Devleti'ne katılmasından sonra adada ziraat alanında bir dönüşüm yaşanmıştır. Devlet adadaki topraklarda bağcılığı azaltarak hububat ve bakliyat ekimine daha fazla ağırlık vermiştir. Ancak adada sadece hububat ve bakliyat üretimi yapılmamış; Venedik döneminden kalma bağcılıkta adada bir süre devam etmiştir. Fakat bağcılık ve şarap ticareti adada yerel ve bölgesel olarak kalmıştır. Adada şarap üretim ve satışının devam ettiğini gösteren bulgular vardır. Girit'teki Gümrük Kanunnamesinde ifade edildiği gibi şarap ve rakı kâfirlerin geçim kaynağı olduğu için bunların ticareti adada serbest bırakılmıştır.²²⁶ Fakat Venedik dönemindeki gibi fazla bir üretim olmamış, bağcılık ekonomi ve vergileri etkileyecek kadar yoğun olmamıştır.²²⁷ Çünkü şarap üretimi Osmanlı Devleti'nin İslami kimliğiyle örtüşmemektedir ve bağcılık bu dönemde Venedik döneminde olduğu gibi olmamıştır. Bu durum adada bağcılığın yani şarap üretiminin hiç olmadığı anlamına gelmemektedir. Adada az da olsa bir üretim söz konusu olmuştur fakat etkisi büyük çaplı değildir. Osmanlı'nın bağcılığa olan bu yaklaşımını pragmatik bir yaklaşım olarak değerlendirebiliriz.

Osmanlı Devleti, adayı kendi topraklarına kattıktan sonra adada yoğun bir zeytin üretimi başlamıştır. Zeytin, bağ gibi yoğun çaba gerektirmeyen bir ürün olduğu için Osmanlı döneminde önemli bir yer tutuyordu.²²⁸ Hatta bu dönem "*Venedik yönetimi, şarap ticaretinin dönemi iken; Osmanlı dönemi ise zeytinyağı ihracı*"²²⁹ olarak nitelendirilirdi.

Ersin Gülsoy Kandiye fethi sonrasında yapılan tahrirde Kandiye sancağında 121.123, İstiye sancağında 139.307, Hanya'da 248.130 ve Resmo'da 157.455 olarak toplamda 666.015 zeytin ağacının bulunduğunu tespit etmiştir.²³⁰ 19. yüzyılda adada

---

²²⁵ Gülsoy, s. 292.

²²⁶ Adıyeke, **Resmo Bağları**, ss.89-92

²²⁷ Adıyeke, s.95.

²²⁸ Brumfield, s. 56.

²²⁹ Brumfield, s. 55.

²³⁰ Gülsoy, s. 296.

6.000.000 zeytin ağacı vardı. Ancak bu sayı 20. yüzyılda giderek artmış 8.000.000'e kadar yükselmiştir.²³¹

Adada bu kadar zeytin ağacının olması zeytinyağı üretimini de beraberinde getirmişti. Artan tahıl üretimindeki plansızlık zeytinyağı üretiminin artmasını sağlamıştır. Hatta Girit 18. yüzyılda İstanbul'un zeytinyağı ve sabun ihtiyacını bile karşılamaktaydı. İstanbul'daki halkın zeytinyağı ve sabun eksikliği öyle bir boyuta gelmişti ki zeytinyağı ihtiyacının büyük bir kısmını Midilli ve Yunda adasından karşılamaktaydı. Fakat 18.yüzyılda bu durum tamamen değişmiş, İstanbul'daki yağ ve sabun ihtiyacı Girit'ten karşılanmaya başlamıştı. Kandiye'deki yağ sıkımı o kadar titiz bir şekilde yapılıyordu ki Kandiye'deki sabunlar başka bölgelerde kaliteli olarak tanımlanıyordu. Fakat zeytinyağı İstanbul'da sabun kadar çok ön planda değildi. Adıyeke bunun nedenini yağ ihtiyacının Midilli'den karşılamasına bağlamaktadır. Ayrıca Girit'teki yağın sabun kullanımında daha elverişli olması İstanbul'un sabun ihtiyacını karşılamasında etkili olmuştur.²³²

Osmanlı adadaki zeytin ağaçlarına o kadar önem veriyordu ki 19.yüzyılın sonuna kadar adadaki ağacı sayısını on kat artırmıştır. Ancak adada 1730'lardan sona sabun ihracatı önem kazanınca zeytinyağı gelirlerinde bir düşüş yaşandı.²³³ Adada sabunun giderek gelişmesiyle İstanbul'un sabun ihtiyacı artık tamamen Girit'ten karşılanır hale gelmiştir. Bu sebeple bu sabun ihracatını artırmak amacıyla adada çok sayıda sabun imalathaneleri kurulmuştu.²³⁴ İstanbul da bir daha sabun kıtlığı yaşamamak için yöneticiler Girit'teki üretilen sabunların çoğunun ilk önce İstanbul'a ulaştırılmasını istemiştir.²³⁵

Sonuç olarak Girit'in Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle adada yaşanan demografik değişimler adadaki ziraat sahalarını da etkilemiş, adadaki bazı tarım ürünleri daha fazla öne çıkmıştır. Adadaki bağcılık giderek düşüş yaşarken zeytin ağaçları adanın temel ekonomik ürünü olmuştur. Zeytindeki verim adanın daha fazla

---

²³¹Balta, s.151.

²³²A. Nühret Adıyeke, "18.Yüzyılda İstanbul'un Zeytinyağı ve Sabun İhtiyacının Karşılanmasında Girit'in Rolü, **XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Cilt:4, Dizi:9, Sayı:15, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,2010, s.1744.

²³³Adıyeke, s.1746.

²³⁴Adıyeke,s.1749.

²³⁵Adıyeke, s.1751.

zeytin üretmesine neden olmuş ve böylece adada zeytincilik serüveni başlamıştır. Bu tarihten sonra Girit'te üretilen fazla zeytinyağı ve sabun İstanbul'a gönderilmiştir.

3.4.Girit'teki Valide Hatice Turhan Sultan'ın Vakıf Köylerinin Ekonomik Durumları

İnsanoğlu tarih sahnesine çıktığından bu yana kâinattaki varlığını devam ettirmek için geçiminin büyük bir bölümünü topraktan kazanmıştır. İlkçağlardan beri insanların temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olması insanları çağlar boyunca devam edecek bir üretim ve tüketim döngüsü içine sokmuştur. Özellikle de topraktan elde edilen ürünler zamanla bir arz-talep ilişkisine dönüşmüş ve ekonomik yapı buna göre şekillenmiştir.

Osmanlı Devleti kurulduğundan bu yana devletin geniş bir coğrafyaya hükmetmesi büyük topraklara sahip olmasını da beraberinde getirmişti. İmparatorluk topraklarının tamamının tarıma elverişli bir yapıda olması devletin ekonomik faaliyetlerini tarım üzerine kurduğunu göstermektedir. Osmanlı kendi coğrafyasındaki topraklarda üretim faaliyetlerini denetim altına alırken bir yandan da fethettiği şehirlerdeki topraklardan da kazanç elde etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken kendi geleneksel yöntemlerini kullanıp tarım ürünlerinde verimliliği artırmak istemiştir. Özellikle de Girit gibi bir Akdeniz ülkesini kendi topraklarına kattıktan sonra adadaki zirai üretimi canlandırmaya çalışmıştır. Bunun nedeni savaş döneminin uzun sürmesine bağlı olarak toprakların kısırlaşması, var olan zirai üretimin düşmesidir. Üretimi canlandırma amaçlı, köylerin temel üretim maddesi olan tarım ve zeytini mümkün olduğunca arttırma yoluna gitmişlerdir. Tarım ve zeytin bu durumdayken bağcılığın üretimi diğer dönemlere göre epeyi bir düşüş yaşamıştır. Ancak bağcılık tamamen adada etkisini yitirmemiş; kimi örneklerde devamının sağlandığı görülmüştür. Aslında Osmanlı bu şekilde bir politika izleyerek oldukça pragmatist bir anlayışla hareket etmiştir. Devlet, üretim konusunda ürünleri birbirinden ayırmamıştır. Böylece var olan üretim adada aynı şekilde devam etmiş sadece dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Valide Sultan vakıf köylerinde yukarıda bahsettiğimiz gibi zirai sahalarda bir değişim yaşanmış bu durum her köydeki sektörel ağırlıkların da değişmesine neden olmuştur.

İncelediğimiz Valide Sultan Vakıf köyleri “vakıf toprak” statüsündedir. Sayacağımız bu köylerin ne derece büyüklükte olduğuna, kaç haneden oluştuğuna ve hanelerin etnik kimliğine, köyde kaç kişinin toprak kaynaklı geçimini sağladığını incelediğimiz 1670 ve 1705 tahrirleri aracılığıyla açıklamaya çalışacağız.

Valide Sultan vakıf köyleri Resmo ve Kandiye’de yer alırken Hanya’da herhangi bir Valide Sultan vakıf köyü bulunmamaktadır. Sayacağımız köylerde zirai ürünler sürekli aynı kalmamış dönem dönem farklılık göstermiştir. Bu köylerde zirai ürünlerdeki sektörel ağırlıklarda oluşan farklılıkları şöyle izah edebiliriz: 1669 Kandiye Savaşı’ndan sonra adadaki demografik değişimler beraberinde ekonomik yapıyı da değiştirmiştir. Bundan dolayı bu köylerdeki sektörel ağırlıklardaki değişimler olacağı gibi zirai ürünlerdeki oranlarda da bir değişim olacaktır.

3.4.1.1670 Tahririnde Valide Hatice Turhan Sultan Vakıf Köylerinin Ekonomik Durumu

3.4.1.2.Pigi Köyü

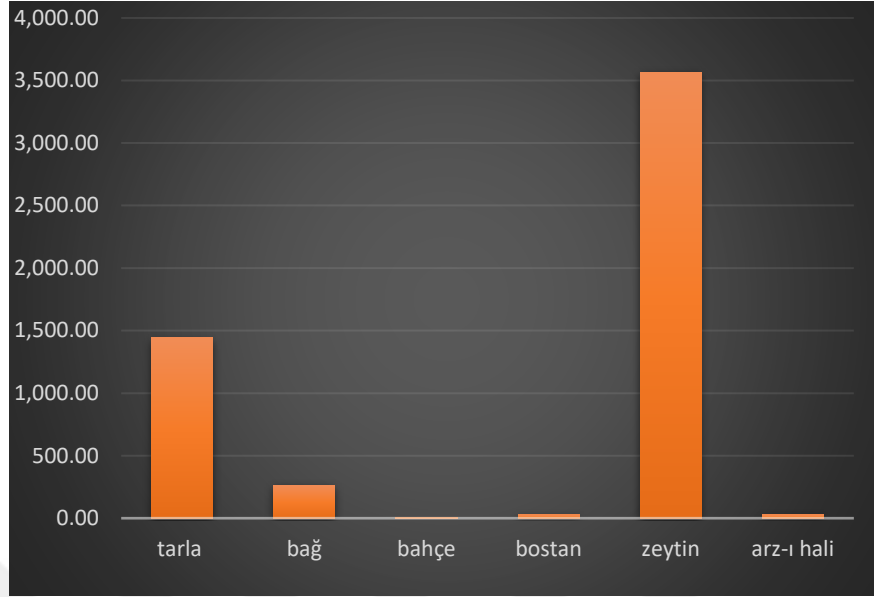
Pigi köyü, yüz yedi haneden oluşan Resmo’ya bağlı bir köydür. Hanenin sekizi Müslümanlardan oluşurken geri kalan doksan dokuzu Hristiyanlardan oluşmaktadır.²³⁶ Tahrir defterlerinde ismi Ali, Hüseyin, Hasan gibi Müslüman hane reislerine “*der tasarruf-ı*” diye bir ibare konulurken Konstantin, Minolaki gibi Hristiyan hane reislerine “*der yed-i*” şeklinde bir ibare konulmuştur. Böylece bu ibareler tahrirlerde iki farklı dine mensup kişileri ayırt etmek için kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca defterde dört Müslümanda “beşe” unvanı geçmektedir.

Köyün arazi yapısına bakacak olursak köy altı parçaya bölünmüş, köy tarla, bağ, bahçe, bostan, eşcar-ı zeytin ve arz-ı hali denilen boş araziden oluşmaktadır. Köydeki tarım ürünleri cerib²³⁷ üzerinden değerlendirilerek tahrir defterine kaydedilirdi.

²³⁶BOA.,Tah., d. No: 822,ss.406-407.

²³⁷Cerib; 958 metre karedir. Mustafa Fayda, “Cerib” maddesi, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt:7, İstanbul, 1993, s.402

Grafik 1:1670 Tahririne göre Pigi Köyü Tarım Oranları

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi köydeki sektörel ağırlık zeytincilik üzerine yoğunlaşmış, köylü hanesinin geçim kaynağı zeytincilik olmuştur. Ele aldığımız dönemde adada bağ ihtiyacı giderek önemini yitirmiş sonrasında tahıl üretimindeki açığı kapatmak için zeytinyağı ticareti teşvik edilmiştir.²³⁸ Özellikle adada daha önce yaşanan iklim krizi ve kıtlığın da etkisi büyüktür. Venedik döneminde bağcılığın ön planda olması adadaki insanları büyük bir kıtlığa mahkûm etmiştir. Bu yüzden Venedik'te yaşanan bu sorunu Osmanlı da yaşamamak için ülkedeki tahıl ve zeytin kıtlığının önüne geçmek istemiştir. Bu dönemlerden itibaren adada başlayan zeytincilik serüveni büyük bir gelişme göstermiştir.

Zeytincilikten sonra köyün diğer tarım sektörlerine bakıldığında tarla, bağ, bahçe, bostan ve arzı hali şeklinde bir toprak dağılımı söz konusudur. Bu genel bir tablo aslında Girit'teki toprakların ne yönde olduğunu, Osmanlı öncesi ve sonrası adadaki ekonomik yapının nasıl bir anda değiştiğinin de somut bir kanıtıdır.

Tarla oranlarına bakacak olursak tarla sayısını 1.442,5 dönüm olarak tespit ettik. Bağ sayısı defterde 262,5 olarak kaydedilmiştir. Ancak defterde bağ sayısının ufak bir farkla yanlış hesaplandığını gördük. Hesaplamalarımız sonucunda bağ sayısını 263,5 olarak kaydettik. Görüldüğü gibi adada hala bağcılık devam etmiştir. Bu durumu Osmanlı'nın iâşecilik ilkesiyle açıklayabiliriz. Adada bağcılık düşüşe

²³⁸ Adıyeke, s. 156

geçse de önce tüketici olan yani ada yerlilerinin ihtiyacı karşılanmalıydı. Bu yüzden Osmanlı'nın iktisadi ilkesi olan iaşecilik adadaki ürünlerde özellikle de bağcılık üzerinde etkisi büyüktür.

Fakat zeytin sayısının tahrir defterinde kaydedildiği şekliyle ile bizim hesaplarımız sonucunda elde ettiğimiz sayı oldukça farklıdır. Tahrirde zeytin ağacının 4.857 adet olarak kaydedilmişken hesaplamalar sonucunda elde ettiğimiz zeytin ağacı sayısı 3.566'dır. Aradaki bu farkı iki şekilde açıklayabiliriz:

Birincisi bu dönemde tarım ürünleri cerib üzerinden hesaplanırdı. O dönemki hesaplamalarla bu dönemdeki hesaplamalar arasında bir değişkenlik olması muhtemel bir durumdur. İkincisi ise Mehmet Genç'in de ifade ettiği gibi Osmanlı döneminde hasılat ne kadar artmış olursa olsun hasılatın hazineye teslim edilen kısmı mutlak miktar olarak değişmeksizin aynı kalmıştır. Bu durum Osmanlı'nın geleneksel bir toplum olmasıyla da alakalıdır.²³⁹ Bizim hesaplamalarımız sonucunda hasılatlarda yaşanan problemlerin bu iki sebeple bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 4: 1670 Tahririne Göre Pigi Köyü Mülkiyet Bilgileri

	Müslüman	Hristiyan	Genel Toplam
Toplam hane sayısı	8	99	107
Toprak sahibi olan hane sayısı	8	94	102
Herhangi bir tarlaya sahip olma yüzde oranı	100	94,95	95,32
Sahip olunan tarlaların dönüm ortalaması	70,37	9,36	14,14
En yüksek dönüm	520	64,5	520
En düşük dönüm	2	0,5	0,5

Pigi köyü Hristiyanlardan ve Müslümanlardan oluşan bir köydür. Bunun sonucunda köydeki tarlaların sahibi de yine bu halktan insanlardır. Köyün geneline bakıldığında bir kişiye düşen ortalama tarla dönümü 14,14 dönümdür. Valide Sultan'a ait 520 dönümlük tarla köyün en büyük tarlasıdır. Köyde bütün Müslümanlar tarla sahibi iken tarla sahibi olmayan Hristiyanlar da vardır.

²³⁹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, ss.144-145.

Pigi köyünde, tarlaya sahip olma oranlarına bakıldığında; köyün genelinin %95,32'sinin herhangi bir tarlaya sahip olduğu, Hristiyanların ise %94,5'inin tarla sahibi olduğu görülmektedir.

Bu da gösteriyor ki Pigi köyünde yaşayan Müslüman sayısı Hristiyan sayısına göre düşüktür. Ancak Müslüman nüfusun herhangi bir tarlaya sahip olma oranı Hristiyanlarınkinden daha yüksektir.

3.4.1.2.Pigi karyesi-Asiye (İspita) Çiftliği

Pigi karyesine bağlı olan bu çiftliğin ismi Asiye ya da İspita şeklinde çevrilmiştir. Biz köyün ismini iki şekilde almanın daha uygun olacağını düşündük.

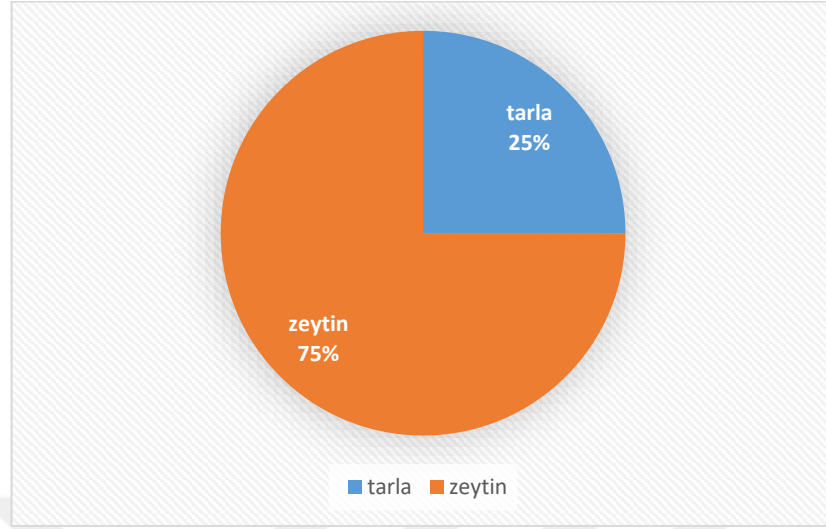
1670 tahririnde kaydedilen bu köy on beş haneden oluşmaktadır. Köydeki hanenin ikisi Müslüman, geri kalan on üç hane Hristiyan'dır.²⁴⁰ Köydeki Müslümanlardan biri "Valide Sultan" iken diğeri ise "Beşe"dir. Beşe olarak geçen kişinin ihtida edilmiş bir yeniçeri olduğunu söyleyebiliriz.

Aşağıdaki pasta grafiğindeki köyün arazi dağılımına bakıldığında köyün sadece tarla ve zeytin ağaçlarından oluştuğunu görürüz. Çiftlikte bağ, bahçe, müsmire(meyve ağaçları) ve dut gibi diğer tarım ürünlerinin karşımıza çıkmaması köyün sektörel ağırlığının en fazla zeytinde yoğunlaştığını göstermektedir. Tarla oranının bu köyde oldukça az olması tarımın bu köyde ikinci olanda kaldığını göstermektedir. Hâlbuki savaştan sonra adada herhangi bir kıtlık yaşanmaması adına tahıl üretimini mümkün olduğunca artırmak yerinde bir durumdu.

---

²⁴⁰BOA.,Tah., d. No: 822,s.408.

Grafik 2: 1670 Tahririne Göre İspita Çiftliğinin Tarım Oranları

Yukarıdaki pasta grafiğinde gösterdiğimiz gibi tarla sayısında yaşanan açığı zeytincilikle kapatılmaya çalışılmıştır. Özellikle de çiftlikte üretilen zeytin ağaçlarının bu denli fazla olması adadaki üretim faaliyetlerinin köyleri de etkilediğini, köyün temel üretim maddesinin zeytin ve zeytinciliğe kaydığını söyleyebiliriz.

Tablo 5: 1670 Tahririne Göre İspita Çiftliğinin Mülkiyet Bilgileri

	Müslüman	Hristiyan	Genel Toplam
Toplam hane sayısı	2	13	15
Toprak sahibi olan hane sayısı	2	13	15
Herhangi bir tarlaya sahip olma yüzde oranı	100	100	100
Sahip olunan tarlaların dönüm ortalaması	3,5	1,69	1,93
En yüksek dönüm	4	4	4
En düşük dönüm	3	0,5	0,5

İspita köyü Hristiyanlardan ve Müslümanlardan oluşan bir köydür. Bunun sonucunda köydeki tarlaların sahibi de yine bu halktan insanlardır. Köyün geneline bakıldığında bir kişiye düşen ortalama tarla dönümü 1,93 dönümdür. Köyde bulunan dört dönümlük tarla köyün en büyük tarlasıdır. Köyde bütün Müslümanlar ve Hristiyanlar tarla sahibidir ve köydeki en düşük tarla dönümü 0,5 dönümdür.

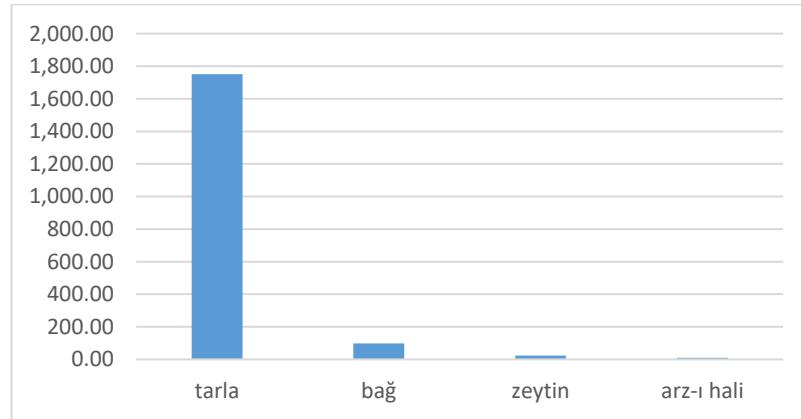
İspita köyünde, tarlaya sahip olma oranlarına bakıldığında; köyün genelinin %100'ünün herhangi bir tarlaya sahip olduğu görülmektedir. Toplamda 15 kişinin bulunduğu bu köy halkının, 13 kişisi Hristiyan 2 kişisi Müslümandır.

Bu da gösteriyor ki, İspita köyünde yaşayan Müslüman sayısı Hristiyan sayısına göre düşüktür. Ancak Müslüman ve Hristiyan nüfusun herhangi bir tarlaya sahip olma oranı birbiriyle eşittir.

3.4.1.3. Apasolori Karyesi

Apasolori köyü Pedye'ye bağlı olan Valide Sultan'ın vakıf köylerinden biridir. Köy yüz doksan yedi haneden oluşmaktadır.²⁴¹ Tamamı Hristiyan nüfusa sahip olan bu köy diğer köylere nazaran oldukça büyük bir köydür. Köyün tamamı Hristiyan'dır. Köye daha sonra hass-ı hümayun karyeleri olan Ayuna ve Ayo Yani karyeleri eklenmiştir. Köyün bu kadar büyük olması zirai ürünleri de etkilemiştir. Ancak çeşitlilik bakımından diğer köylere göre daha az ürün yetiştirilmekteydi. Bunun sebebi adadaki tahıl eksikliğini karşılamaya yönelik olmalıydı.

Grafik 3: 1670 Tahririne Göre Apasolori Köyü Tarım Oranları

Yukarıdaki grafikte köyün arazi dağılımı tarla, bağ, zeytin ve arz-ı halidir. Bu köyde özellikle tarlada bir artış söz konusudur. Bağcılığa baktığımızda Girit'in Venedik döneminde bağ (şarap) adası olarak nitelendirilirken bir süre sonra bağcılığın zirai üretimde etkisinin giderek azalmasına şahit olmaktayız. Zeytincilikte

²⁴¹BOA.,Tah., d. No: 825,ss.11-14.

yaşanan bu durgunluğun zeytinin adada ikinci bir zirai ürünü haline gelmesine sebep olmuştur.

Adadaki zirai sahalara bakıldığında tahrirde tarla sayısı 1.789 cerib olarak kaydedilmiştir. Fakat hesaplarımız sonucunda tarla sayısı 1.750,5 olarak hesaplanmıştır. Bağ sayısı da 99,5 olarak kaydedilirken hesaplarımız sonucunda 97,5 olarak hesapladık. Geri kalan zeytin ve arz-ı hali sayısı hem tahrir de hem de hesaplarımız sonucunda bir farklılık taşımamaktadır.

Adada tarla sayısının giderek birinci tarım ürünü olması zeytinciliğin ikinci planda kalmasına yol açmıştır. Artık bu dönemden sonra tahılda bir artış gözlemlenmiştir. Görüldüğü üzere 1670 ve 1705'te adadaki tarla ve zeytin sayılarında sürekli bir dalgalanma söz konusudur. Doğal olarak bu durum Girit'teki Valide Sultan vakıf köylerini etkilemiş ve adlarını saydığımız/sayacağımız köylerde etkisi hissedilmiştir.

Tablo 6: 1670 Tahririne Göre Apasolori Köyü Mülkiyet Bilgileri

	Müslüman	Hristiyan	Genel Toplam
Toplam hane sayısı	-	197	197
Toprak sahibi olan hane sayısı	-	187	187
Herhangi bir tarlaya sahip olma yüzde oranı	-	94,92	94,92
Sahip olunan tarlaların dönüm ortalaması	-	9,36	9,36
En yüksek dönüm	-	60,5	60,5
En düşük dönüm	-	0,5	0,5

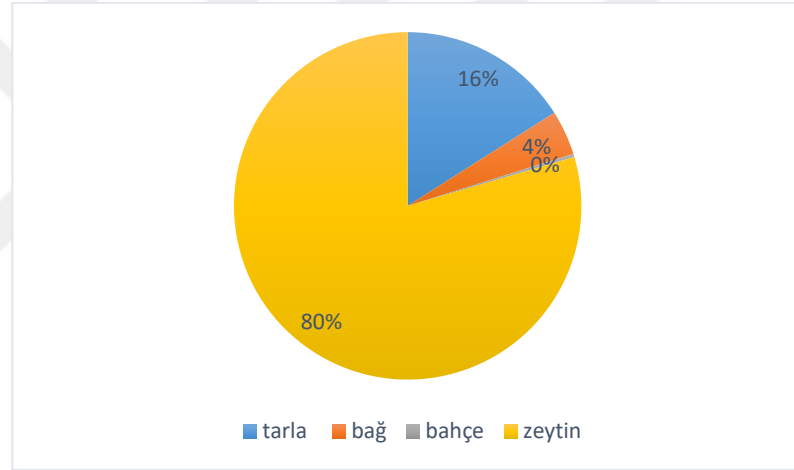
Apasolari köyü Hristiyanlardan oluşan bir köydür. Bunun sonucunda köydeki tarlaların sahibi de yine bu halktan insanlardır. Köyün geneline bakıldığında bir kişiye düşen ortalama tarla dönümü 9,36 dönümdür. Hristiyanlara ait 60,5 dönümlük tarla köyün en büyük tarlasıdır. Köyde yaşayan 10 kişinin herhangi bir tarlası yoktur.

Apasolari köyünde, tarlaya sahip olma oranlarına bakıldığında; Hristiyanların toplamda %94,92'sinin tarla sahibi olduğu görülmektedir.

3.4.1.4.Kenurya

Apasolori karyesine bağı Kenurya’da toplam dokuz hane kaydedilmiştir.²⁴² Buradaki halkın çoğunun Hristiyan olması adada hala savaş sonrasında etnik bir dönüşümün henüz başlamadığının bir işaretidir. Kenurya’da dört tane manastır ile sekiz rahibin yer alması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Özellikle tahrir defterinin 453 no’lu sayfasının başında sekiz rahibin isminin kaydedildiğini tahmin ediyoruz. Bu durum adanın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra Müslümanların buraya hala yerleşemediğini göstermektedir. Buna ilaveten de savaş sonrası Hristiyanların topraklarına dokunulmamış aksine gayrimüslimlerin adada kendi topraklarında üretim yapılmasına müdahale edilmemiştir.

Grafik 4: 1670 Tahririne Göre Kenurya Tarım Oranları

Kenurya’da topraklar tarla, bağ, bahçe ve zeytin olarak dağılmıştır. Yukarıdaki grafik toprak dağılımına dikkat edildiğinde tarla, bağ ve bahçe sayılarının gittikçe düştüğünü görmekteyiz. Fakat pasta grafiğine bakıldığında sektörel ağırlığın hala zeytin üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz.

Tarlanın Girit’te ve diğer vakıf köylerinde ilk zamanlardan beri arttığına şahit olsak da burada tarlanın ikinci planda kaldığını görmekteyiz. Bu köy sonrasında özellikle tarla ve bağın giderek önemini yitirmesi zeytinciliğin adada önemli bir zirai ürün olması aslında yerel değerlerin önemine, elde edilen karın Osmanlı’yı tatmin etmesine, özellikle de Osmanlı’nın iktisadi menfaatlerine de bağlamamız yanlış olmaz.

²⁴²BOA.,Tah., d. No: 825,s.453.

Tablo 7: 1670 Tahririne Göre Kenurya Mülkiyet Bilgileri

	Müslüman	Hristiyan	Genel Toplam
Toplam hane sayısı	-	9	9
Toprak sahibi olan hane sayısı	-	7	7
Herhangi bir tarlaya sahip olma yüzde oranı	-	77,77	77,77
Sahip olunan tarlaların dönüm ortalaması	-	22,5	22,5
En yüksek dönüm	-	63	63
En düşük dönüm	-	7,5	7,5

Kenurya köyü Hristiyanlardan oluşan bir köydür. Bunun sonucunda köydeki tarlaların sahibi de yine bu halktan insanlardır. Köyün geneline bakıldığında bir kişiye düşen ortalama tarla dönümü 22,5 dönümdür. Hristiyanlara ait 63 dönümlük tarla köyün en büyük tarlasıdır. Köyde yaşayanlar 2 kişinin herhangi bir tarlası yoktur.

Kenurya köyünde, tarlaya sahip olma oranlarına bakıldığında; Hristiyanların toplamda %77,77'sinin tarla sahibi olduğu görülmektedir.

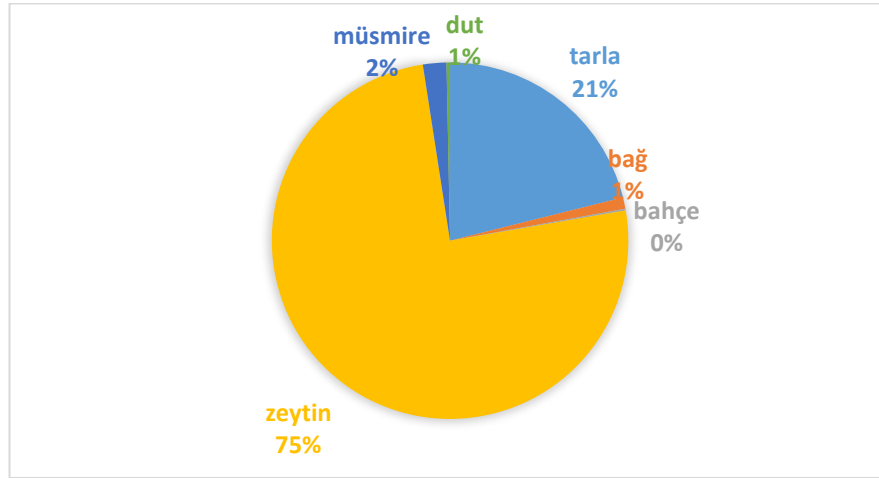
3.4.2.1705 Tahririnde Valide Hatice Turhan Sultan Vakıf Köylerinin Ekonomik Durumu

3.4.2.1. Estiye Karyesi

Estiye karyesinde bulunan Valide Sultan cami vakfına bağlı köy yedi haneden oluşan diğer köylere nazaran hanesi daha küçük bir vakıf köyüdür. Köyün etnik durumuna bakacak olursak tamamı Hristiyanlardan oluşmaktadır.²⁴³ Köyün genel toprak dağılımı tarla, bağ, bahçe, zeytin ağaçları, müsmire ve duttur. Köyde zeytinin ve tarlanın oldukça fazla olması dikkat çekicidir. Bunun sebebi ise adadaki savaş sonrası Osmanlı'nın tahıl ve zeytincilik üretimine ağırlık vermesinin yanında adada yaşanan besin kıtlığının büyük bir rolü vardır.

²⁴³ BOA.,Tah., d. no:4, s.102b.

Grafik 5: 1705 Tahririne Göre Estiye Köyü Tarım Oranları

Yukarıdaki pasta grafiğinde zeytin oranına baktığımız zaman zeytinle diğer zirai ürünler arasında ciddi bir fark söz konusudur. Özellikle de köyde bu kadar zeytincilik ön planda olurken diğer zirai üretimlerde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Bu durum Osmanlı'nın adayı yönetmesinden sonra dönemin ekonomik yapısında yaşanan değişimin zirai ürünleri de etkilediğini düşündürmektedir. Adada bağ, bahçe ve dut gibi zirai üretimlerin neredeyse olmaması adada bu alanda bir çaba göstermediğinin de bir kanıtıdır. O dönem ne kâr getiriyorsa devlet de politikasını ona göre şekillendiriyordu.

Tablo 8: 1705 Tahririne Göre Estiye Köyü Mülkiyet Bilgileri

	Müslüman	Hristiyan	Genel Toplam
Toplam hane sayısı	-	7	7
Toprak sahibi olan hane sayısı	-	7	7
Herhangi bir tarlaya sahip olma yüzde oranı	-	100	100
Sahip olunan tarlaların dönüm ortalaması	-	28,35	28,35
En yüksek dönüm	-	63	63
En düşük dönüm	-	10	10

Estiye köyü Hristiyanlardan oluşan bir köydür. Bunun sonucunda köydeki tarlaların sahibi de yine bu halktan insanlardır. Köyün geneline bakıldığında bir

kişiyeye düşen ortalama tarla dönümü 28,35 dönümdür. Hristiyanlara ait 63 dönümlük tarla köyün en büyük tarlasıdır. Köyde yaşayan herkesin tarlası vardır.

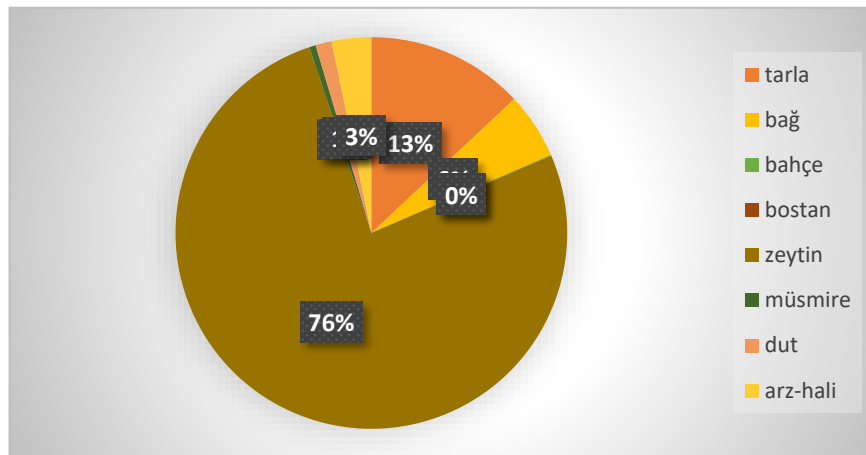
Estiye köyünde, tarlaya sahip olma oranlarına bakıldığında; Hristiyanların toplamda %100'ünün tarla sahibi olduğu görülmektedir. Toplamda yedi kişinin bulunduğu bu köy halkının, hepsi Hristiyan'dır. Köyde Müslüman nüfusa rastlanmamıştır.

Bu da gösteriyor ki, Estiye köyü bir Hristiyan köyüdür ve köy halkının hepsinin sahip olduğu tarlası vardır. Bu tarlaların en yüksek dönümlüsü 63 dönüm iken en düşük dönümlüsü 10'dur.

3.4.2.2. Pigi Köyü- Espiye Çiftliği

Bu köyün hanesi 109 olup 12'si Müslüman geri kalan 97 hane Hristiyan'dır.²⁴⁴ Köydeki zirai ürünler, tarla, bağ, bahçe, bostan, zeytin, müsmire ve duttur. Köyde arz-ı hali denilen arazi 178'dir. Köydekiler toprakların büyük bir kısmını bir ürün için ayırmışlardır. 1705 tahririnde baktığımızda bu köyden önce bir başka köy yazılmıştır. Burası metoh-u.. Mezür köyün bitişiğinde olduğu için bu metohun tarım ürünlerinin sayısı da bu köyle birlikte deftere kaydedilmiştir.

Grafik 6: 1705 Tahririne Göre Espiye Çiftliği Tarım Oranları

²⁴⁴BOA.,Tah., d. no:1, s.166b,167a,167b.

Yukarıdaki grafiğe bakıldığında köyde sektörel ağırlık zeytin üzerine yoğunlaşmıştır. Köyde bağcılık istisnai durumlardan dolayı devam etmektedir. Adanın Osmanlı'ya katılmasından sonra zeytinciliğin giderek adada birincil bir zirai ürün olması bu adada hala varlığını devam ettirmiştir. Müsmire ve dutun köyde azımsanmayacak derecede olduğunu görüyoruz. Anlaşıyor ki az da olsa adada ve köylerde meyve ağaçları ve dut üretimi devam etmektedir.

Tablo 9: 1705 Tahririne Göre Espiye Çiftliği Mülkiyet Bilgileri

	Müslüman	Hristiyan	Genel Toplam
Toplam hane sayısı	12	97	109
Toprak sahibi olan hane sayısı	11	81	92
Herhangi bir tarlaya sahip olma yüzde oranı	84,40	91,66	83,50
Sahip olunan tarlaların dönüm ortalaması	4,5	8,14	7,70
En yüksek dönüm	15	70	70
En düşük dönüm	1	0,5	0,5

Bu köyde Müslüman ve Hristiyan nüfus birlikte yaşamaktadır. Bunun sonucunda köydeki tarlaların sahibi de yine bu halktan insanlardır. Köyün geneline bakıldığında bir kişiye düşen ortalama tarla dönümü 7,70 dönümdür. Hristiyanlara ait 70 dönümlük tarla köyün en büyük tarlasıdır. Köyde herhangi bir tarlaya sahip olmayan kişiler de bulunmaktadır.

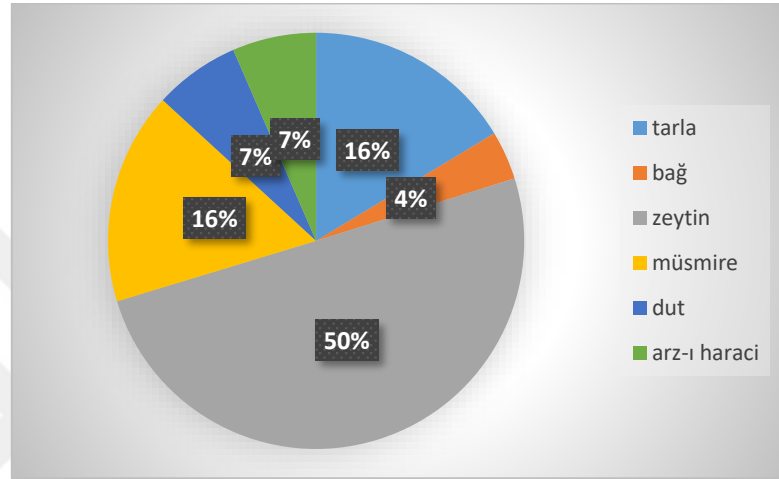
Pigi köyünde, tarlaya sahip olma oranlarına bakıldığında; Müslüman ve Hristiyanların toplamda %84,40'ının tarla sahibi olduğu görülmektedir. Toplamda yüz dokuz kişinin bulunduğu bu köy halkının, on ikisi Müslüman kalan doksan yedisi Hristiyan'dır. Müslümanların herhangi bir tarlaya sahip olma oranı %91,66 olarak hesaplanırken Hristiyanların %83,50'dir.

Bu da gösteriyor ki, Pigi köyünde yaşayan Müslüman sayısı Hristiyan sayısına göre düşüktür. Ancak Müslüman nüfusun herhangi bir tarlaya sahip olma oranı Hristiyanlarınkinden daha yüksektir

3.4.2.3.Ayo Yani Köyü

Ayo Yani Milopotamu'ya bağlı kırk dört haneden oluşan bir köydür.²⁴⁵ Köyde dört Müslüman hane varken gerisi Hristiyanlardan oluşmaktaydı. Adadaki zirai üretimin dağılımı aşağıdaki pasta grafiğinde oranlarıyla vermeye çalıştık.

Grafik 7: 1705 Tahririne Göre Ayo Yani Köyü Tarım Oranları

Yukarıdaki grafikte de belirttiğimiz gibi köyde en fazla zirai ürünün zeytin olduğunu görüyoruz. Zeytincilik oranı neredeyse diğer ürünlerin toplamına eşittir. Özellikle bu kadar zeytinciliğe ağırlık vermesi tarlada bir düşüş yaşandığını açıkça göstermektedir. Dutun köyde %7; müsmirenin ise %16 olması tamamen istisnai bir durumdur. Ancak Osmanlı'nın adayı fethetmesinden sonra dut ve müsmire sayısı hiçbir zaman zeytin, bağ ve tarla sayısı kadar yüksek olmamıştır.

Tablo 10: 1705 Tahririne Göre Ayo Yani Köyü Mülkiyet Bilgileri

	Müslüman	Hristiyan	Genel Toplam
Toplam hane sayısı	4	40	44
Toprak sahibi olan hane sayısı	4	28	32
Herhangi bir tarlaya sahip olma yüzde oranı	100	70	72,72
Sahip olunan tarlaların dönüm ortalaması	2,25	3,54	3,375
En yüksek dönüm	3	10	10
En düşük dönüm	1	1	1

²⁴⁵BOA.,Tah., d.no: 1,ss.217b-218a.

Ayo Yani köyünde Müslüman ve Hristiyan nüfus birlikte yaşamaktadır. Bunun sonucunda köydeki tarlaların sahibi de yine bu halktan insanlardır. Köyün geneline bakıldığında bir kişiye düşen ortalama tarla dönümü 3,375 dönümdür. Hristiyanlara ait 10 dönümlük tarla köyün en büyük tarlasıdır. Köyde herhangi bir tarlaya sahip olmayan kişiler de bulunmaktadır.

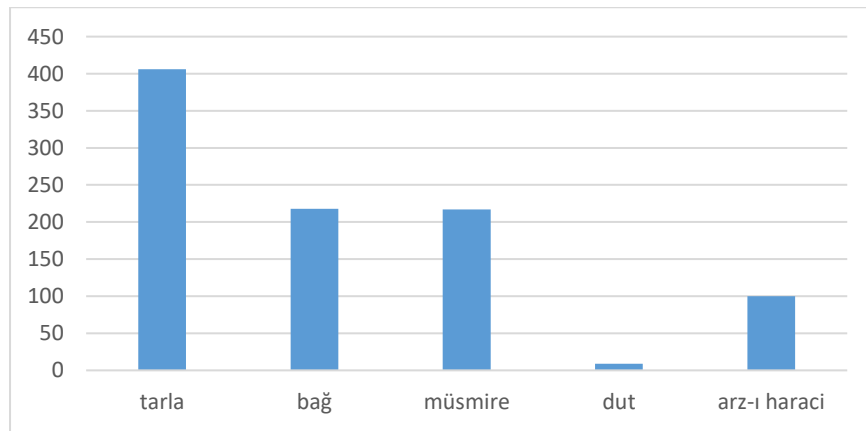
Ayo Yani köyünde, tarlaya sahip olma oranlarına bakıldığında; Müslüman ve Hristiyanların toplamda %72,72'sinin tarla sahibi olduğu görülmektedir. Müslümanların herhangi bir tarlaya sahip olma oranı %100 olarak hesaplanırken Hristiyanların %70'dir.

Bu da gösteriyor ki, Ayo Yani köyünde yaşayan Müslüman sayısı Hristiyan sayısına göre düşüktür. Ancak Müslüman nüfusun herhangi bir tarlaya sahip olma oranı Hristiyanlarınkinden daha yüksektir.

3.4.2.4. Anuya Köyü

Milopotamu'ya bağlı olan bu köyün hanesi yüz altmış beştir.²⁴⁶ Köydekilerin etnik durumuna bakıldığında hanenin ikisi Müslüman gerisi Hristiyan'dır. Köyün tarım ürünlerinin dağılımına baktığımız zaman köyde, tarla, bağ, müsmire, dut ve arz-ı haraci arazisi vardır.

Grafik 8: 1705 Tahririne Göre Anuya Köyü Tarım Oranları

²⁴⁶BOA.,Tah., d.no: 1,ss.233b,234a,234b,235a.

Yukarıdaki grafikte köyde tarla, bağ ve müsmire de bir artış görülürken adada zeytine rastlanmamış. Özellikle 1670 ve sonrasında bu kadar zenginleşen kar üstüne kar getiren zirai ürünün bu köyde hiç olmaması merak uyandırıcıdır. Ya o dönemde tarımsal üretimine ihtiyaç vardı ya da Osmanlı’da istisnai bir durum söz konusuydu.

Köydeki zirai ürünlerin toplamına yakından bakmak gerekir. Tarla defterde 427 olarak kaydedilmiştir. Ancak bizim hesaplarımız sonucunda 406 gibi bir sayıya ulaştık. Bu durumun altında yatan nedeni daha önceki köylerde bahsettiğimiz için tekrar bahsetmemize gerek yok. Tarladaki bu artışın zeytinin olmamasına da bağlayabiliriz. Bağ oranına bakıldığında defterde 230 olarak kaydedilirken hanedekileri topladığımızda elde ettiğimiz sayı 218’dir. Bağ sayısı bu dönem diğer dönemlere göre çok yüksek olmasa da adada hala bağcılık devam etmektedir. Müsmire sayısı 218 olarak kaydedilmiş olsa da elde ettiğimiz sayı 214’dür. Dut sayısında da bir fark söz konusudur. Defterde kaydedilen dut sayısı 20 fakat toplamlarımız sonucunda elde edilen sayı 9’dur. Elde edilen veriler sonucunda tahrir hesaplamalarında ufak tefek problemler olduğunu fark ettik. Biz kendi hesaplarımızı baz alarak zirai ürünleri o şekilde değerlendirmeyi daha uygun gördük.

Tablo 11: 1705 Tahririne Göre Anuya Köyü Mülkiyet Bilgileri

	Müslüman	Hristiyan	Genel Toplam
Toplam hane sayısı	2	163	165
Toprak sahibi olan hane sayısı	1	133	134
Herhangi bir tarlaya sahip olma yüzde oranı	50	81,59	81,21
Sahip olunan tarlaların dönüm ortalaması	2	3,04	3,03
En yüksek dönüm	2	18,5	18,5
En düşük dönüm	2	0,5	0,5

Anuya köyünde Müslüman ve Hristiyan nüfus birlikte yaşamaktadır. Bunun sonucunda köydeki tarlaların sahibi de yine bu halktan insanlardır. Köyün geneline bakıldığında bir kişiye düşen ortalama tarla dönümü 3,03 dönümdür. Hristiyanlara ait 18,5 dönümlük tarla köyün en büyük tarlasıdır. Köyde herhangi bir tarlaya sahip olmayan kişiler de bulunmaktadır.

Anuya köyünde, tarlaya sahip olma oranlarına bakıldığında; Müslüman ve Hristiyanların toplamda %81,21’inin tarla sahibi olduğu görülmektedir. Toplamda

165 kişinin bulunduğu bu köy halkının, 2'si Müslüman kalan 163 kişisi Hristiyan'dır. Müslümanların herhangi bir tarlaya sahip olma oranı %50 olarak hesaplanırken Hristiyanların %81,59'dur.

Bu da gösteriyor ki, Anuya köyünde yaşayan Müslüman sayısı Hristiyan sayısına göre düşüktür. Ayrıca Hristiyan nüfusun herhangi bir tarlaya sahip olma oranı Müslümanlarınkinden daha yüksektir.

1670 ve 1705 tahrirlerini incelediğimiz de Müslüman nüfusun Hristiyan nüfusa nazaran daha az olduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni, adada savaşın yakın zamanda sona ermesiyle açıklayabiliriz. Özellikle de 1670 tahrirlerinde az olan Müslüman nüfusta 1705'den sonra az da olsa bir artış olmuştur. Ayrıca 1670'de adadaki gayrimüslimlerde ciddi anlamda bir değişim söz konusu olmuştur. Adanın Osmanlılarca fethedilmesinden sonra gayrimüslim nüfusta bir azalma görülmüştür. Özellikle de şehir de yaşayan gayrimüslimler adayı terk etmişlerdir (Katolikler). Fakat Osmanlı Devleti ada halkını hiçbir şekilde dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın şehirde can ve mal güvenliğinin sağlanması için ada halkına güvence vermiştir. Keza Ortodoks halk adada kalmak istemiştir. Bunun iki sebebi vardır. Biri Venedik yönetiminde olan Ortodoks halkın uzun yıllardır büyük baskılara maruz kalmasıdır. Diğer sebep ise Osmanlının şehri fethettikten sonra ada halkına olan ılımlı yaklaşımıdır. Ada halkı Osmanlı yönetiminden hoşnut kaldığı için adada kalmaya devam etmişlerdir. Daha sonra ada klasik bir Osmanlı şehri görünümüne kazandıktan sonra Müslüman nüfusta bir artış göze çarpmıştır. Hatta Osmanlı Devleti nüfusun Müslümanlaştırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır ki bunlar, kitlesel ihtida hareketleri, yerli yeniçerilik kurumu ve cemaatler arası evliliğidir.²⁴⁷

Adadaki evliliklerde genelde Müslüman erkekler ile Hristiyan kadınlar arasındaki evlilikler göze çarpmaktadır. Tam tersi bir durum söz konusu bile değildir. İslam dini özellikle de kadı bunu tasvip etmemiştir. Cemaatler arası evliliğin yapılmasının temelinde gayrimüslimlerin Müslümanlaştırma gibi bir amaç vardır. Gayrimüslim bir kadınla evlenen erkeğin evlendikten sonra kimliğinde birtakım

---

²⁴⁷ Adıyeke, **Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler**, s. 72.

değişiklikler olurdu. Erkeğin kimliğinde “*Nev Müslim*” ibaresi yazılırdı. Bu ibare erkeğin evlendiği kişiyle aynı cemaatte olduğunun göstergesidir.²⁴⁸

Tutulan her iki tahrirde Valide Sultan vakıf binaları çoğunlukla cami statüsündedir. Şehir de yaşamış olan Hristiyan nüfustan ötürü tahrirde karşımıza manastırlar çıkmaktadır. Buna ek olarak her iki tahrirde de vakıf köylerin değerlendirilmesi için boş araziler vardır. Bu bakımdan köyde arazi bakımından bir sıkıntı yaşanmadığını bilakis köylü hanesinin bu boş arazileri ekilebilir bir halde değerlendirmeleri söz konusudur. Ayrıca hem 1670 hem de 1705 tahrirlerinde karşımıza “metoh(çiftlik)” tabiri çıkmaktadır. 1670 tahririndeki Pigi karyesine bağlı Valide Sultan vakıf köyü ile 1705 tahririndeki vakıf köyü de “Metoh-ı” statüsündedir.

Sonuç olarak köyleri hane sayılarına göre karşılaştırdığımızda en fazla hane sayısı 1670 tahririndeki köy olan Apasolori köyüdür. Köyde en az hane sayısı Estiye karyesindedir. Tarım ürünlerini değerlendirdiğimizde en fazla tarla sayısı Apasolori köyünde iken en az tarla sayısı Pigi köyündeki İspita çiftliğindedir. Bağ sayısının en fazla olduğu yer Pigi köyüne bağlı Espiye çiftliği iken en az olduğu yer ise Kinoryo karyesidir. Zeytin sayısının en fazla olduğu köy Pigi köyü iken en az zeytin sayısı Apasolori köyündedir. Anuya köyünde hiçbir zeytin ağacına rastlanılmamıştır. Anuya köyünün mülkiyet bilgilerine bakıldığında ağırlıklı ürün tarladır.

---

²⁴⁸Adıyeke, s.73.

SONUÇ

Vakıf karşılıklı yardımlaşmayı merkezine alan, insanların bir arada yaşamalarını kolaylaştıran, insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan ve sosyal devlet anlayışını pekiştiren dini bir müessesedir. Vakıf kurumu ilk olarak İslam topraklarında ortaya çıkmış ve Osmanlı padişahlarının özellikle valide sultanların çabalarıyla büyük bir ivme kazanan kurum haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde Sultan'ın eşlerine ve kızlarına topraklar verilir, bu toprakları valide sultanlar şehirlerde cami, tekke, medrese, imaret, çeşme, sebilhane, gibi topluma fayda sağlamak için çeşitli dini ve hayri eserler vücuda getirirlerdi. Böylece valide sultanlar kendilerine verilen geniş toprakların gelirlerini genellikle hizmete yönelik hayır binalarına vakfederlerdi.

Hatice Turhan Sultan Harem-i Hümayunda zekâsı ve hayırsever kişiliğiyle tanınan ve sevilen bir valide sultandı. Turhan Sultan kayınvalidesi Kösem Sultan gibi kendini hayır işlerine adanmış bu yönde kendisine mülk olarak verilen toprakları hayır işleri için kullanmıştır. İstanbul'da Safiye Sultan zamanında temelleri atılan Yeni Cami'nin bitişi Hatice Turhan' a kismet olmuş, yaptığı hayır işleri Yeni Cami içinde medrese, çeşme ve türbe gibi binalarla Mısır çarşısını da kapsamaktadır. İstanbul ve Rumeli'de çok sayıda vakar vakfetmiş, Çanakkale'de Seddül Bahr ve Kale-i Sultaniye kalelerin tamirini üstlenmiş, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, Edirne, Soma, Kale-i Sultaniye, Manisa, Ezdin ve Bergama gibi çeşitli yerlerdeki mülklerini, çiftliklerini ve dükkânlarını vakfetmiştir. Mekke ve Medine'de hacıların su ihtiyacını karşılamaya da çalışmıştır. Yaptığı bu hayır işleri sadece Osmanlı şehirlerinde sınırlı kalmamış, Girit fethedildikten sonra adanın klasik bir İslam-Osmanlı şehrine bürünmesi için canla başla çalışarak büyük hizmetler yapmıştır. Adanın Resmo ve Kandiye gibi önemli şehirlerinde cami, tekke, hamam, medrese, imaret, çeşme, sebilhane, köprü, muallimhane gibi topluma fayda sağlamak için çeşitli dini ve hayri eserler vücuda getirmiştir. Bu hayır işlerini yaparken Müslüman-Gayrimüslim ayırmaksızın halkın her kesiminden insana yardım eden Turhan Sultan herhangi bir karşılık beklemeden tamamen dini duygularla hareket etmeye özen göstermiştir. Girit'in bu denli gelişmesinde ön ayak olan Turhan Sultan adada uzun yıllar süren savaşın izlerini silmeye çalışmak istemiştir. Hatice Turhan Sultan'ın Girit'te kurmuş

olduğu Valide Turhan Sultan vakıf gelirlerinin büyük bir kısmını tarım arazileri oluşturmaktaydı. Ada topraklarının bir kısmı vakıf toprak statüsündeydi. Valide Turhan Sultan'ın 1670 ve 1705 tahrirlerinde ele aldığımız vakıf köyleri de “vakıf toprak” statüsünde olup köydeki tarım arazileri vakfın tüm gelirlerini oluşturmaktaydı. Özellikle konumuzla alakalı olan tahrirleri incelediğimizde adanın temel geçim kaynaklarının tarla ve zeytincilik üzerine yoğunlaştığını, Girit'te tarım işlerinin Müslüman ve Hristiyan köy hanesine dayalı olarak yürütüldüğünü söyleyebiliriz. Bu bakımdan Valide Turhan Sultan vakıflarının en önemli servetleri toprak ve köyler olmuştur. Ada fethedildiğinde özel mülkiyet kavramı iyice şekillenerek adada hububat üretiminde yapılan tarlalar, Girit adasında mülk olarak köylülere verilmiş, toprağın sahibi olan köylü tarlaları satabilir, hibe edebilir ve miras olarak evlatlarına bırakabilirdi. Osmanlı'nın egemenliği boyunca devletin herhangi bir bölgesinde bu kadar özel mülkiyetle karşılaşılmamış olması adanın diğer Osmanlı ülkelerinden farklı olduğunu göstermektedir. Böylece Osmanlı Devletinin tarım imparatorluğu kimliğini Girit gibi bir ada ülkesinde de devam ettirdiğini görmemiz tezimizi doğrular niteliktedir.

Sonuç olarak, insanlara yardım etmeyi hayatının bir parçası olarak gören hayır hasenat konusunda Osmanlı tarihinin en hatırd a kalır simalarından olan Hatice Turhan Sultan kendi mülkünden feragat ederek yapmış olduğu hayır işleri toplumun hafızalarına kazınmıştır. Hatice Turhan Sultan'ın vakıf konusundaki bu cömert kişiliği Osmanlı vakıf hayatını da sosyal ve ekonomik açıdan etkilemiş, kendinden sonraki kuşaklara örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Temel Kaynaklar:

Arşiv Kaynakları:

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi: (BOA.)

Defter no: 822, 1670 Tarihli Hanya-Resmo Mufassal Tapu Tahrir Defteri.

Defter no: 825, 1670 Tarihli Kandiye-Sitia Mufassal Tapu Tahrir Defteri.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi:

Defter no: 1, (Eski no: 489), 1705 Tarihli Hanya Mufassal Tapu Tahrir Defteri.

Defter no: 4, (Eski no: 488), 1705 Tarihli Kandiye Mufassal Tapu Tahrir Defteri.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi:

VGM Defter no: 02743/00004.

VGM Defter no: 01210-00008.

VGM Defter no:00491/00004.

Yayımlanmış Kaynaklar:

Kandiye Şer'iyye Sicilleri:

Ierodikeio Irakliou Defteros Kodikas (Meros A 1672-1674, ke Meros B 1683-1686), Gülsün Ayvalı, İlias Kolovos, Marinos Sariyannis, (Edit: Elizabeth Zachariadou), Vikelea Dimotiki Bibliotiki, Iraklio, 2014.[Kandiye Şer'iyye Sicili,no: 2]

Ierodikeio Irakliou Tritos Kodikas (1669/73 ke 1750/67), Eleni Karancikou, Pinelopi Fotinou, (Editör: Elizabeth Zachariadou), Vikelea Dimotiki, Iraklio 2003. [Kandiye Şer'iyye Sicili,no: 3]

Ierodikeio Irakliou Tetartostos Kodikas (Meros A 1672-1674), (Meros B 1683-1686), Gülsün Ayvalı, Fotini Hereti, Pinelopi Fotinu, Marinos Sariyannis(Edit:

Elizabeth Zachariadou), Vikelea Dimotiki Bibliotiki, Iraklio, 2010.[Kandiye Şeri'yye Sicili,no: 4]

Ierodikeio Irakliou Pemptos Kodikas (Meros A 1673-1675), (Meros B 1688-1689), Maria Varuha, Fotini Hayreti, Marinos Sariyannis, (Edit: Elizabeth Zachariadou), Vikelea Dimotiki Bibliotiki, Iraklio, 2008.[Kandiye Şer'iyye Sicili,no: 5]

II. Araştırma ve İnceleme Eserler:

Açık, Turan, “Beşe Unvanı Hakkında”, **Tarih Dergisi**, Sayı: 62, İstanbul, 2015, ss. 37-64.

Adıyeke, A. Nükhet, “Osmanlı Egemenliğinin İlk Yıllarında Resmo Bağları” **Hilal, Studi Turchi e Ottomani (Venetians and Ottomans in the Early Modern Age)**, v.6, 2018, ss. 85-96.

Adıyeke, A. Nükhet, “18. Yüzyılda İstanbul’un Zeytinyağı ve Sabun İhtiyacının Karşılanmasında Girit’in Rolü”, **XV. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri Kitabı**, Cilt:4, Dizi: 9, Sayı: 15, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010,ss.1743-1753.

Adıyeke, A. Nükhet, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları” **Pax Ottomana Studies in Memoriam**, Ed. Kemal Çiçek, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara, 2001, ss.77-95.

Adıyeke, A. Nükhet ve Adıyeke, Nuri, **Fetihten Kaybına Girit**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul,Aralık, 2006.

Adıyeke, Nuri “Girit’te Cemaatler Arası Evlilikler”, **Fethinden Kaybına Girit**, Ayşe Nükhet Adıyeke- Nuri Adıyeke, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.

Adıyeke, A. Nükhet ve Adıyeke, Nuri, “Girit’in Hakk ve Adl ile Cediden Tahriri: 1705 Yılında Girit’te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler”, **Belleten**, Cilt: 84, Sayı:299, 2020 Nisan, ss.204-236.

Adıyeke, A. Nükhet ve Adıyeke, Nuri, “17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şer'iyye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit’te Etnik Dönüşüm”, **XIV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara,2006.ss.557-569.

Adıyeke, Nuri, “Multi-Dimensional Complications of Conversion to Islam in Ottoman Crete”, **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006), Ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno: 2008, ss.203-209.

Adıyeke, Nuri, “Osmanlı Girit’inde Vakıf Köyleri”, **3. İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri Kitabı**, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları, Cilt:1, İzmir, 2019, ss.343-361.

Adıyeke, Nuri, “Girit’te Cemaatler Arası Evlilikler”, **Fethinden Kaybına Girit**, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Adıyeke, Nuri, “Fatih Paşaların Kendilerine Armağanı: Osmanlı Girit’inde Temlik/Mülk Köyler”, **Hilal Studi Turchi e Ottomani (Venetians and Ottomans in The Early Modern Age)**, v:6, 2018, ss.97-110.

Adıyeke, Nuri, ”Bir Siyasi-İdari Kurum olarak Osmanlı’da Cami”, **Kebikeç (İnsan Bilimleri için Kaynak Dergisi)**, Sayı:30, 2010, ss.5-14.

Akgündüz, Ahmet, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Hukuku**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Arslanboğa, Kadir, “Hatice Turhan Sultan Evkafının H.1111/1112 /1700-1701 Tarihli Muhasebe Bilançoları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı:32, 2015, ss.225-247.

Balta, Evangalia ve Oğuz, Mustafa, **Liva-i Resmo Tahrir Defterleri**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2009.

Balta, Evangalia, “Olive Cultivation in Crete At Time of The Ottoman Conquest” **The Journal of Ottoman Studies**, v:20, İstanbul, 2000, ss.143-154.

Bayraktar, Elif, **The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith As Actors in the Kadı Court** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bölümler Fakültesi, Ankara, 2005.

Burkut, Emine Banu, **Osmanlı Türk Evi Mekan Kurgusunu Modern Konut Mimarisinde Okumak**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Braudel, Fernard, **Akdeniz, Mekan ve Tarih**, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

Brumfield, Allaire, “Osmanlı Girit’inde Tarım ve Kırsal Yerleşme 1669-1898”, **Osmanlı Arkeolojisi**, Ed. Uzi Baram ve Lynda Carroll, çev. Bilgi Altınok, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004. ss.49-90.

Çevrimli, Nilgün, “Vakıf Kurucusu, Sosyal Statü ve Aile Bağları Açısından Vakfiyelerde Kadını Tanımlayan Terimler” **Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi**, Sayı:3, Nevşehir, 2018, ss. 263-281.

Çizakça, Murat, “İktisat Tarihi Açısından Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 80, 2019,ss. 73-84.

Davis, Fanny, **Osmanlı Hanımı**, çev. Bahar Tırnakcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

Demirbaş, Mehmet Ali, “Girit’te Osmanlı Yönetiminin Kurulması, Toprak Rejimi ve Mülkiyet”, **Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları**, Ed. Ali İbrahim Bekraki ve Wassim İbrahim Bekraki, Ulinoha Derneği Yayını, Trablus, 2014,ss. 11-18.

Duran, Tülay, “**Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri**”, Türk Tarih Kurumu Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

Ertas, Fatih Coşkun ve Şahin, Şaziye Ulubaş, “17. Yüzyılda Anadolu’da Kadın Vakıfları ve Muhasebesi: Tokat Hatuniye Vakıf Muhasebesi Örneği”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:8, 2015,ss.101-125.

Ertem, Adnan, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:36, Aralık 2011, ss.25-66.

Esemenli, Deniz, “Harem” Maddesi, **TDV**, Cilt:16, İstanbul, 1997.

Fayda, Mustafa, “Cerib” maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:7,İstanbul, 1993.

Genca, Elif, “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 22, Sayı:1, 2014,ss. 531-554.

Genç, Mehmet, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemler ve Vakıflar” **Vakıflar Dergisi**, Sayı:42, Aralık 2014, ss.10-17.

Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.

Greene, Molly, **A Shared World: Christians and Muslims in theEarly Modern Mediterranean**, Princeton University Press, 2002.

Gülsoy, Ersin, **Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

Güler, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi”, (Ed. Tufan Gündüz), **Osmanlı Devleti Teşkilatı**, Grafiker Yayınları, Ankara,2014.

Gülmez, Bahtınur, **Girit Savaşları Çerçevesinde Osmanlı- Venedik İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2016.

Günay, Hacı Mehmet, “Vakıf” Maddesi, **TDV**, Cilt:42, İstanbul, 2012.

Işık, Hayriye, “Bir Kamu Hizmeti Birimi olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, **Akademik Barış Dergisi**, Sayı:16, Nisan 2009,ss.1-9.

İbrahimgil, Ammar, “Girit Adasında Osmanlı Dönemi Sebilhaneleri”, **Beykent 1st International Symposium of Design for Living With Water**, Beykent Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, ss.38-47.

İnalcık, Halil, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri**, İstanbul, 1990,ss.1-11.

İpşirli, Mehmet, “Harem” Maddesi, **TDV**, Cilt:16, İstanbul, 1997.

Kala, Eyüp Sabri, “Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları”, **Vakıf Kuran Kadınlar Bildiri Kitabı**, Vakıflar Genel Müdürlüğü &Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Ankara,2019, ss.113-137.

Kara, Yıldırım, **Osmanlı'da Kadın Saltanatı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.

Karaca, Filiz, "Turhan Sultan" Maddesi, **TDV**, Cilt:41, İstanbul, 2012.

Kazıcı, Ziya, **Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2019.

Köprülü, Fuad, **Vakıfların Hukuki Mahiyeti**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Öz, Mehmet, "Tahrir" maddesi, **TDV**, Cilt: 39, İstanbul, 2010, ss. 425-429.

Özaydın, Abdülkerim ve Bozkurt Nebi, "Harem" Maddesi, **TDV**, Cilt:16, İstanbul, 1997,ss. 132-135.

Öztürk, Nazif, "İslam ve Türk Kültüründe Vakıf" **Vakıflar Dergisi**, Sayı:29, Ankara, 2005, ss.7-20.

Öztürk, Nazif, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983.

Öztürk, Nazif, "M. Hamdi Yazır'ın Vakıfçılık Anlayışı" **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı:3, Temmuz 1991, ss.208-214.

Parmaksızoğlu, İsmet, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

Pierce, Leslie P, **Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar**, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Pul, Ayşe, "Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girit Fethi Tarihi", **Belleten-TTK**, Cilt:72,Sayı:264, Ankara, 2008, ss.591-602.

Sağır, Yusuf, "Gazi Hüseyin Paşa'nın Girit'teki Vakıf Eserleri", **Journal of Turkish Studies**, Volume 8/2, Ankara, 2013,ss. 285-301.

Sakaoğlu, Necdet, **Bu Mülkün Kadınları: Vâlide Sultanlar, Hâfunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultaneferendiler**, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 2008.

SİNGER, Amy, **İyilik Yap Denize At Müslümanlarda Hayırseverlik**, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

Şafak, Nurdan, “Vakıf Kuran Kadınlar.17.Yüzyılda Bir Valide Sultan: Hatice Turhan Sultan ve Vakıfları”, **Vakıf Kuran Kadınlar Bildiri Kitabı**, Vakıflar Genel Müdürlüğü &Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Ankara,2019, ss.241-250.

Şenocak, Lucienne Thys, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan**, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Terzi, Arzu, “Haktan Aldığını Halkına Dağıtan Örnek Vakıf İnsanı: Bezmiâlem Valide Sultan”, **Vakıf Kuran Kadınlar Bildiri Kitabı**, Vakıflar Genel Müdürlüğü &Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Ankara,2019,ss.13-20.

Tukin, Cemal, “Girit” Maddesi, **TDV**, Cilt:14, İstanbul, 1996.

Tukin, Cemal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar” **Belleten-TTK**, Cilt:9, Sayı, 34, Ankara, Nisan 1945, ss.163-206.

Uğur, Yunus,“Şer’iyye Sicilleri”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 39, İstanbul, 2010, ss.8-11.

Uluçay, Çağatay, **Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.

Osmanlı Valide Sultanlarının Hayır Eserleri: Mahpeyker Kösem Sultan’ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2006.

Yediyıldız, Bahaeddin, **18.Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf” Maddesi, **TDV**, İstanbul,Cilt:42, 2012.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf İstılahları ve Lügatçası”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:17, Ankara, 1983,ss. 55-60.

Yıldız, Kenan, “Osmanlı’da Vakıf Teftişleri ve Vakıf İdaresinin Merkezileşmesi”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı:42, İstanbul, 2019,ss.33-72.

Yüksel, Hasan, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma(1585-1683)**, Dilek Matbaası, Sivas, 1998.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yeditepe Yayınları, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt:4, İstanbul, 2011.

III- Elektronik kaynaklar:

University of Crete, Institute for Mediterranean Studies tarafından hazırlanan Digital Crete (<http://digitalcrete.ims.forth.gr/index.php?l=1>) Erişim tarihi: 02.02.2020.

EKLER

EK 1- Girit Fatihi IV. Mehmet Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-iv>

Ek 2-Valide Hatice Turhan Sultan

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Hatice_Turhan_Sultan

Ek 3- Girit Adası Kaynak:<https://www.melipalace.com/crete-island.html>

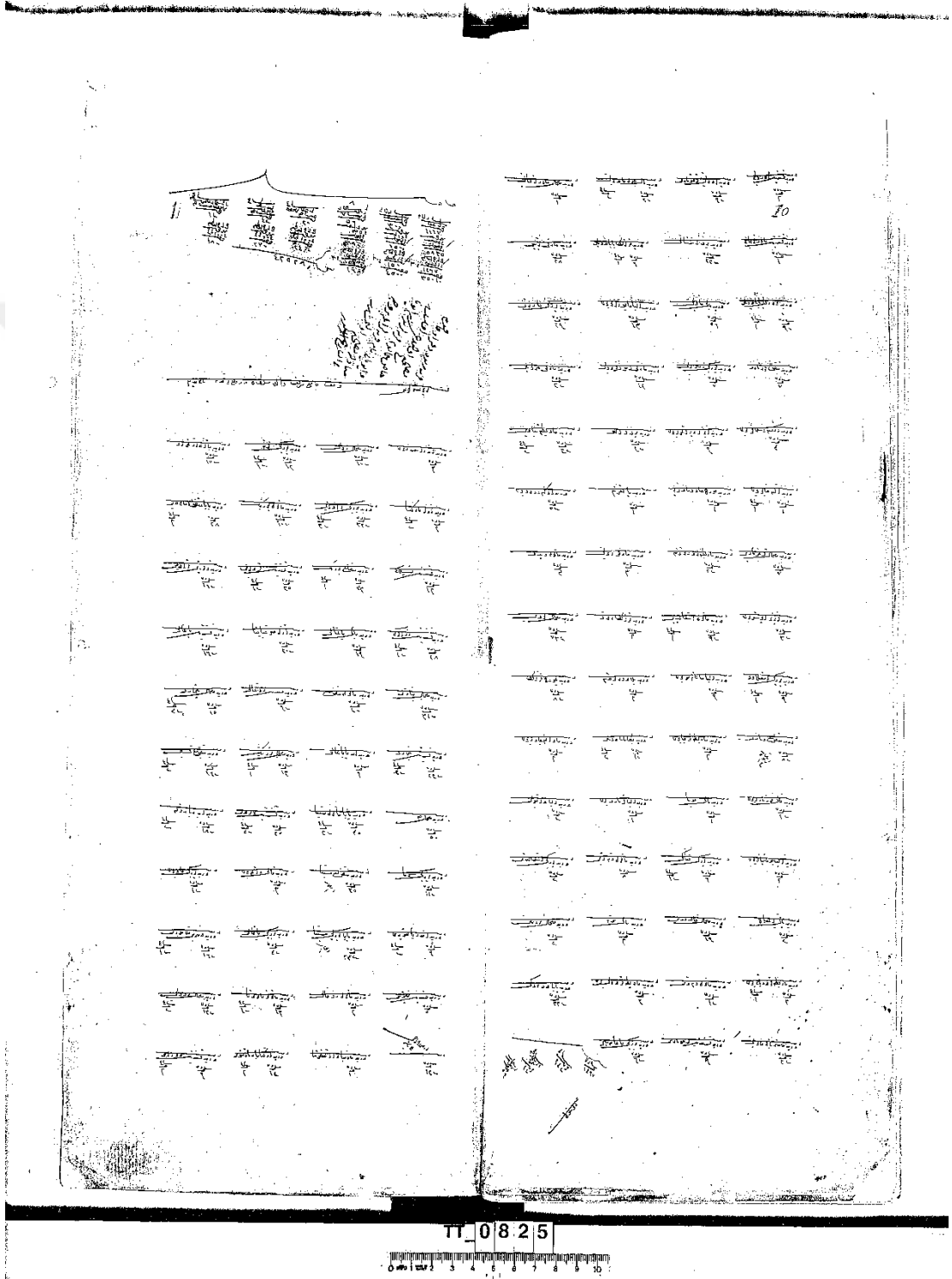

Ek 4- Venediklilere Ait bir Girit Haritası

Kaynak:[https://tr.wikipedia.org/wiki/Girit_Sava%C5%9F%C4%B1_\(1645-1669\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Girit_Sava%C5%9F%C4%B1_(1645-1669))

Ek 5- Kaynak: Defter no: 825, 1670 Tarihli Kandiye-Sitia Mufassal Tapu Tahrir Defteri.

Ek 6- Defter no: 4, (Eski no: 488), 1705 Tarihli Kandiye Mufasssal Tapu Tahrir Defteri.

